

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті

ӘОЖ 349.6 (574)

Қолжазба құқығында

РЗАБАЙ АҚТОТЫ ИМАНҒАЗЫҚЫЗЫ

**Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының халықаралық
қайнар көздері**

6D030100-Құқықтану

Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Отандық ғылыми кеңесші:
з.ғ.д., профессор Л.Қ.Еркінбаева

Шетелдік ғылыми кеңесшісі:
PhD құқық докторы, профессор
Мишель Реми Нджики (Испания)

Қазақстан Республикасы
Талдықорған, 2020 жыл

МАЗМҰНЫ

АНЫҚТАМАЛАР.....	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	4
КІРІСПЕ.....	5
1 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАЙНАР КӨЗДЕРДІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	14
1.1 Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының қайнар көздерінің ұғымы, түрлері және ерекшеліктері.....	14
1.2 Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасына халықаралық шарттық нормалардың имплементация мәселелері...	25
1.3 Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының қайнар көзі ретіндегі халықаралық шарттың ұғымы мен құқықтық табиғаты.....	35
2 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАЙНАР КӨЗДЕРІНІҢ МАЗМҰНЫ.....	59
2.1 Қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану мәселелері бойынша әмбебап халықаралық құқықтық актілер және олардың ҚР экологиялық құқығының дамуына.....	59
2.1.1 Жалпы әмбебап шарттар және олардың қоршаған ортаны қорғау мен табиғи ресурстарды тиімді пайдалану саласындағы мәні.....	59
2.1.2 Қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы арнайы әмбебап шарттар. Жалпы сипаттамасы.....	71
2.2 Қазақстан Республикасының аймақтық және екіжақты экологиялық келісімдері.....	100
3 ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰЙЫМДАРДЫҢ ДЕКЛАРАЦИЯСЫ МЕН ҚАРАРЛАРЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАБИҒАТЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕМЕЛЕРІН ІСКЕ АСЫРУ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	111
3.1 Халықаралық ұйымдардың декларациялары мен қарарлары және олардың Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасының дамуына ықпалы.....	111
3.2 Халықаралық шарттық экологиялық міндеттемелерді іске асыруға мемлекеттік органдардың қатысуы және олардың қызметін жетілдіру мәселелері.....	118
ҚОРЫТЫНДЫ.....	131
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	137

АНЫҚТАМАЛАР

Диссертациялық зерттеу жұмысында төмендегі анықтамалар мен терминдер қолданылды:

Халықаралық құқықты имплементациялау - халықаралық міндеттемелерді мемлекетаралық деңгейде іс жүзінде жүзеге асыру, сонымен қатар халықаралық-құқықтық нормаларды ұлттық құқықтық құрылымге енгізудің нақты тәсілі. имплементация тәсілдері: инкорпорация; трансформация; жалпы, жеке немесе нақты сілтеме жасау.

Инкорпорацияда - халықаралық-құқықтық нормалар іске асырушы мемлекеттің заңдарында ешқандай өзгеріссіз сөзбе-сөз енгізіледі.

Трансформацияда - тиісті халықаралық шарттың нормаларын оларды ұлттық заңнамаға ауыстыру кезінде белгілі бір қайта өңдеу жүргізіледі (әдетте бұл ұлттық құқықтық дәстүрлер мен құқықтық техника стандарттарын ескеру қажеттілігіне байланысты болады).

Ескертпе – көптұсты халықаралық келісімге виза қою, оларды қабылдау, бекіту, не болмаса оған қосылғанда мемлекет немесе халықаралық ұйым жасаған кез келген тұжырымдамадағы және кез келген атаудағы біржақты мәлімдеме, ол арқылы осы мемлекет не осы халықаралық бірлестік халықаралық келісімнің белгілі бір ережелерінің заңды пайдаланылуын және оларды осы мемлекетке немесе осы халықаралық ұйымға пайдалануда қоспау немесе өзгерткісі келеді.

Рецепция – бұл ұлттық құқықтың халықаралық құқық нормаларын оның мазмұнын өзгеріссіз қабылдауы.

Халықаралық шартты ратификациялау - тараптардың әрқайсысының тиісті органының шартты бекітуі арқылы оған заңды күш беру процесі. ҚР халықаралық шарттарын ратификациялауы жайлы заңдарды ҚР Парламенті қабылдайды.

Ратификациялау, бекіту, қабылдау және қосылу – ҚР үшін халықаралық шарттың міндеттілігін білдіру формалары.

Халықаралық шартқа қол қою – халықаралық шарттың мемлекет үшін міндеттілігіне келісім білдірудің кең таралған тәсілі.

Денонсация - ҚР өзі жасаған халықаралық шарттан тиісті түрде ресімделген бас тартуы және ҚР халықаралық шартының қолданылуын тоқтату тәсілдерінің бірі.

Халықаралық шарттардың мемлекеттік тізілімі – ҚР сыртқы істер министрлігі айқындайтын халықаралық шарттардың түпнұсқалары мен депозитариймен ресми куәландырған көшірмелерін, олардың деректемелерін және олар жайла ақпараттық-анықтамалық түрде басқа да ақпараттарды қамтитын ҚР халықаралық шарттарын есепке алудың және сақтаудың жалпы мемлекеттік құрылымсі.

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

АҚШ	- Америка Құрама Штаттары
АЭО	- Аймақтық экологиялық орталық
АЭХА	- Атом Энергиясы жөніндегі Халықаралық Агенттік
б.	- бап
БРД	- барынша рұқсат етілген деңгей
БҰҰДБ	- Біріккен Ұлттар Ұйымының даму бағдарламасы
БҰҰҚОБ	- БҰҰ-ның Қоршаған орта жөніндегі бағдарламасы
БҰҰӨДҰ	- Біріккен Ұлттар Ұйымының өнеркәсіптік даму жөніндегі ұйымы
ҚР	- Қазақстан Республикасы
ҚР ЭК	- Қазақстан Республикасының экологиялық кодексі
ҚОӘБ	- Қоршаған ортаға әсерді бағалау
КСРО	- Кеңес Социалистік Республикасы Одағы
КХРТ	- Киото хаттамасын ратификациялау жайлы
МОҚ	- Мемлекеттік орман қоры
ОА	- Орталық азия
ОБЗ	- Озонды бұзатын заттар
ОЭК	- Отын-энергетика кешені
ПАА	- Парламент аралық Ассамблеясы
РМК	- Республикалық мемлекеттік кәсіпорын
РФ	- Ресей Федерациясы
СІМ	- Сыртқы істер министрлігі
ТМД	- Тәуелсіз мемлекеттер достастығы
ТОЛ	- тұрақты органикалық ластауыштар
т.	- тармақша
т.б.	- тағы басқалары
ДСҰ	- Дүниежүзілік суда ұйымы
ДДСҰ	- Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы
ДМҰ	- Дүниежүзілік метеорологиялық ұйымның
ж.	- жыл
жж	- жылдар
ЕЭО	- Еуразиялық экономикалық одақ
ЕО	- Еуропалық Одақ
ЕҰ	- Елшілес ұйым
ЕЭК	- Еуразиялық экономикалық комиссия
ЕЭК	- Еуропалық экономикалық қоғамдастық
ЕАЭО	- Еуразиялық экономикалық одақ
ҮХҰ	- Үкіметаралық халықаралық ұйым
ХҮЕҰ	- Халықаралық үкіметтік емес ұйым
ХКК	- Халық Комиссарлар Кеңесі
ХЕҰ	- Халықаралық еңбек ұйымы
ХэҰ	- Халықаралық экологиялық ұйымдар
ЯҚТШ	- Ядролық қаруды таратпау жайлы шарт
ЭЫДҰ	- Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы

КІРІСПЕ

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертациялық жұмыс мемлекеттің экологиялық құқығы қайнар көздерінің бірыңғай құрылымындағы қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурс көздерін қолдану жайлы халықаралық құқықтық нормалардың орны мен мәртебесін зерттеуге арналған.

Диссертациялық зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазақстан көпвекторлы, прагматикалық және аса белсенді сыртқы саясатты жүзеге асыра отырып, қауіпсіздік, ынтымақтастық және даму жөніндегі жаһандық және аймақтық күн тәртібін қалыптастыруға және жүзеге асыруға үлкен үлес қосуда.

Қазақстан Республикасының Президенті Касым-Жомарта Тоқаев БҰҰ Бас ассамблеясының Жалпы пікір таласының 74-сессиясында жасаған баяндамасында «Қоршаған ортаның нашарлап кетуі әлемдегі ең жағымсыз факторлардың біріне айналды. Орталық Азияның климатының өзгеруі, шөлейттену мен мұздықтардың еруі және ауыз су мен суару ресурстарының сарқылуы сияқты экзистенциалды сипаттағы маңызды мәселелерге алып келеді» деген болатын [1]. Осындай күрделі жағдайда Қазақстан ұлттық мүдделерді жан-жақты және мызғымастай қорғауға, сыртқы саяси және экономикалық басымдықтарды конструктивті түрде алға жылжытуға басты назар аударуда. ҚР сыртқы саясатында 2020-2030 жж. қоршаған ортаны қорғау және табиғатты қолдану жөніндегі мынадай негізгі басымдықтар мен қағидаттар белгіленген: табиғи және техногендік мәндегі төтенше шұғыл жағдайларды болдырмау және салдарын жою; бұрынғы Семей ядролық полигоны мен Арал теңізінің аумақтарын қалпына келтіру, сонымен қатар шөлейттенуге қарсы тұру жайлы шетелдік серіктестермен және донорлармен коллаборация; Каспий маңындағы халықпен қосылып «Каспий теңізінің ортасын қорғау жайлы негіздемелік Конвенция» ережелерін және оған хаттамаларды іс жүзінде жүзеге асыру; халықаралық экологиялық-құқықтық ынтымақтастыққа, оның ішінде эпидемиялар мен пандемияларға қарсы іс-қимыл мақсатында қатысу болып есептеледі [2].

Қазіргі өзара байланысты және өзара тәуелді әлемде бүгінгі және болашақ ұрпақтың игілігі үшін табиғатты қорғау және табиғи ресурстарды қолдану мәселесіндегі халықаралық-құқықтық ынтымақтастықтың ерекше рөлі айқын көрінеді. Мемлекеттердің осындай өзара іс-қимылы процесінде құрылған халықаралық шартқа біріктірілген құқықтық нормалар ұлттық құқық нормаларымен өзара іс-қимыл жасамай, оқшауланған түрде әрекет ете алмайды. Оның үстіне, мұндай өзара іс-қимыл ұлттық құқық қайнар көздерінің жалпы құрылымсінде халықаралық құқық қайнар көздерінің ерекше арнайы санатын бөлуден көрінеді, ал халықаралық шарт нормаларын конституциялық-құқықтық тұрғыдан қабылдау мұндай нормалардың олардан бөлек, ерекше басымдылық позициясын танумен сипатталуы мүмкін.

Қазіргі таңда мемлекеттің табиғи ресурстарға егемендігі қағидаты ғылыми пайымдауды және халықаралық деңгейде экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі мемлекеттердің құқықтары мен міндеттерін анықтауда «ерекше» көзқарасты талап етеді. Бұл бір жағынан, мемлекеттер өздерінің экономикалық

және экологиялық саясатын жүргізуге, оның ішінде олардың табиғи байлықтарын сақтау мен қолдануға және олардың табиғи ресурстарына еркін иелік етуге құқылы; екінші жағынан, мемлекеттердің әрекет ету еркіндігін шектейтін міндеттемелер мен міндеттер пайда болды.

Жаһандану әрекеттері, Қазақстан Республикасы экономикасының дүние жүзілік экономикалық қатынастарға интеграциясы, жер қойнауын пайдалану сегментіне өзге елдің инвесторларының тартылуы, нарықтық қарым-қатынастардың дамуы, ұлттық заңнаманың нормаларына және Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық-құқықтық актілерге негізделген экологиялық қатынастарды реттеуге икемді көзқарас қажеттілігін алдын-ала анықтайды. Бұл жағдай қоршаған ортаны тиімді басқару және мемлекет, қоғам және табиғи ресурстар көздерін қолданушылардың мүдделерінің әділ тепе-теңдігін қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан Республикасы заңнамасының нормаларын және халықаралық-құқықтық актілердің нормаларын қосалқы қолдану практикасын білдіреді [3].

Осы тақырыптың өзектілігі қоршаған ортаны қорғау мен табиғи ресурстардың көздерін қолдану жөніндегі қатынастарды реттеуде халықаралық шарттық нормаларды қолдану тәжірибесіне ғана емес, теориясына да негізделеді. Халықаралық-құқықтық құжаттардың мазмұнын анықтау оларды экологиялық құқықтың қайнар көздеріне жатқызу мүмкіндігін анықтайды, бұл экологиялық құқық мәселелерінің теориялық дамуы үшін, сонымен қатар біздің еліміздің халықаралық экологиялық міндеттемелерін іс жүзінде жүзеге асыру үшін маңызды. Бұл құқық қолдану тәжірибесі үшін, әсіресе, халықаралық-құқықтық актілердің ұлттық заңнан басымдығы бар және тікелей қолданылатын жағдайларда маңызды болып табылады.

Халықаралық шарттардың, атап айтқанда Қазақстан Республикасының халықаралық экологиялық шарттары нормаларын конституциялық тану және қабылдау Қазақстанның халықаралық экологиялық шарт нормаларын қолданыстағы экологиялық заңнамаға айналдыру процесінде тікелей көрініс табады, бұл Қазақстан Республикасының экологиялық құқығындағы халықаралық қайнар көздерінің ерекше санатының бар екендігін көрсетеді. Тұтастай алғанда, халықаралық міндеттемелерді қолданыстағы заң ретінде конституциялық тұрғыдан тану және ратификацияланған халықаралық-құқықтық нормалардың Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасының нормаларынан басымдылығын тану, Қазақстанның халықаралық экологиялық шарттық процеске белсенді қатысуы және соның нәтижесінде халықаралық шарттық нормалардың еліміздің экологиялық заңнамасына ықпалы, сонымен қатар, заң ғылымында республиканың экологиялық құқық қайнар көздерінің жалпы құрылымсінде Қазақстан Республикасы мойындаған халықаралық-құқықтық нормалардың орны мен рөліне арналған ерекше арнайы зерттеулердің болмауы осы диссертациялық зерттеудің таңдалған тақырыбының өзектілігін анықтайды.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Экологиялық құқық бойынша отандық және шетелдік ғалымдар мен заңгерлердің ғылыми зерттеулерін, атап айтқанда, Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасына арналған зерттеулерді

талдау, осы уақытқа дейін Қазақстан Республикасы экологиялық құқығының қайнар көздерінің жалпы құрылымсінде халықаралық құқықтық нормалардың құқықтық табиғаты мен рөлін айқындаудың мәселелері бойынша ерекше арнайы кешенді зерттеулер жүргізілмегенін дәлелдейді.

Қолданыстағы ішкі мемлекеттік құқықта шарттық нормаларды имплементациялау теориясының сұрақтары әлі күнге дейін Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы ғылымында ерекше арнайы зерттеу объектісі болмады. Дәл осындай жағдай құқықтың басқа салаларында көрініс тапты, мұнда саланың ерекше халықаралық құқықтық қайнар көздерін қалыптастыру мен жетілдіруге халықаралық құқықтың әсерін мойындайды, дегенмен, зерттеушілер мұндай мәселелер халықаралық құқық ғылымы шеңберінде ғана қаралуы тиіс деген өз ұстанымдарын негіздеп, осындай нормаларды имплементациялау теориясының проблемалық және толық емес зерттелген мәселелерінен алшақ болуды жөн санайды. Халықаралық құқық теориясына және атап айтқанда, имплементацияның теориялық мәселелеріне арналған зерттеу материалдары (монографиялар, ғылыми мақалалар, тезистер, құралдар), біздің ойымызша, белгіленген мәселе бойынша Қазақстан Республикасы таныған халықаралық шарттардың нормаларын Республиканың қолданыстағы экологиялық заңнамасына имплементациялау салдарынан экологиялық құқықтың ерекше халықаралық құқықтық қайнар көздерін қалыптастыруға деген ғылыми көзқарастағы олқылықтарды жоюға көмектесетін, негізделген және пайымдалуға құқығы бар қорытындылар мен тұжырымдарды ұсынуға мүмкіндік береді.

Халықаралық құқықтық қатынастардың ерекшелігіне, халықаралық экологиялық шарттардың табиғатына байланысты отандық және шетелдік халықаралық заңгерлердің еңбектері, олардың ішінде М.А. Сәрсембаев, С.Ж. Айдарбаев, Ж.О. Құлжабаева, А.А.Сәлімгерей, А.К. Тастанова, О.Н. Сафонова, Г.И. Тункина, Ю.М. Колосова, Г.В. Игнатенко, И.И. Лукашук, А.С. Тимошенко, Е.Н. Лисицина, О.С. Колбасова, Е.А. Нестеренко және басқалардың зерттеу ретінде қарастырды.

Ұлттық және халықаралық құқықтың жалпы ара қатынасының жекелеген аспектілерін С.З. Зиманов, С.С. Сартаев, Г.С. Сапарғалиев, О.К. Копабаев, Е.М. Абайдельдинов, А.К. Абельдинов, А.К. Котов, Г.Б. Испаева, Дж. Гинзбургс, Н.В. Миронов, И.П. Блищенко және басқалардың еңбектерінде қарастырылды.

Қазақстан Республикасының және шет мемлекеттердің экологиялық заңнамасының қазіргі заманғы мәселелері, сонымен қатар Республиканың халықаралық экологиялық-құқықтық ынтымақтастығына арналған жекелеген мәселелер С.Б. Байсалов, Н.Б. Мұхитдинов, А. Бектұрғанов, А.С. Стамқұлов, Д.Л. Байдельдинов, Л.К. Еркінбаева, С.Д. Бекишева, Е.В. Новикова, Р. Ережепқызы, Ғ.Б. Төлеуов, Д.Н. Бекежанов және т.б. қазақстандық және шетел ғалым заңгерлердің, экологиялық, аграрлық, табиғи ресурстық құқық саласы мамандарының ғылыми еңбектерінде көрініс тапты және шешімі анықталды.

Халықаралық экологиялық-құқықтық ынтымақтастықтың жекелеген аспектілері С.Ш.Тюлеубекова [4], Н.Г. Лаптева [5], Ю.А. Гаврилова [6] сияқты ғалымдардың еңбектерінде зерттелгенін атап өткен жөн. Атап айтқанда, С.Ш.

Тюлеубекованың жұмысында жекелеген халықаралық экологиялық конвенциялар бойынша міндеттемелердің орындалуы зерттелді. Халықаралық экологиялық ынтымақтастық формасы ретінде АЭО қызметі Н.Г. Лаптеваның еңбектерінде қарастырылған. Халықаралық экологиялық құқықтың ұғымы мен қалыптасу кезеңдері, Қазақстан Республикасының халықаралық экологиялық-құқықтық ынтымақтастыққа қатысуы Ю.Г. Гаврилованың монографиясында көрініс тапты.

Жоғарыда аталған және басқа жұмыстардан біз ұсынған диссертациялық зерттеудің бірқатар түбегейлі айырмашылықтары бар.

Ол экологиялық құқықтың қайнар көздері құрылымсіндегі халықаралық шарттық нормалардың орны мен рөлін анықтауға бағытталған, ал жоғарыда аталған зерттеулер басқа мақсаттар мен міндеттерді, атап айтқанда Қазақстан Республикасының басқа елдермен халықаралық экологиялық-құқықтық ынтымақтастығының құқықтық мәселелерін, нысандары мен тетіктерін, халықаралық экологиялық ұйымдардың құқықтық мәртебесін, халықаралық конвенциялардың жүзеге асырылу тәртібін қарастырды. Жұмыста экологиялық құқық қайнар көздерінің теориялық мәселелері және халықаралық шарттық нормаларды экологиялық заңнамаға имплементациялау мәселелері ашылып қарастырылады, Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының қайнар көзі ретінде халықаралық шарттың құқықтық табиғаты зерттеледі, көп қырлы, аймақтық және екіжақты халықаралық экологиялық шарттардың мазмұны, табиғатты қорғау және табиғи ресурс көздерін қолдану мәселесіндегі халықаралық ұйымдардың декларациялары және қарарларының құқықтық табиғаты зерттеледі, халықаралық экологиялық міндеттемелерді іске асыруды қамтамасыз етудің мемлекеттік-құқықтық тетігі зерделеніп, қолданыстағы заңнаманы және зерттеліп отырған саладағы Қазақстан Республикасы мемлекеттік мекемелерінің қызметін жетілдіру бойынша тәжірибелік ұсыныстар беріледі.

Диссертациялық зерттеудің әдіснамалық негізі. Диссертациялық зерттеу әдіснамасының негізін белгілі кеңестік, ресейлік, батыс және қазақстандық ғалым заңгерлердің, экологиялық, аграрлық және табиғи ресурстық құқығы жөніндегі мамандардың ғылыми еңбектері құрайды. Зерттеу тақырыбының ерекшелігі мен кешенді сипаты мемлекет пен құқық теориясы мен тарихы, Қазақстан Республикасы мен шет мемлекеттердің конституциялық және әкімшілік құқығы, халықаралық (экологиялық) құқық, халықаралық шарттар құқығы мен халықаралық құқық теориясы бойынша ғылыми еңбектер мен ерекше арнайы заң әдебиеттерін зерттеу қажеттілігін де анықтады. Қарастырылып отырған мәселелерді зерттей отырып, автор диалектикалық, формальды логикалық, салыстырмалы-құқықтық, құрылымлік талдау әдісі сияқты таным әдістері мен тәсілдерін басшылыққа алды.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Ғылыми зерттеу жұмыстың мақсаты - Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы қайнар көздерінің жалпы құрылымсіндегі халықаралық құқық нормаларының орны мен мәртебесін жан-жақты зерттеу. Белгіленген ережелерді зерттеу ұлттық және халықаралық экологиялық құқықтың өзара байланысының мәселелерін талдаумен қатар,

Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы қайнар көздерінің құрылымсінде халықаралық құқық нормаларының мәртебесін анықтаудағы олқылықтарды жоюға негіз болатын ережелер мен қағидаларды әзірлеуге мүмкіндік берді.

Зерттеудің аталған мақсатына жетуде төмендегі міндеттерді шешу керек:

1) Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына халықаралық экологиялық шарттардың нормаларын имплементациялаудың теориялық және тәжірибелік аспектілерін зерттеу;

2) қоршаған ортаны қорғау мен табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі халықаралық заң шығарушылық процестер мен нәтижелердің Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының дамуына әсерін зерттеу;

3) Қазақстан Республикасы экологиялық құқығы халықаралық қайнар көздерінің ерекшеліктерін ашып көрсету, халықаралық экологиялық шарттың құқықтық табиғатын зерттеу;

4) Қазақстан Республикасының көп қырлы, аймақтық және екі жақты халықаралық экологиялық шарттарының мазмұнын талдау және олардың ерекшеліктерін айқындау;

5) қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша халықаралық ұйымдардың қарарлары мен декларацияларының мазмұнын зерттеу және Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасының дамуына әсері мен рөлін негіздеу;

6) халықаралық экологиялық міндеттемелерді іске асыруды қамтамасыз етудің мемлекеттік-құқықтық тетігін зерделеу және осы саладағы қолданыстағы заңнама мен Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдары қызметін жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар беру.

Диссертациялық зерттеудің объектісі ұлттық құқық құрылымсіндегі халықаралық құқық қайнар көздерінің алатын орны мен рөлін анықтау аясындағы қоғамдық қатынастар болып танылады.

Диссертациялық зерттеудің пәні Қазақстан Республикасы экологиялық құқығының қайнар көздері құрылымсіндегі халықаралық құқық нормалары болып табылады.

Диссертациялық зерттеудің эмпирикалық базасын Қазақстан Республикасының экология жөніндегі халықаралық шарттары, халықаралық ұйымдар мен органдардың үкімдері мен қарарлары, Қазақстан Республикасының және жекелеген мемлекеттердің ұлттық заңнамалары құрайды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы диссертацияның экологиялық құқықтың халықаралық құқықтық қайнар көздерінің мәселелерін кешенді монографиялық зерттеу болып табылатындығымен негізделеді.

Диссертациялық жұмыста ұлттық және халықаралық заңнаманы, табиғатты және табиғи ресурстар көздерін қолдану мәселелері негізінде Қазақстан Республикасының шарттық тәжірибесін, экологиялық мәселелер бойынша халықаралық ұйымдардың қызметін, құқықтану ғалымдарының, ұлттық және халықаралық экологиялық құқық жөніндегі мамандардың ғылыми еңбектерін зерттеу негізінде Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының халықаралық құқықтық қайнар көздерінің табиғаты мен мазмұнына кешенді

зерттеу жүргізілді. Демек, тиісті зерттеудің бағыты мен қажеттілігі отандық заң ғылымында Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының халықаралық құқықтық қайнар көздеріне арналған ерекше арнайы жұмыстардың болмауымен тығыз байланысты. Тиісті зерттеу шеңберінде экологиялық құқықтың халықаралық қайнар көздерінің мәселерімен қатар, Қазақстанда ұлттық және халықаралық экологиялық құқықтың, Республиканың экологиялық мәселелер бойынша халықаралық шарттық тәжірибесінің ара қатынасына қатысты ережелер алғаш рет талданды.

Бұл зерттеудің қарастырылып отырған мәселелер бойынша басқа ғылыми жұмыстардан ерекшелігі, ол республиканың экологиялық құқығының халықаралық құқықтық көздерін құрайтын халықаралық құқықтық нормаларды танудың ғылыми-теориялық негіздемесін беретіндігімен ұштасады. Сонымен қатар, халықаралық-құқықтық нормалардың ерекше құқықтық табиғатын және мемлекеттердің ұлттық құқықтық құрылымсінің осындай нормаларды қабылдауының әртүрлі ұстанымдарын ескере отырып, автор заң ғылымында бар және зерттелген Қазақстан Республикасының басқа елдермен халықаралық экологиялық-құқықтық ынтымақтастығының нысандарына, тетіктері мен қағидаларына және негізгі қолданыстағы экологиялық шарттардың жалпы сипаттамасына қатысты ережелерді талдаумен шектелмеген. Осыған байланысты егеменді Қазақстанның экологиялық-құқықтық ғылымында конституциялық құқық (халықаралық құқық нормаларын конституциялық-құқықтық қабылдау, Республиканың нормативтік құқықтық актілерінің иерархиясындағы халықаралық шарттар нормаларының орнын анықтау), экологиялық құқық (экологиялық құқық қайнар көздерінің жалпы құрылымсіндегі халықаралық құқықтық актілердің орны жайлы мәселелердің жеткіліксіз зерттелуіне қатысты олқылықтарды жою), халықаралық құқық және оның жеке салалары (халықаралық-құқықтық нормаларды Республиканың ұлттық экологиялық заңнамасына имплементациялау теориясы, халықаралық және ұлттық экологиялық құқық нормаларының ара қатынасы, халықаралық шарттардың, халықаралық экологиялық құқықтың құқықтық тұрғыдан халықаралық экологиялық шарттардың мазмұнын талдау) тұрғысынан Республиканың экологиялық құқығының халықаралық қайнар көздерін кешенді талдауға әрекет жасалды.

Қорғауға ұсынылатын тұжырымдар.

1. Мемлекетіміздің Конституциясында халықаралық шарттар мен Республиканың басқа де міндеттемелерінің «қолданыстағы құқық» ретінде танылуы (Конституцияның 4-ші бабының 1-ші бөлігі), сондай-ақ, Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық келісімдер нормаларының ұлттық заңнама нормаларына қатысты басымдығын тану (Конституцияның 4 бабының 3 бөлігі) экологиялық құқықтың қайнар көздерінің жалпы құрылымсінде ерекше халықаралық құқықтық қайнар көздерді тікелей бөліп шығаруға негіз болады. Конституциялық-құқықтық тану және Қазақстан Республикасының халықаралық экологиялық конвенциялары мен шарттары нормаларының әсерін қабылдау, халықаралық экологиялық шарттық

нормаларды қолданыстағы ұлттық экологиялық заңнамаға трансформациялау үрдісіне ықпал етеді.

2. Халықаралық экологиялық құқық нормаларын имплементациялауды құқықтық қамтамасыз етудің ұлттық құрылымсі халықаралық құқықтық нұсқауларды ұлттық деңгейде жүзеге асырудың құқықтық негізін көрсетеді және мыналарды қамтиды. Біріншіден, халықаралық және Қазақстан Республикасының ұлттық құқығының арақатынасы жайлы, халықаралық шарттарды жасасу, орындау және денонсациялау тәртібі жайлы, құқықшығармашылық қызметті жүзеге асыру, имплементация жөніндегі мемлекеттік органдардың құзіреттері жайлы жалпы сипаттағы нормативтік құқықтық актілер. Екіншіден, нақты шарттар бойынша халықаралық экологиялық міндеттемелерді имплементациялауды қамтамасыз ету мақсатында қабылданатын ұлттық құқықтық актілер (имплементациялық құқықтық актілер). Мемлекеттің имплементациялаудағы ұлттық тетігінің пәрменділігі оның құқықтық құрылымсінің тиімділігін қамтамасыз етіп, ұлттық құқықтың, оның ішінде Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының халықаралық қайнар көздерінің қалыптасуы мен дамуына әсер етеді.

3. Халықаралық құқықтық қайнар көздері ҚР экологиялық құқығы қайнар көздерінің құрамдас бөлігі болып табылады, бұл қайнар көздер дербес, не болмаса қолданыстағы ұлттық экологиялық заңнама нормаларымен бір мезгілде әрекет ететін ерекше халықаралық шарттық және декларативтік актілер түрінде ұсынылған. Экологиялық құқық қайнар көздерінің жалпы құрылымсінде халықаралық құқықтық қайнар көздерді бөліп қарау қажеттілігі халықаралық құқықтық нормалардың Қазақстан Республикасының қолданыстағы экологиялық заңнамасына тікелей «енуімен» байланысты болып отыр.

4. Халықаралық экологиялық шарт экологиялық құқықтың негізгі халықаралық қайнар көзі болып табылады, сонымен қатар, табиғатты қорғау мен табиғи ресурстардың көздерін қолдану мәселелері бойынша ҚР шет елдермен (не өзге мемлекеттермен) не болмаса халықаралық ұйыммен жазбаша түрде бекіткен, бір құжатта немесе екі не өзара қатысты бірнеше құжаттарда баяндалғанына және нақты аталуына қарамастан, Қазақстан Республикасының ерекше арнайы нормативтік құқықтық актілерімен және халықаралық заңнамамен реттелетін халықаралық келісім ретінде ұғынылады. Халықаралық экологиялық шартты міндетті түрде ратификациялау әртүрлі деңгейлі экологиялық шарттардың болуының, оларға бірдей мәртебе берудің алдын алады және ҚР халықаралық экологиялық міндеттемелерін тиімді жүзеге асыруға негіз болады.

5. Экологиялық мәселелер төңірегіндегі мамандандырылған халықаралық үкіметаралық ұйымдар мен халықаралық органдардың шегінде бекітілген халықаралық декларациялар мен қарарлар тікелей ҚР экологиялық құқығының қайнар көздері ретінде қарастырылмайды, өйткені олардың заңи міндеттілігі жоқ сайынше факультативті (ұсынымдық) құжаттар болып табылады. Дегенмен, экологиялық мәселелерге байланысты көптеген декларативтік құжаттардың маңыздылығы мен мәнділігін, сонымен қатар аталған құжаттарды сақтаумен және ұлттық экологиялық заңнаманы қалыптастырумен, жетілдірумен

байланысты мемлекеттердің тәжірибесін ескеретін болсақ, мұндай топтағы актілер Қазақстан Республикасы экологиялық құқығының қосалқы халықаралық құқықтық қайнар көздері ретінде қарастырылуы ықтимал.

6. Халықаралық экологиялық міндеттемелерді іске асырудың мемлекеттік-құқықтық тетігі – бұл қоршаған ортаны қорғау мен табиғи ресурстардың көздерін қолдану жөніндегі мемлекеттік реттеудің негізгі бөлігі, мемлекеттің ұлттық деңгейде өзіне ерікті түрде алған міндеттемелерін тиісінше орындауын қамтамасыз ететін қолданыстағы институттар мен құқық нормаларының жиынтығы. Қазақстанның қолданыстағы құқықтық деңгейінде халықаралық шарттық нормалардың түбегейлі заңи рәсімделмеуі халықаралық экологиялық-құқықтық ынтымақтастықтың тиімділігіне және мемлекеттік деңгейде халықаралық экологиялық міндеттемелерді тиісінше іске асыруға тікелей әсер етуде. Халықаралық экологиялық құқық нормалары ұлттық құқықтық деңгейде толық көлемде қамтамасыз етілмеген, сонымен бірге, қолданыстағы ұлттық нормативтік құқықтық актілер мемлекетіміздің қазіргі халықаралық міндеттемелеріне уақытылы бейімделмейді және сайтendirілмейді. Сонымен бірге, халықаралық экологиялық шарттардан туатын міндеттемелерді мемлекеттің орындауын бақылау бойынша мемлекеттік тетіктер жеткілікті дәрежеде дамымаған, тиісті мәселелерге қатысты мемлекетіміздің сыртқы саяси, табиғат қорғау және өзге де ведомстволардың арасында өзара әрекет етудің нақты әрі анық тетігі жоқ. Мұндай жағдай барлық деңгейлерде мемлекеттің халықаралық шарттық міндеттемелерін іске асыруды қиындатады.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы зерттеу Қазақстан Республикасы экологиялық құқығының қайнар көздерінің жалпы құрылымсіндегі халықаралық құқықтық нормалардың құқықтық табиғатын және ерекше рөлін; бұрын экологиялық құқық ғылымында зерттелмеген халықаралық экологиялық шарттар нормаларын конституциялық-құқықтық қабылдау мәселелерін және халықаралық экологиялық құқық пен ҚР экологиялық құқығының ара қатынасы мәселелерін жақсы түсінуге ықпал етеді. Зерттеудің өзі де, алынған нәтижелер де Қазақстан Республикасындағы экологиялық құқық ғылымының одан әрі дамуына ықпал ететін болады.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы зерттеу нәтижелерін Қазақстан Республикасы экологиялық құқығының жекелеген мәселелерін, оның қайнар көздерін одан әрі ғылыми зерттеуде қолдану мүмкіндігімен сипатталады. Сонымен бірге диссертацияның негізгі тұжырымдары «Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы», «Халықаралық экологиялық құқық» курстарын оқыту процесінде «Құқықтану» және «Халықаралық құқық» мамандықтары бойынша оқитын Республиканың жоғары оқу орындарының білімгерлері үшін, сонымен қатарғылыми зерттеулер мен ғылыми құралдарды дайындау кезінде де қолданылуы мүмкін.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау. Диссертациялық жұмысты жазу кезінде анықталған ғылыми ұсыныстар мен қорытындылар, ережелер халықаралық, Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция жинақтарында, Білім және ғылым жөніндегі сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған журналдарда жарияланып, апробациялаудан өтті.

Зерттеу барысында жарияланған ғылыми мақалалар мен өзге ғылыми-зерттеудің нәтижесі 11 оның ішінде, Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі, Білім және ғылым жөніндегі сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған ғылыми баспаларда 3 мақала және Scopus базасына кіретін Journal of environmental management and tourism және Environmental Policy and law журналдарында 2 мақала, ТМД және басқада шетелдерде өткен халықаралық ғылыми - тәжірибелік конференцияларда 2 мақала, сонымен қатар Қазақстанда өткен халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияларында 4 мақала жарияланды.

Жұмыс материалдарының сыннан өтуі. Диссертациялық жұмысты зерттеу кезінде анықталған нәтижелер: тұжырымдар мен ұсыныстар және қорытынды, І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінің «Азаматтық құқықтық пәндер» кафедра отырысында қарастырылды, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Кеден, қаржы және экологиялық құқық» кафедрасында кеңейтілген ғылыми семинарында талқылаудан өтті.

Диссертацияның құрылымы мен көлемі. Жұмыс кіріспеден, үш бөлімнен, қорытынды мен пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.

1. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ҚҰРЫЛЫМСІНДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАЙНАР КӨЗДЕРДІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

1.1 Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының қайнар көздерінің ұғымы, түрлері және ерекшеліктері

Адам құқықтары жөніндегі халықаралық актілерде де, көптеген елдердің Конституцияларында да мемлекеттердің адам игілігі үшін қоршаған ортаны қорғауды қамтамасыз ету міндеті белгіленген. 1995 жылы 30 тамыда бекітілген ҚР Конституциясының 31-бабында көрсетілгендей, «Мемлекет адамдардың өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаны қорғауды мақсат етіп қояды» [7]; 1995 жылғы Әзірбайжан Республикасы Ата-заңының 46-бабында: «Әрбір адам салауатты қоршаған орта жағдайында өмір сүруге құқылы. Әрбір адам қоршаған ортаның шынайы жай-күйі жайлы мәліметтер жинауға және экологиялық құқық бұзушылыққа байланысты оның денсаулығы мен мүлкіне келтірілген зиян үшін өтемақы алуға құқылы. Әрбір адам қоршаған ортаны қорғауы және оған ұқыпты қарауы тиіс» [8]; 1996 жылғы Беларусь Республикасы Конституциясының 46-бабында: «Әрбір адамның оңтайлы айналадағы ортаға және осы құқықты бұзудан келген залалды өтеуге құқығы бар. Мемлекет өмір сүру жағдайларын қорғау мен жақсарту, сонымен бірге, табиғатты қорғау мен қалпына келтіру мақсатында табиғи ресурс көздерін тиімді қолдануда бақылау әрекеттерін жүргізеді» [9]; 1994 жылғы Молдова Республикасы Конституциясының 37-бабында: «Қолайлы қоршаған ортаға құқық»: «Әркімнің өмірі мен денсаулығына экологиялық қауіпсіз қоршаған ортаға, сонымен қатар, қауіпсіз азық-түлік пен тұрмыстық заттарға құқығы бар» [10]. Мемлекет әрбір адамға табиғи ортаның жай-күйі, өмір мен еңбек жағдайлары, тамақ өнімдері мен тұрмыстық заттардың сапасы жайлы сенімді ақпаратқа еркін қол жеткізу және оны тарату құқығына кепілдік береді. Адамдардың денсаулығына зиянды факторлар жайлы ақпаратты жасыруға немесе бұрмалауға заңмен тыйым салынады. Жеке және заңды тұлғалар экологиялық құқық бұзушылық салдарынан адамның денсаулығы мен мүлкіне келтірілген зиян үшін жауапты», - деп бекітілген.

Б.Ә. Мұхамеджанов мемлекеттің қызметтерін зерттей отырып, белгілі бір кезеңде мемлекеттік қызметтің бағыттары бір дербес бағытқа-экологиялық қызметке бірігетінін атап өтті, ол экологиялық қызметке «экологиялық салада жүзеге асырылатын қоғамның экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік қызметтің объективті – қажетті, мақсатты, заңмен негізделген бағыты» деп түсінеді [11, 13 б].

Мемлекеттің экологиялық қызметі мемлекет меншігіндегі табиғи ресурстар көздерін қоғам мүддесінде қолдануды басқару қызметін, сонымен қатар табиғи ресурстар көздеріннің сарқылуын болдырмау мақсатында оларды ұтымды қолдануды қамтамасыз етуге, қоршаған ортаны оның сапасының деградациясынан қорғауға, жеке және заңды тұлғалардың экологиялық құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға бағытталған қызметті қамтиды. [12,

59-60 бб.]. Экологиялық құқық табиғи ресурстардың көздерін тиімді қолдану және табиғатты қорғау принциптері мен тәртібі, шаруашылық қызметтің барлық субъектілері үшін міндетті экологиялық талаптар айқындалатын режимді белгілейді. Бұл мәселе бойынша В. Петровтың «Қоғам мен табиғаттың өзара әрекеттесуі жөніндегі қоғамдық қарым-қатынастар мазмұнындағы өзгерістер бірыңғай экологиялық қатынастар негізінде қорғау және ресурстық қарым-қатынастарды шоғырландыруды күшейтуге алып келді» деген пікірін көрсету қажет» [13, 36 б]. Осыған байланысты мемлекеттердің экологиялық заңнамасы және жалпы алғанда, құқықтың саласы ретінде экологиялық құқық ерекше маңызға ие болады.

Біздің пірімізше, Е.В. Новикова экологиялық заңнаманың негізгі міндетін «экологиялық дағдарыстың шиеленісуі жағдайында қолайлы қоршаған ортада қоғамның мүддесін барынша қамтамасыз ету» деп дұрыс анықтады [14, 4 б]. Е.В. Новикова «экологиялық заңнама» атауының дұрыс таңдалғандығы жайлы келесі дәлелдерді келтіреді. Құқықтық реттеудің тиімділігі тұрғысынан аталған ұғымды негізінен мамандар, бұқаралық ақпарат құралдары, сонымен қатархалықтың жеткілікті ұзақ уақыт ішінде қабылдауы фактісін есепке алу қажет. Заңнаманың және тиісінше, құқықтың бұл саласы бұрын «қоршаған ортаны қорғау жайлы заңнама» және «табиғи ресурстар заңнамасы» деп аталды.

Сонымен қатар экологиялық-құқықтық мәселелер бойынша ерекше арнайы әдебиетте экологиялық заңнама мен құқық саласын анықтау үшін «қоршаған орта құқығы» деген атаудың негізделіп ұсынылғанын атап өту керек. Әдетте, бұл ұғымға, қоғам мен табиғаттың өзара әрекеттесуі процесінде туындайтын қоғамдық қатынастардың барлық кешенін жатқызады, бұл ретте, егер қарастырылып жатқан саланы құқықтық реттеу объектісі ретінде табиғат немесе қоршаған орта болса, мұндай қатынастардың ішкі саралануын жоққа шығармайды. Дәл осы себеппен кейбір зерттеушілер осы құқық саласын «қоршаған орта құқығы»деп анықтауды ұсынады және Ұлыбританияда, АҚШ-та, Францияда, Испанияда және басқа да мемлекеттерде көптеген зерттеушілер дәл осы ұстанымды қабылдады. [15, 31 б].

Танымал ресейлік ғалым-заңгер О.С. Колбасов осы мәселе бойынша: «Экологиялық құқық жайлы теориялық көзқарастар тұтастай алғанда оның кеңестік құқық құрылымсіндегі орнын бағалау және өзінің ішкі салалық құрылымсін бағалау тұрғысынан көп және әр түрлі болып шықты», - деп атап өтеді [16]. Дегенмен, оның қазіргі жұмыстарында «экологиялық заңнама» және «экологиялық құқық» атаулары кең таралып келеді [14, 18 б].

Жоғарыда баяндалғандарды растайтын Д.Л. Байдельдиновтың пікірін атап кеткен жөн, ол айналадағы табиғи қоршаған ортаны қорғау мәселелерін және басқа да экологиялық сұрақтарды реттейтін заңнамаға «экологиялық» белгісін беру керектігі жайлы тезисті негіздеп дәлелдейді, онымен «заң шығарушының қоғам мен табиғаттың өзара байланысты ықпалдасуы мәселесіне деген жаңа тенденциялары көрініс табады» [17, 9 б]. Осыған сай, Д.Л. Байдельдинов ҚР-ның экологиялық заңнамасына «адамдар үшін қоршаған ортаның оңтайлы сапасын сақтау, табиғи ресурстардың көздерін ұтымды қолдануға жағдай туғызу, табиғи тепе-теңдікті сақтау үшін қазіргі және келешек ұрпақ мүдделері үшін қоғам мен

табиғаттың өзара әрекеттері жөніндегі қоғамдық қарым-қатынастарды реттейтін заңнаманың интеграцияланған саласына біріктірілген нормативтік актілер жиынтығы» деген анықтама береді [17, 9 б].

Сонымен, экологиялық және құқықтық мәселелер бойынша орасан зор нормативті материалдың болуы, мемлекеттің қызметтері арасында тәуелсіз экологиялық қызметтерді бөлу және басқа да бірқатар тармақтар қазіргі заманғы құқық, экологиялық құқық құрылымсінде қалыптасуы мен қарқынды дамуы жайлы ғалымдардың жаңа көзқарастарын тудырудан тартынған жоқ. Э.В. Гирусов атап өткендей, «экологиялық құқық болмысқа емес, қажеттілікке негізделуі керек және осы тұрғыдан ол қоғамның экономикалық құрылымсінен жоғары болмауы мүмкін және экологиялық құқық экологиялық талапқа өте жақын, өйткені адамзат қоғамын құтқарудың жолы императивтерді білу және сақтау арқылы жүреді» [18, 314-315 бб].

Көрнекті Қазақстандық ғалым С.Б. Байсалов экологиялық құқықтың жеке, оқшауланған, дербес әдісі жоқ деп есептейді. Ол заң ғылымы әзірлеген және құқықтық тәжірибесмен расталған құқықтық реттеудің белгілі амаладры мен әдістеріне, нысандары мен тәсілдеріне сүйенеді. Ол үшін әкімшілік, азаматтық, қылмыстық және халықаралық әдістер мен тәсілдер қолжетімді және өте қолайлы [19, 41 б]. Басқа отандық зерттеуші А.С. Стамқұловтың пікірінше, бұл сала құқықтың интеграцияланған кешенді саласы болып табылады, ол құқықтың бірнеше саласының пәнін біріктіреді, оған дербес салалар ретінде жер, су, орман, тау-кен құқығы енген, экологиялық құқық осылардың базасында тарихи негізде дамыды [20, 176 б].

Сонымен, мемлекет пен құқықтың экологиялық қызметінің дамуы экологиялық құқық атауын алған құқықтық қауымдастықты қалыптастыруға алып келеді, экологиялық құқық - құқықтың дербес саласы, ол қазіргі және болашақ ұрпақтарының мүддесінде табиғатты сақтау, сауықтыру, жақсарту мен табиғи ресурс көздерін дұрыс қолдану мақсатында қоғам мен табиғаттың өзара әрекеттесуі жайындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін құқық нормаларының құрылымсі деп тұжырымдауға болады.

Экологиялық құқықтың дербестігі құқықтық реттеудің ерекше пәні, қайнар көздер құрылымсі, реттеу қағидалары және құқықтың осындай саласының дербес болуы мен дамуындағы саналы қоғамдық қажеттіліктің болуымен расталады. Сөйтіп, Қазақстан Республикасының құқықтық базасының қалыптасуы және дамуы мәселелері жөніндегі тиісті зерттеулерге негізделе отырып, біз Қазақстанның экологиялық құқығына құқықтың осы саласын дербес ретінде сипаттайтын барлық қажетті белгілер тән екендігіне көзіміз жетті.

Ғалымдардың пікірінше, құқықтық реттеу әдістері құрылымсін, оның құрылымының ерекшеліктерін, элементтерін, ең бастысы нормативтік-құқықтық ықпал етудің негізгі ерекшеліктерін теориялық ұғыну заң шығарушы тарапынан да, құқық қолданушы тарапынан да, құқықтық қатынастардың басқа да субъектілері тарапынан да тиімді іс-әрекеттер үшін негіз болып есептеледі [21].

Табиғатты қорғау және табиғи ресурстардың көздерін қолдану жөніндегі қоғамдық қарым-қатынастарды реттеуде реттеудің императивті және диспозитивтік әдістері қолданылады. Императивті әдіс ұйғарымды, рұқсатты,

тыйым салуды белгілеуге, тиісті мінез-құлыққа мемлекеттік мәжбүрлеу мен құқықтық ұйғарымдарды орындауға бағытталған. Экологиялық құқықта құқықтық реттеудің бұл әдісі нормалау, сараптама, сертификаттау, лицензиялау нысанында болады, мысалы, ауаны ластаушы заттардың рұқсат етілген шығарындыларын белгілеу кезінде, атап айтқанда, табиғи ресурстар көздерін қолданушылар сақтауы керек. Реттеудің екінші, яғни диспозитивтік әдісі экологиялық-құқықтық қатынастар саласында неғұрлым жоғары маңызды иеленуде және экологиялық-құқықтық қарым-қатынастар саласында осы құқықтық қатынастар тараптарының теңдігіне негізделеді. Тараптар арасында жасалатын келісім арқылы олар өздерінің құқықтары мен міндеттерін анықтау мүмкіндігіне ие болады, бұл ретте заңға сай келуі, оның шеңберінде болуы тиіс [12, 59-60 бб].

Біз заңнаманың жасанды сипатын (мысалы, ұсынымдық, ынталандыру әдістері) және нақты әлеуметтік қатынастарға объективті түрде анықталған қажеттілікті (мысалы, қаржылық, еңбек әдістері) біріктіретін құқықтық реттеу әдістері құрылымсын аралас деген пікірді қолдаймыз [21, 15 б]. Экологиялық қатынастарды құқықтық реттеудің **қосымша** әдісін, реттеудің халықаралық-құқықтық әдісіннен бөліп көрсету керек деп ойлаймыз. Ол, біздің ойымызша, экологиялық қатынастардың қажеттілігімен объективті түрде анықталады және тараптар үшін басым (қосымша) құқықтар мен міндеттер белгілейтін және ішкі деңгейде тікелей қолданылатын жағдайлары қоспағанда, мемлекеттер қабылдаған халықаралық-құқықтық нормалар арқылы қоршаған ортаны қорғау мен табиғат ресурстардың көздерін қолдануды реттеуді білдіреді, оларды қолдану үшін айрықша арнайы заңдарды қабылдау керек болады. Халықаралық құқықтық міндеттемелердің басымдылығы халықаралық құқықтың нормалары мен қағидаларын мемлекеттердің ұлттық құқықтарының өзгеше қабылдауы негізінде белгіленеді. Мәселен, Қазақстан Республикасы Атазаңының 4-бабының, 3-бөлігіне сай, мемлекет бекіткен халықаралық келісімдердің ұлттық заңдар алдында басымдығы бар және мұндай халықаралық шарттың ережелерін қайталайтын оны қолдану үшін жеке ұлттық заңды қабылдау керек болатын жәйттарды қоспағанда, тікелей қолданылуы мүмкін [7]. Сонымен, Қазақстан Республикасының көрсетілген халықаралық мәмілелерінде анықталатын реттеудің ерекше «халықаралық-құқықтық» әдістері ұлттық экологиялық құқықтың басқа белгілі әдістерінің алдында басым болуы және мемлекет аралық экологиялық-құқықтық қатынастар саласында қолданылуы мүмкін.

Әлемнің барлық дерлік мемлекеттерінің құқықтық құрылымдері ерекше және өте қажетті салалардың бірі экологиялық және табиғи ресурстар құқығының болуымен сипатталады. Ол екі ұстаным тұрғысынан түсіндіріледі, біріншіден, іс жүзінде барлық мемлекеттер қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстар көздерін қолдану саласында туындайтын қатынастарды құқықтық реттеу қажет, екіншіден, олар халықаралық және ұлттық деңгейлерде ықпал етудің құқықтық тетіктерінің ерекше рөлін мойындады. Бүгінгі күні мемлекеттің өзінің табиғи ресурстарына деген егемендігі қағидаты халықаралық экологиялық құқықтан ғылыми түсінік пен мемлекеттердің халықаралық деңгейде экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі құқықтары мен міндеттерін

анықтауда «ерекше» тәсілді талап етеді. Бір жағынан, мемлекеттер өздерінің экономикалық және экологиялық саясаттарын жүргізуге, оның ішінде табиғи ресурстар көздерін сақтау мен қолдануды және табиғи ресурстар көздерін еркін басқаруды жүзеге асыруға құқылы; екінші жағынан, мемлекеттердің әрекет ету бостандығын шектейтін міндеттемелер мен міндеттерден туындады [22, 34 - 44 бб].

Елдің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде құқық халықаралық және ұлттық деңгейде де маңызды рөл атқарады. Қазақстан Республикасы мен шет елдердің экологиялық құқық нормаларын бірі іздендіру, халықаралық экологиялық шарттардың ерекше рөлін тану - экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі кепілдіктері. Бұл ретте, Республикада экологиялық заңнаманың болуы және дамуы жалғасып жатқаннан бөлек, Қазақстанның тәуелсіз мемлекет, дүние жүзілік қоғамдастықтың толыққанды мүшесі, халықаралық құқық субъектісі ретіндегі мәртебесі және осыған байланысты Республиканың дамушы халықаралық экологиялық-құқықтық қатынастар құрылымсіне кірігуі мемлекет аралық деңгейде қоршаған ортаны қорғау және табиғатты қолдану жөніндегі ерекше халықаралық заң нормалары мен принциптерін тануды және қолдануды алдын ала анықтайды. Яғни, Қазақстан Республикасы айтылған ережелерге байланысты Республикада адам мен азаматтың өмірі және денсаулығы үшін ғана емес, табиғатты қорғауды мақсат етіп қояды. Әңгіме қоршаған ортаны қорғаудың жаһандық процесіне Республиканың қатысуы және барлық адамзаттың игілігі үшін табиғи байлықтарды сақтау жайлы болып отыр. Сонымен, біз тек ішкі экологиялық проблемалармен ғана шектелмеуіміз керек, бұл проблемаларды тек өз күшімізбен ғана шешу әрқашан да мүмкін бола бермейді. Қазақстан Республикасында туындаған қандай да бір экологиялық проблеманың өткірлігі мен ауқымына байланысты оны шешу басқа мемлекеттермен және мамандандырылған халықаралық ұйымдармен және органдармен күш-жігердің кооперациясы арқасында мүмкін болады, бұл экологиялық проблемалардың көпшілігін «Халықаралық», жалпы адамзаттық деп тану керек екенін тағы бір рет растайды.

Жалпы, көптеген экологиялық проблемаларды шешудегі мүдделердің ортақтығы, бұл экологиялық проблемалардың «трансұлттық» сипаты, мемлекеттің қоршаған ортаны қорғау мәселелері жөніндегі халықаралық ынтымақтастығын белсенді дамыту мен жетілдіру, сонымен қатар басқа да көптеген ілеспе факторлар ұлттық деңгейдегі экологиялық құқықтық қатынастарға қатысты ережелерді заңнамалық ресімдеу процесіне де әсер етпей қоймайды. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының басқа да құқық салалары сияқты экологиялық құқығы да Қазақстанның тәуелсіз субъект ретінде мемлекет аралық құқықтық қатынастарының кеңеюіне байланысты халықаралық норма шығармашылығы процесі мен нәтижелерінің ықпалына ұшырады. Қазақстанның барлық аумағында жоғары заңдық күші бар ҚР Конституциясы мемлекеттің халықаралық шарты негізінде және басқа да міндеттемелерін (Конституцияның 4-б., 1-т.) «қолданыстағы құқық» есебінде танығанын, сонымен қатар, ұлттық заңдардың нормаларына байланысты Қазақстан ратификациялаған халықаралық

келісімдер нормаларының басымдығын (Конституцияның 4-б., 3-т.) атап өткен дұрыс [7].

Ұлттық және халықаралық экологиялық құқықтың өзара тығыз қатынасы мен өзара тәуелділігін сипаттайтын жағдайларды, сонымен қатар, Қазақстан Республикасының қоршаған ортаны сақтау және табиғат ресурстарын қолдану жөніндегі халықаралық құқықтық қатынастарға одан әрмен қатысуы экологиялық заңнаманы жетілдіруге ықпал ететін жағдайларды растауда келесілерді атап өту керек.

Қазақстан Республикасы Халықаралық экологиялық бірлестіктің белсенді қатысушысы болып саналады. Сарапшылардың пікірінше, Қазақстан Республикасының 30-дан астам ратификацияланған және оларға теңестірілген халықаралық шарттары табиғатты қорғау сұрақтарына жатады [23].

Экологиялық құқық қайнар көздерінің жалпы құрылымсіне: Қазақстан Республикасының Конституциясы; Қазақстан ратификациялаған және өзгеше түрде таныған халықаралық шарттар; кодекстер, заңдар; Қазақстан Республикасы Президентінің нормативтік жарлықтары мен өкімдері; Қазақстан Республикасы Үкіметінің нормативтік қаулылары мен өкімдері; министрліктер мен ведомстволардың нормативтік құқықтық актілері; жергілікті өзін-өзі басқару мекемелерінің нормативтік құқықтық актілері; жергілікті нормативтік құқықтық актілер кіреді. Қазақстан Республикасының экологиялық құқық қайнар көздерінің көрсетілген құрылымсіне әдет-ғұрыптық-құқықтық норма енгізілмеген, бірақ әдет-ғұрып жазылмаған ереже ретінде қоғам мен табиғаттың өзара әрекеттесуінің тарихи жоспарында табиғатты тиімді қолдануды реттеу мен қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарды.

Әдет-ғұрып халықаралық сол сияқты мемлекетішілік құқықтың қайнар көзі болып табылады. Қайталанатын әрекеттер біртіндеп құқық субъектілерінің мінез-құлқының міндетті ережелеріне айналады [24, 68 б].

Қазіргі таңда экологиялық құқықтың қайнар көзі ретінде әдет-ғұрып қолданылады, бірақ ол құқықтың белгіленген нормаларында ғана жанамааланған. Жалпы алғанда, әдет-ғұрып ұлттық құқықтың қайнар көзі ретінде елеусіз орын алып, қазіргі жағдайда, әдетте, қандай да бір мемлекеттік органдардың тарапынан санкциялау нәтижесінде құқықтық сипатты иеленеді және осы санкциялау деңгейі әдеттегі нормалардың деңгейін анықтайды. Халықаралық құқықта және атап айтқанда, халықаралық экологиялық құқықта мемлекет аралық қатынастар тәжірибесінде қалыптасқан қандай да бір ережені халықаралық-құқықтық норма ретінде тануды халықаралық қарым-қатынастың қатысушылары әртүрлі формада және әртүрлі органдар арқылы білдіреді. Халықаралық құқықтың әдеттегі нормасының деңгейін белгілеу үшін әдетте, оны осындай қатысушылардың құқықтық норма ретінде тануы ғана емес, олардың белгілі бір деңгейінде тануы қажет. Іс жүзінде бірінші кезекте мәселе осы норма «*jus cogens*» немесе «*jus dispositivum*» нормалар санатына жататындығына және жекелеген әдеттегі нормалардың нақ осы «*jus cogens*» нормалар санатына жататындығы жайлы мәселе бойынша даулар да жоққа шығарылмайды. Нормалардың көрсетілген санаттарының әрқайсысының шегінде, әдетте, әртүрлі деңгейлерді де анықтайды. Мысалы, *jus cogens*

шеңберінде халықаралық құқықтың негізгі принциптері ең жоғары орынды алады [25, 163-164 бб]. Jus dispositivum арасында алдымен дүниежүзілік сипаттағы әдеттегі нормалар, содан кейін - партикулярлы нормалар, ал одан кейін - нақты халықаралық ұйымдар шеңберінде қалыптасқан әдеттегі нормалар орналастырылады.

И.А. Игнатьеваның ойынша экологиялық құқықта заңды әдет-ғұрыпты қолдану ғылыми зерттеулерде жеткілікті зерттелмеген, бұл мәселе оқулықтар мен оқу құралдарында бар. Сонымен қатар, оның ойынша, «дәстүрлі түрде табиғи ортаны пайдаланудағы әдет-ғұрып ерекше арнайы заңнамалық актілермен тікелей санкцияланған, яғни ол құқық көзі ретінде әрекет етеді» [26, 3-4 бб].

С.Б. Боголюбов «қоғамның дәстүрлі негіздері құрылымсін сақтау құқықтық әдет-ғұрыптың әрекет етуі үшін негіз болады» деп есептейді [27, 44–45 бб].

Қазақстанның құқықтық құрылымсіндегі әдет-ғұрыптың орнын оқып зерделей отырып, С.Ж. Айдарбаев Қазақстанның құқықтық құрылымсіндегі халықаралық-құқықтық әдет-ғұрыптардың алатын орнын анықтаудың негізі ҚР Конституциясының 4 және 8-баптары болып есептеледі деп санайды [28, 327 б].

Біздің ойымызша аталған проблема байыпты теориялық ұғым пен талдауды қажет етеді.

Біздің зерттеу тақырыбымызға қатысты, біз қоршаған ортаны басқаруда құқықтық әдет-ғұрыпты қолдану мүмкіндігін Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің (Жалпы бөлім) 3-бабының 4-тармағының көмегімен

«Азаматтық қатынастар, әдеттегі құқықтар, соның ішінде іскерлік қызмет өрісіндегі әдеттегі құқықтар Қазақстан Республикасы территориясында қолданылып жүрген азаматтық заңдарға қарама қарсы келмесе, солармен реттелуі мүмкін» [29].

Ю.Г. Басин азаматтық құқықтағы әдет-ғұрыптың құқықтық табиғатын зерттей отырып, бұл «азаматтық-құқықтық» реттеудің жалпы түрінде қамтылған мүліктік немесе жеке қатынастарға негізделген белгілі бір жерде немесе халықтың белгілі бір этникалық (әлеуметтік) тобында қалыптасқан мінез-құлық ережелері деп санайды.

Іскерлік айналымның әдет-ғұрыптары-бұл кәсіпкерлік іс-әрекеттерді жүзеге асыру кезіндегі қалыптасқан ережелер жиынтығы, мысалы, екеуі екі түрлі мемлекетте тұратын сатушы мен сатып алушы арасында сатылып алынған тауарларды жеткізу шығындарын бөлу жайлы ереже [29].

Кейбір ғалымдардың пікірінше, әдет-ғұрып ҚР Азаматтық және сауда құқығының қайнар көзі ретінде қазір заңнамаға қатысты субсидиарлық рөл атқарады, дегенмен кейбір жағдайларда, атап айтқанда Азаматтық кодексте әдеттегі нормадан орны басым немесе, кем дегенде, шарттық және әдеттегі нормалары тең. Сол сияқты әдеттегі нормалардың басымдығы ҚР халықаралық-құқықтық міндеттемелері саласында да мүмкін [30].

И.А. Игнатьева «егер нормалары табиғатты қолдану саласында туындайтын мүліктік қатынастарды, яғни заңнама мен құқықтың тиісті салаларын құқықтық реттеу тақырыбының ажырамас бөлігі ретінде оқшауланған қатынастарды реттеуге бағытталған болса азаматтық заңнамада әдет-ғұрыпты қолдануға рұқсат

беру экологиялық қатынастарды құқықтық реттеу үшін маңызды деген қорытынды шығарады».

Құқықтың көзі есебінде құқықтық әдет-ғұрып кейбір жайларда ғана заңнаманың табиғат ресурстары салаларында айтылады, бірақта табиғатты қолдану және қоршаған ортаны сақтау жөніндегі әрекеттерді құқықтық реттеуде табиғат ресурстарының көздерін қолдану және қоршаған ортаны қорғау жөніндегі қызметті реттеуге байланысты заңнаманың сабақтас салаларында осындай құқық көзінің белгіленуіне байланысты жиі қолданылады [26, 18 б.].

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларының құқықтық табиғаты жайлы пайымдай отырып, М.Қ. Сүлейменов келесі қорытындыларға келді: «Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары құқықтың жаңа нормаларын жасай ала ма немесе олар интерпретациялық болып есептеледі ма деген сұрақ өте күрделі және бір мағыналы жауап жоқ. Шынында да, Жоғарғы Сот сот тәжірибесін жалпылау және талдау негізінде құқық нормаларының интерпретацияларын және түсіндірмесін жасайды.

Алайда, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулысы бұл нормативтік құқықтық акт болғандықтан, бұл қаулымен жаңа нормалар жасалуда. Кез келген нормативтік құқықтық акт жаңа нормаларды тудырады. Тіпті қолданыстағы құқық нормасын түсіндіру - бұл жаңа норма, өйткені бұл түсіндіру - бұл мемлекет санкциялаған жалпыға міндетті тәртіп» [31]. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2008 жылғы 10 шілдедегі № 1 нормативтік қаулысына назар аударғымыз келеді [32].

Онда «азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін сот негізінде қорғауды қамтуда халықаралық келісімдердің өте маңызды рөлі бар екендігі айтылады, сол үшін керек болған жағдайларда соттар ҚР-ның юрисдикциясы шеңберінде халықаралық құқық нормаларын басшылыққа алуға міндетті. Конституциялық ережелер мен ҚР қатысушысы болып келетін ратификацияланған (не ратификацияланбаған) халықаралық шарттардың ішінде қарсылықтар туындаған жағдайда қолданудағы басымдық конституциялық нормаларға тиесілі болады».

Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 6 сәуірдегі қолданыстағы «Құқықтық актілер жайлы» Заңында Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары, яғни Қазақстан Республикасы таныған шарттар, демек, Республиканың барлық аумағында қолданылып жүрген және қолданылуға міндетті болып саналатын шарттар (Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының 1-тармағына сай) нормативтік құқықтық актілер қатарына мүлдем қосылмағанын және олардың нормативтік құқықтық актілердің жалпы құрылымсіндегі орны анықталмағанын атап кеткен дұрыс деп санаймыз [33]. Сонымен, Қазақстан Республикасының Конституциясы күшіне ендірілгеннен соң бекітілген «Құқықтық актілер жайлы» Заң Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының (1, 3-тармақтары) ережелеріне қарсы келеді деп тұжырымдауға болады. Біздің ойымызша, қолданыстағы заңнамада көрсетілген және өте маңызды олқылықтарды растау үшін «Құқықтық актілер жайлы» Заңның кейбір ережелерін қарастыру керек. Мысалы, «Құқықтық актілер жайлы» Қазақстан Республикасы Заңының 7-бабына сай

барлық нормативтік құқықтық актілер негізгі және туынды деп ажыратылады [34, 1421-1427 бб]. Еліміздің барлық аумағында Қазақстан Республикасының Конституциясы жоғары заң күшіне ие. Заңда төменгі деңгейдегі нормативтік құқықтық актілердің әрқайсысы жоғары деңгейдегі нормативтік құқықтық актілерге қарсы келмеуі айтылған. Сөйтіп, «Құқықтық актілер жайлы» Заңның ҚР-ның халықаралық шарттарын және атап көрсеткенде, қолданыстағы құқықтық актілер секілді келісімдердің нормаларын айқындауға қатысты бөлігінде Қазақстан Республикасының Конституциясына сай келмеуі айқын көрінеді. Бұл ретте, жоғарыда айтылғандай, Конституцияның ішінде халықаралық құқық нормаларының басымдылығы айқындалған (Қазақстанның белгіленген немесе басқаша түрде ресми деп танылған халықаралық шарттар нормаларының ұлттық заңдар нормаларының алдында басым күші көрсетілген).

Айтылған конституциялық нормаға сүйене келе, Қазақстан Республикасы тиісті заң қабылдау арқылы елдің Парламенті ратификациялаған, өзі жасасқан халықаралық келісімдердің ұлттық заңнама алдында басым күшіне өз келісімін білдіреді. Атазаңның аталған нормасының мәнінен шығатын түйіні, Қазақстан ратификациялаған халықаралық келісімдер ғана республикамыздың заңдарынан да басымдыққа ие бола алады. Еліміздің заңдарының алдында басымдылығы бар осындай халықаралық келісімдерді тікелей қолдану олардың қолданыстағы заңдардың нормаларының күші жойылады деген сөз емес. Заңдар алдындағы басымдық және мемлекет аумағында ратификацияланған халықаралық келісімдерді тікелей қолдану мұндай шарттар нормаларының заң нормаларына қарсы келген жағдайларда ахуалдық артықшылығын білдіреді.

Басқаша айтқанда, мұндай артықшылық егер шарттардан оларды қолдану үшін заңдар шығару талаптары қойылмаса анықталған халықаралық шарттардың қолданылу аясына жататын жәйттар туындаған жағдайда мүмкін болады. Ретке келетін мәселенің қисынына сүйенетін болсақ және қарастырылып отырған актіге сай ҚР ратификацияламаған халықаралық шарттарда осындай басымдықта болмайды. 1995 жылғы Конституция бекітілгеннен соңғы ратификациялауға келмейтін Қазақстан Республикасының жасаған барлық халықаралық келісімдері Республиканың заңдарына қарсы келмейтіндей шамада жүзеге асырылуы керек. Олардың ішінде қарсылық болған кездерді шарттар тараптарының «ҚР-ның халықаралық шарттары жайлы» Заңына, сонымен қатар, халықаралық құқық нормаларына сай оларды келісім рәсімдері негізінде шешуге мүмкіндігі бар [35].

Айтылған қарама-қарсы мәліметтерді талдау толық болуы үшін «ҚР Конституциясының 4-бабының нормаларын халықаралық ұйымдар мен олардың мекемелерінің үкімдерін орындау тәртіптеріне байланысты ресми түсіндіру жайлы» ҚР Конституциялық Кеңесінің 2009 жылғы 5 қарашадағы № 6 нормативтік қаулысын қарастыру керек деп санаймыз [36].

2009 жылғы 7 қазанда ҚР Премьер-Министрінің «Мемлекет ратификациялаған халықаралық шарттардың осы нормамен айқындалған басымдығын, оның заңдарының алдында тарату және оларды осындай келісімдерге сай жасалатын халықаралық ұйымдар мен олардың мекемелерінің үкімдеріне тікелей қолдану бөлігінде Қазақстан Республикасы

Конституциясының 4-бабының нормаларын» ресми түсіндіру жайлы өтініші келіп түсті. Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі Конституцияның нормаларына ресми түсіндірме беруге құқылы (Конституцияның 72-б., 4-т.) екендігі белгілі және осы мемлекеттік органның үкімдері бекітілген күннен бастап күшіне енеді, мемлекеттің барлық аумағында барлығына ортақ міндетті, түпкілікті болып есептеледі және шағымдануға келмейді (Конституцияның 74-бабы, 3-тармағы). Сөйтіп, жоғарыда көрсетілген Конституциялық Кеңестің қаулысы екі мағынада түсіндіріле алмайды, түпкілікті және ресми болып табылады. Конституциялық Кеңестің ҚР Конституциясының 4-бабының (3-т.) нормаларын ресми түсіндіруі келесідей:

1. Еліміздің Конституциясының 4-бабының нормалары, ҚР Премьер-Министрінің өтінішіне байланысты қолданыста, ҚР-ның халықаралық келісімдеріне сай жасалатын халықаралық ұйымдар мен олардың мекемелерінің (оның ішінде, «Кеден одағының комиссиясы жайлы Шартты ратификациялау жайлы» 2008 ж. 24 маусымдағы N 45-IV ҚР Заңымен белгіленген, Кеден одағының комиссиясы жайлы 2007 жылғы 6 қазандағы Шартқа сай жасалған Кеден одағы комиссиясының) үкімдеріне еліміздің Конституциясының 4-бабының Республика қабылдаған халықаралық шарттардың ҚР заңдарынан басымдығы болады және ондай шешімдер тікелей қолданылады дегенді білдіреді. Бұл кезекте, негізгі Заңның 4-б. 1 және 2-тармақтарына сай ҚР-ның халықаралық келісімдеріне сай жасалатын халықаралық ұйымдар мен олардың мекемелерінің үкімдері Қазақстан Республикасының Конституциясына қарсы келмеуге тиіс.

2. ҚР қатысушы болып есептелетін халықаралық ұйымдар мен олардың мекемелерінің үкімдері, Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық келісімде осы шешімдердің ҚР үшін міндетті сипаты тікелей көрсетілген кезде, Республика ратификациялаған халықаралық келісімнің заңдық сипатын алады. Халықаралық ұйымдар мен олардың мекемелерінің, Республиканың егемендігі оның барлық аумағын қамтитындығы және Конституцияда белгіленген мемлекеттің біртұтастығын және аумақтық тұтастығын, Республиканы басқару нысанын өзгертуге болмайтындығы жайлы Конституцияның 2-бабы 2-тармағының және 91-бабы 2-тармағының ережелерін бұзатын үкімдері Қазақстан үшін міндетті деп танылмайды.

3. Халықаралық ұйымның немесе оның органының Қазақстан үшін міндетті шешімі мен Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық қаулылары арасында қарама-қарсылық болғанда, алдағы уақытта мұндай қарсылық жойылғанға дейін халықаралық ұйымның немесе оның мекемесінің шешімі пайданылады.

4. Халықаралық ұйымдар мен олардың мекемелерінің адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіретін үкімдері тікелей қолданылмайды және тиісінше, Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінен басымдығы болмайды» [36].

Айтылған конституциялық норманы басшылыққа ала тұрып, Қазақстан Республикасы тиісті заң қабылдау жолымен Республика Парламенті бекіткен ұлттық заңнама алдында өзі жасаған халықаралық шарттардың басым күшіне

енуіне өзінің келісімін білдіреді. Конституцияның келтірілген нормасының мәнінен Республика заңдары алдындағы басымдыққа тек Қазақстан ратификациялаған халықаралық шарттар ғана ие бола алады. Республика заңдарының алдында басымдыққа еге осындай халықаралық келісімдерді тікелей қолдану пайдаланылып жүрген заңдар нормаларының күшін жоюды білдірмейді. Заңдар алдындағы басымдық және Республика аумағында ратификацияланған халықаралық шарттарды тікелей қолдану заңдар нормаларымен қарама-қарсылық болған жағдайларда осындай шарттардың нормаларының басымдылығын болжайды. Басқа сөзбен, егер шарттарда оларды қолдану үшін заңдар шығару талаптары болмаса, ратификацияланған халықаралық шарттардың қолданылу аясына жататын шарттар туындаған кезде мұндай басымдық болуы мүмкін.

Реттелетін мәселенің қисынын басшылыққа ала отырып сондай-ақ, қарастырылып отырған қаулыға сай, Қазақстан ратификацияламаған халықаралық келісімдердың (яғни Қазақстан Республикасы осындай келісімдердың оларға өзі мақсатында міндеттілігіне келісім қол қою, бекіту немесе қосылу жолымен білдірген келісімдер) мұндай басымдығы болмайды. Қазақстан 1995 жылғы Конституция бекітілгеннен кейін жасасқан, ратификациялауға жатпайтын барлық халықаралық келісімдер Республика заңдарына қарсы келгенге дейін орындалуға тиіс. Олардың арасында қарама-қарсылық болған мәселедекелісімдердың тараптары «Халықаралық келісімдер жайлы» Заңға, сонымен қатар, халықаралық құқық нормаларына сай оларды келістіруші рәсімдері арқылы шешу алады [37].

1995 жылғы Конституция бекітілгенге дейін жасалған Қазақстан Республикасының кейбір халықаралық келісімдері 1993 жылғы Конституцияда басымдығы көзделген келісімдер санатының қатарына жатқызылуына байланысты Республика заңдарының алдында басымдыққа ие болды. Мәселен, 1993 жылғы Конституцияның 3-бабы оның заңдары алдында Қазақстан Республикасы таныған адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары жайлы халықаралық келісімдерға басымдыққа ие болуға мүмкіндік берді [38]. Мұндай қаулылар Қазақстан Республикасы оларды бұрын танығандығына байланысты Республиканың 1995 жылғы Конституциясы бекітілгеннен кейін ратификацияланған халықаралық келісімдерімен бірдей заңдық күші бар. Яғни, мұндай келісімдер да 1995 жылғы Конституция бекітілгеннен кейін ратификацияланған өзге де келісімдер секілді Республика заңдарының алдында басымдыққа ие болады.

Жоғарыда «Конституцияның жоғары заң күші бар сондай-ақ, Республиканың барлық аумағында тікелей әрекет етеді» деп айтылған конституциялық норма айтылған болатын. Осы баптың 1-тармағына сай Республика Конституциясының нормаларына сай келетін халықаралық шарттық сондай-ақ, өзге де міндеттемелері Қазақстан Республикасында қолданылып жүрген құқық деп танылады. Республика Конституциялық Кеңесінің қарастырылып отырған Қаулысында аталған конституциялық ережелерге қатысты, Қазақстан Республикасы 1995 жылғы Конституция бекітілгенға дейін жасасқан, жоғарыда келтірілген заң қаулыларында басымдылығы жайлы

айтылатын, күшіне ену келісімдері ретінде бекітуді көздемейтін халықаралық келісімдер қолданылып жүрген болып табылатыны сондай-ақ, тиісінше орындалуға тиіс екендігі белгіленген. Яғни, Қазақстанның 1995 жылғы Конституция нормаларымен бір уақытта жаңа конституциялық-құқықтық өрісте бар осы келісімдері мен міндеттемелері елдегі қолданыстағы құқық құрылымсіне кіреді.

Біз «РФ Конституциялық сотының қаулысы нормативтік құқықтық акт па немесе сот прецеденті ма деген сұрақтымен осы жерде қарастырмаймын. Менің ойымша, егер бұл қаулы адамдардың кең ауқымы мақсатында жаңа норманы белгілейтін болса - бұл нормативтік құқықтық акт. Егер бұл нақты іс бойынша нақты шешім болса - бұл сот прецеденті. Бірақ, екі мәселеде бұл жалпыға міндетті мінез-құлық ережесін белгілейтін құқықтың қайнар көзі.

Қазақстанда бұл салада даулар жоқ. ҚР Конституциялық Кеңесінің нормативтік қаулысы - бұл нормативтік құқықтық акт» (авт. аудармасы) [31].

Жоғарыда баяндалғанның негізінде біз Қазақстан Республикасының халықаралық шарттық сондай-ақ, өзге де міндеттемелерін қолданыстағы құқық ретінде Конституциялық тану және, республика ратификациялаған халықаралық келісімдердің мемлекет заңдарына қатысты басымдығын тану, бірақ бұл кезекте «құқықтық қаулылар жайлы» Қазақстан Республикасының Заңында танылған халықаралық құқықтық нормалардың құқықтық мәртебесін Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының жалпы иерархиясында айқындаудың болмауы Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы мен өзге де функцияларының жекелеген көздерінің жағдайын неғұрлым нақты айқындауға кедергі келтіреді деген қорытындыға келдік. Осыған байланысты «құқықтық қаулылар жайлы» Заңды Қазақстан Республикасының Конституциясына сай келтіру, сол секілді «Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының 3-тармағын ресми түсіндіру жайлы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2000 жылғы 11 қазандағы (№18/2) қаулысын ескере отырып, айтылған нормативтік актіге тиісті өзгерістер енгізу қажет екендігі көрінеді

1.2 Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасына халықаралық шарттық нормалардың имплементация мәселелері

Халықаралық келісімдерді ұлттық заңға іске асыру теориясы Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы ғылымында бұрын ерекше арнайы зерттеу объектісі болған емес [39]. Осындай мәселе құқықтың басқа салаларында да қалыптасты, онда халықаралық құқық нормаларының саланың ерекше халықаралық құқықтық қайнар көздерін қалыптастыруға сондай-ақ, жетілдіруге ықпалы танылған, бірақ бұл кезекте зерттеушілер мұндай мәселелер халықаралық құқық ғылымы шеңберінде ғана қаралуы тиіс деген өз ұстанымын негіздеп, мұндай нормаларды іске асыру теориясының проблемалық сондай-ақ, аз зерттелген мәселелерінен алшақтайды. Осыған байланысты халықаралық құқық нормаларын Қазақстан Республикасының сайлау заңнамасына іске асыру мәселелеріне өз зерттеулерін арнаған М.А. Сәрсембаевтың жұмысын атап өткіміз келеді [40, 100-104 бб].

Халықаралық әдеттегі құқық, егер мемлекет нақты әдеттегі ереже ішкі құқықтың күші болмауын қамту мақсатында нақты шаралар қабылдамаса, ішкі құқықтың тікелей қайнар көзі болып табылады. Бұл мәселеде әдеттегі ережені азаматтар істі қараған кезде соттар қолдануы мүмкін. Егер нақты әдеттегі ереженің ішкі құқықтық күші болуы мақсатында нақты шараларды жүргізбесе, халықаралық әдеттегі құқық ішкі құқықтың тура қайнар көзі болып табылады. Бұл мәселеде мемлекеттік билікті жүзеге асыруды шектей алады сондай-ақ, мемлекет заңды түрде заңдар қабылдай алатын параметрлерді тең дәрежеде анықтай алады. Мәселен, ол адамдар мен аумақтардың үстінен штаттардың юрисдикция шегін анықтай алады. Бұл мәселеде әдеттегі ережені азаматтардың істерін қараған кезде соттар қолдануы мүмкін. Сонымен қатар халықаралық әдеттегі құқық мемлекеттік биліктің іске асырылуын шектей алады сондай-ақ, мемлекет заңды түрде заңдар қабылдайтын алатын параметрлерді тең дәрежеде анықтай алады [41]. Халықаралық-құқықтық нормалар, әдетте, бірінші кезекте, осындай нормалардың негізгі құрушылары ретінде мемлекеттерге міндеттемелер жүктейді. Осы мағынада мұндай нормалардың мемлекет аумағында қолданылуы жайлы айтуға болады. Бұл кезекте мұндай міндеттемелер мемлекет арқылы мемлекет ішілік қарым-қатынастарға қатысушыларға жүктеледі деп есептеу дұрыс емес. Олардың осы қатынастарға әсер етуі тікелей емес сипатта болады сондай-ақ, халықаралық мемлекет аралық қатынастарды реттеу арқылы жүзеге асырылады [42 83-84 бб]. Жалпы, «халықаралық келісімдер құқығы» тұрақтылық талаптарымен өзгерістер арасындағы қарсылықты көрсетеді. Бір жағынан, әдетте, оның мақсаты өзгеріп жатқан жағдайларға қарамастан тұрақтылықты қамту болып табылады. Екінші жағынан, мемлекет аралық құқықтық құрылымдар тараптардың келісімін сындарлы құрметтеуді сондай-ақ, оның шектерін айқындауды қамтамасыз ету мақсатында келесі өзгерістерді қарастыру мақсатында мүмкіндік қалдырулары тиіс. Халықаралық келісімдердің нормаларын іске асыру мақсатында механизмдердің болуы өте маңызды. Алайда, олар қандайда бір мемлекеттің егемендігін іске асыруға кедергі келтірмеуге тиіс [41]. Ұлттық сондай-ақ, халықаралық құқық тәртібі арасындағы шекараны кең мағынасында үш түрлі тұрғыдан талдауға болады: 1) ұлттық құқық тәртібі халықаралық құқық тәртібін қалай түсінеді, қабылдайды сондай-ақ, қарсы тұрады; 2) халықаралық құқықтық мемлекет құқықтың ұлттық үстемдігін қалай түсінеді, қабылдайды сондай-ақ, қарсы тұрады; 3) өзара әрекеттесулер сыртқы көзқарас тұрғысынан қалай түсініледі сондай-ақ, бағалануы мүмкін. Халықаралық қоғамдастық халықаралық құқықты, оның ішінде халықаралық құқық үстемдігін ұлттық тануды кең ауқымды зерттеуді дайындады [43].

Мемлекет аралық қатынастарды құқықтық реттеудің мақсаты - олардың қатысушыларын мемлекет аралық қатынастарды белгілі бір реттеуге итермелеуге, мемлекет ішілік қатынастар саласында қандай да бір нәтижелерге қол жеткізуге ұмтылу болуы мүмкін. Алайда, көптеген жағдайларда мемлекет аралық қатынастарға қатысушылар олардың әрқайсысының билік шегінде қалыптасатын қоғамдық қатынастар құрылымсында қандай да бір өзгерістерге

ерекше арнайы қол жеткізу мақсатын қоймай, халықаралық аренада олардың арасында туындайтын проблемаларды реттеуге ұмтылады [44, 58 б].

Дегенмен, кез келген мәселеде мемлекет аралық құқықты жүзеге асырмаса, халықаралық құқықта жүзеге асырылмайды. Бұл жерде екі құқықтық құрылымның диалектикалық байланысы көрініс табады. [45, 44 б]. Бұл кезекте мемлекет аралық құқық халықаралық құқықтың жүзеге асырылуын қамтамасыз ететіндей халықаралық құқықпен келісілуге тиіс. Бұл мағынада халықаралық құқықтың басымдығы жайлы айтуға болады. Басқаша айтқанда, мемлекет өзі мақсатында халықаралық құқық нормаларынан немесе жеке халықаралық-құқықтық ұйғарымдардан туындайтын міндеттерге жол бермеу үшін, немесе осындай нормалардан немесе ұйғарымдардан туындайтын өз құқықтарын іске асыру үшін, немесе мемлекет аралық құқықтың жаңа нормаларын қабылдауға, немесе қолданыстағы нормаларды өзгертуге, немесе ақырында, оның ішкі құқығы аталған нормаларға толық жауап беретініне сондай-ақ, мемлекет аралық органдардың, лауазымды адамдардың қызметі тиісті мемлекет аралық нормаларды іске асыру тәртібінде тиісті халықаралық-құқықтық нормаларды іске асыру бағытында болатындығына сенімді болу мақсатында халықаралық аренада мемлекеттің өзінің халықаралық-құқықтық нормаларды іске асыру жөніндегі қызметі ретінде қарастырылатын болады [46, 148 б]. Сонымен, мемлекеттер халықаралық құқыққа байланысты өздерінің барлық халықаралық міндеттемелерін орындауға міндеттенеді деп тұжырымдауға болады. Халықаралық міндеттемелерді орындау тәсілдерін айқындау мемлекеттік егемендіктің көрініс табуына жатқызылады теріне сондай-ақ, мемлекеттердің өздерінің ішкі құзыретіне кіреді. Осыған байланысты халықаралық құқық оның мемлекет аралық құқықта жүргізілуін талап етеді, ал жолы мен техникасын таңдау ұлттық құқыққа тиесілі деп қорытындылауға болады [47 55 б]. Мәселен, Гогенфельдерн жалпы халықаралық құқық мемлекет өзінің халықаралық міндеттемелерін орындайтын әдіске қатысты емес деп санайды. Оның пікірінше, мемлекет мұндай қажетті нәтижеге қандай да бір жолмен қол жеткізу шартымен оның ішкі тәртібінің халықаралық құқыққа сай болуына кепілдендіретін ешқандай тұрақты процедураны белгілемеуді де шеше алады. Алайда, іс жүзінде мемлекет мұндай рәсімді көздеуге бейім [48, 90.]. Осы мәселе бойынша басқа зерттеушінің - заңгер Оутраттың пікіріне сай «бұл мемлекет халықаралық құқық нормаларын ресми қабылдау жолымен, мәселен, трансформациялық ескерту нысанында немесе заң, өкім немесе нұсқаулық шығару нысанында, мемлекет оны өзінің атқарушы билігінің шегінде жасайма, немесе үкіметтің шешуші сондай-ақ, саяси функцияларына ұсынама, - бұл халықаралық құқық тұрғысынан, оның жеке ісі. Халықаралық құқық тек шартты орындауды талап етеді» [49].

Тәжірибемен шұғылданатын заңгерлер экологиялық міндеттемелер аймақтық халықаралық келісімдердада көзделуі мүмкін екенін білуі тиіс. Бұл аймақтық келісімдердің әртүрлі нысандары бар. Кейбір жағдайларда аймақтық келісімдер аймақтың бірегей экологиялық жағдайларын ескеретіндер бес келісімдер болуы сондай-ақ, олардың тәуелсіз режимдері болуы мүмкін [50].

Ғалымдардың пікірінше, іргелі заң ғылымы оның бастапқы түсінігінде сондай-ақ, мазмұнында қоғамдық қатынастардың құқықтық қамтамасыз етілу заңдылықтарын зерттейді. Табиғи ресурстар көздерін қолдануды сондай-ақ, қоршаған ортаны қорғауды құқықтық қамту заңдылықтарын зерттеуге бет бұрған ғалымдардың еңбегімен доктрина жасалды, оның негізін экологиялық-құқықтық ғылымның келесі іргелі теориялық ережелері құрайды: қоршаған орта саласында туындайтын қоғамдық қатынастарды экологиялық құқық пәні ретінде қарастыру, экологиялық құқықты заңнаманың кешенді саласы деп тану, қоршаған ортаны қорғаудың құқықтық тетіктерін қалыптастыру сондай-ақ, т. б. Қоршаған ортаға қатысты қатынастарды құқықтық реттеудің қалыптасуымен дамуына ықпал еткен тікелей саяси сондай-ақ, заңдық маңызы бар факторлар: ХХ ғасырдың 70-жылдары адамның қолайлы қоршаған ортаға құқығын бекіту сондай-ақ, оны конституциялық деңгейде кепілдендірілетін ажырамас құқық ретінде тану; ХХ ғ. 90-шы жылдардың басында кеңестік кезеңнен кейінгі кеңістікте пайда болған мемлекеттердің заңнамасында табиғи орта компоненттерін азаматтық құқықтық қатынастардың нысаны ретінде тану, бұл олардың байырғы заттық-құқықтық табиғатын қайтарды, ал осындай ресурстар көздерін қолдану құқықтары азаматтық-құқықтық формны иеленді; табиғат объектілерінің қос сипатын - экологиялық сондай-ақ, экономикалық сипатын тану, бұл оларды табиғи ресурстарға құқықтарды айқындау мақсатында пайдаланған мәселеде азаматтық құқық мақсатында дәстүрлі нысандарға (мәселен, жеке меншік, жалға беру) жаңа экологиялық тұрғыдан негізделген мазмұн үстейді; қоршаған орта саласын ұлттық құқықтық реттеуге халықаралық құқықтың өсіп келе жатқан әсері [51, 206-218].

Халықаралық құқық ғылымында халықаралық құқықтың мәні мен мақсаты жайлы көзқарастар мен тұжырымдамалар құрылымсын доктрина деп түсініледі. Түсініктердің осындай құрылымсі белгілі бір саяси сондай-ақ, экономикалық жағдайлардың өнімі болып табылады, яғни тарихи негізделген сипатқа ие. Халықаралық құқық доктринасына осындай көзқарас «кең» деп анықталады. Доктрина тар мағынада халықаралық заңгерлердің ғылыми еңбектерімен белгіленеді, олар заңдық маңызы бар пікірді қалыптастырудың қосымша қайнар көзі болып танылады. Мәселен, БҰҰ Халықаралық соты статутының 38-бабының 1-б.д т. сай «әртүрлі ұлттардың жария құқығы бойынша неғұрлым білікті мамандардың доктриналары» дауласушы мемлекеттер таныған, ережелерді белгілейтін халықаралық конвенциялар; халықаралық әдет-ғұрып; құқықтың жалпы принциптері секілді халықаралық құқық қайнар көздерімен қатар «құқықтық нормаларды анықтауға арналған көмекші құрал ретінде» танылады [52].

М.И. Лазарев құқықтық нормалардың белгілі бір жиынтығының дербестік мәртебесін тану мақсатында қоғамдық қатынастардың ерекше шеңбері; осы қатынастарды реттейтін ерекше нормалар; қоғамдық қатынастар шеңберінің айтарлықтай үлкен қоғамдық маңыздылығы; нормативтік-құқықтық материалдың жеткілікті көлемі; қоғамның құқықтың жаңа саласын бөлуге мүдделілігі; құқықтың жаңа саласын құруды реттейтін құқықтың ерекше арнайы принциптері талап етілетінін атап өтті [53, 54, 47 б]. Бірыңғай көп қырлы

халықаралық-құқықтық кодификациялайтын актінің болуы талап етілетіні жайлы пікірге де құқылы. Бірыңғай көп қырлы халықаралық-құқықтық кодификациялайтын актінің болуы талап етілетіні жайлы пікір де құқылы. [55, 108 б].

Халықаралық сондай-ақ, ұлттық деңгейлерде экологиялық-құқықтық ғылымның қарқынды дамуына әсер ететін факторларды түсіндіре отырып, Т.И. Макарова «халықаралық экологиялық құқық мақсатында халықаралық жария құқықтың ең жас сондай-ақ, тез дамып келе жатқан саласы ретінде, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ғылыми зерттеулер, қоршаған ортаны қорғау жайлы құқықтық нормалардың мазмұнын түсіндіретіндерді қоса алғанда, олардың маңызы ерекше, себебі қоршаған ортаға жаңа, қалыптасушы қатерлерді анықтауға сондай-ақ, олардың мазмұнына қарай, табиғат қорғау қызметінің алдағы уақыттағы бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді. Соңғы онжылдықтар бойы қоғамдық қатынастардың осы саласын құқықтық қамтамасыз етудің ғылыми зерттеулерінің ерекшелігі бірқатар факторлармен түсіндірілуі мүмкін, олар әрі қарай автордың пікірінше, қоршаған ортаның халықаралық құқығының ғылымын дамыту мақсатында маңыздылығын көрсететіндей ретпен қарастырылатын болады» [56].

Халықаралық табиғи ресурстар құқығын қалыптастыру мәселелерін зерттей отырып, Е.В. Василенко осы саладағы құқықтық нормалардың белгілі бір ерекшелікке ие екендігін атап өтті. Біріншіден, соңғы онжылдықта осы құқық саласының дамуына жәрдемдесу «жұмсақ құқық» нормаларын әзірлеу арқылы жүзеге асырылады. Кейіннен мемлекеттер олардың ұлттық заңға рецептілеуді жүзеге асырады, ал халықаралық сот сондай-ақ, төрелік органдар оларды табиғатты қолдану қатынастарын қозғайтын халықаралық дауларды шешу кезінде халықаралық келісімдердің ережелерін түсіндіру кезінде пайдаланады. Екіншіден, табиғат ресурстары қатынастарын халықаралық-құқықтық реттеу кезінде табиғатты қолдану жөніндегі халықаралық стандарттарды әзірлеудің маңызы ерекше. Үшіншіден, халықаралық құқық нормаларына табиғи ресурстар көздерін қолдану сондай-ақ, сақтау процесінде дамыған сондай-ақ, дамушы мемлекеттер мақсатында сараланған халықаралық міндеттемелер енгізілді. Төртіншіден, құқық қолдану кезеңінде табиғи ресурстар көздерінң жетіспеушілігі мен сарқылуы проблемасын қоюға дейін жасалған халықаралық келісімдердің нормаларын эволюциялық түсіндіру қажеттігі анықталды [57, 10 б].

Қазіргі уақытта мемлекет аралық құқық тәртібі шеңберінде халықаралық құқық нормаларын қолданысқа енгізудің үш негізгі тәсілі жалпыға танылған: сілтеме жасау, трансформация сондай-ақ, рецепция. Бұл кезекте халықаралық құқық нормаларын ұлттық деңгейде қолданысқа енгізу мақсатында қандай да бір тәсілдің артықшылықтары жайлы мәселе қойылмайды. Құқықтық реттеудің мәніне сондай-ақ, оның халықаралық сондай-ақ, мемлекет аралық өмірдегі маңызына, осы халықаралық-құқықтық норманың мазмұнына, ұлттық құқық құрылымсінің ерекшеліктеріне, тіпті сыртқы сондай-ақ, ішкі саясат жағдайларына, тарихи кезең мен т. б. талаптарына байланысты ел ішінде халықаралық құқық нормаларын қолданысқа енгізу тәсілдерінің бірі артық

болуы мүмкін. Мемлекеттерде осы барлық тәсілдердің болуы сондай-ақ, оларды өздерінің мемлекеттік тәжірибесінің қажеттілігіне сай, бір тәсілді ерекшелемей, екіншісін жарамсыз деп шығармай қолданулары тиіс. Әдетте, мемлекеттер тәжірибесінде түрлі тәсілдер үйлеседі [58, 229 б].

Сілтеме жасау мемлекет мекемелерінің, лауазымды адамдарының немесе азаматтарының мінез-құлқын анықтау кезінде заң немесе өзге де нормативтік акт халықаралық құқықтың қандай да бір жалпы ережелерінен немесе жекелеген нормаларынан, мәселен, *de jure* немесе *de facto* тану жайлы, ұлттық режим немесе ең қолайлы мәселетуғызу режимі жайлы, бейтараптылық жайлы ережелерден, шет мемлекеттің, бейтарап мемлекеттердің сондай-ақ, олардың азаматтарының иммунитетіне қатысты нормалардан алдын ала осы алғыкелісімдердан туындаған жағдайларда қолданылады [58, 226 б]. Сілтеме жасау нормасы, мәселен, Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 9 шілде Су кодексінің «Қазақстан Республикасының су заңдары» деген 2-баптың 2 тармағында, «Егер Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық келісімдерда осы Кодекстегіден өзгеше ережелер белгіленген болса, халықаралық келісімдердың ережелері қолданылады», - деп айқындалған.

Трансформация - бұл ерекше арнайы заң немесе тиісті халықаралық құқық нормасы секілді тура сол мәселені реттейтін өзге де нормативтік акт шығару арқылы халықаралық-құқықтық норманы мемлекет аралық құқық нормасына өзгерту. Мұндай заң немесе өзге де нормативтік акт жаңа мемлекеттік-құқықтық норманы құрады, ол халықаралық-құқықтық норманың мазмұнын нақтылап, тіпті оған ішкі құқықтық тәртіптің ерекшеліктеріне қатысты өзгерістер енгізе алады, ол о бастан оның бір бөлігіне айналады [58, 228 б].

Халықаралық құқық нормаларын іске асыру мәселелеріне арналған теориялық зерттеулерде халықаралық-құқықтық нормаларда қойылған мақсаттарға қол жеткізу процесін қамтамасыз етуге ұлттық құқықты қосу процесінің заңдық мазмұны жайлы мәселе іс жүзінде зерттелмеген. Бұл мәселе құқықтың жалпы теориясындағы ең пікірталастық мәселелердің бірі болып табылады.

Трансформацияның нақты мазмұны жайлы мәселе ерекше даулы болып табылады. Мәселен, бірқатар заңгерлер (Д.Б. Левин, П. Райдонов, Ю.Г. Ткаченко, Л.Х. Мингазов) трансформацияны сілтеме жасау, инкорпорациямен қатар халықаралық құқық нормаларын қолдануға енгізудің тәсілі ретінде қарастырады. Мәселен, Л.Х. Мингазов сілтеме жасау, инкорпорация, трансформация секілді имплементацияның түрлі тәсілдері мен құралдарын атап өтеді [42, 188 б]. Е.Т. Усенко трансформацияны кең мағынада, атап айтқанда «ұлттық құқықтық қаулылар шығару арқылы мемлекеттердің халықаралық міндеттемелерін жүзеге асырудың әртүрлі тәсілдерімен көрінетін объективті құбылыс» ретінде сипаттайды. Бұл зерттеуші рецепция мен сілтемелерді трансформацияның түрлері ретінде қарастырады [59, 16 б].

С.В. Черниченко трансформацияны оның ішкі юрисдикциясы саласында қандай да бір мемлекетті міндеттейтін халықаралық құқық нормаларын қолдану жолы ретінде анықтайды. Бұл кезекте ол трансформацияның екі түрін - нақты сондай-ақ, заңдық түрлерін ажыратады сондай-ақ, заңды трансформацияның бес

түрін бөліп көрсетеді: автоматты инкорпорация, сілтеме жасау, жеке инкорпорация, бейімдеу сондай-ақ, легитимация [45, 48 б].

Біздің ойымызша, А.С. Гавердовскийдің халықаралық-құқықтық нормалардың нұсқамаларын мемлекет аралық деңгейде іске асыру жөніндегі міндеттерді шешу мақсатында ұлттық құқықты қосу процесін сипаттау сондай-ақ, «инкорпорация», «трансформация» сондай-ақ, «сілтеме» терминдерін ұлттық заңнамамен халықаралық құқық нормаларын қабылдау тәсілі ретінде түсіну мақсатында «рецепция» ұғымын қолдану мүмкіндігі жайлы ұстанымы неғұрлым дәл болып табылады. А.С. Гавердовский халықаралық құқық нормаларын ұлттық деңгейде тікелей іске асыруға тек мемлекеттің күшімен ғана қол жеткізе алмайды деп есептейді. Бұл ішкі құқық субъектілерінің мемлекеттің тиісті мекемелерінің жиынтық, ұйымдасқан билік қаулылары есебінен қамтамасыз етіледі. Халықаралық құқық нормаларының нұсқамаларын іске асыру бойынша өзіне бағынышты органдардың қызметін функционалдық регламенттеудің негізгі құралы ретінде мемлекет өзінің ұлттық құқығын пайдаланады. Осы зерттеушінің пікірінше, халықаралық міндеттемелерді орындау мақсатында нормативтік құқықтық қаулыларды қабылдау жөніндегі мемлекеттің құқықтық шараларының жиынтығы - ол ұлттық құқықтың халықаралық келісімдердің ережелерін қабылдауы процесі болып табылады. [60, 70 б].

Рецепция - бұл халықаралық құқық нормаларын оның мазмұнын өзгертпей мемлекет аралық құқықты қабылдау. Ол жалпы формада, яғни барлық халықаралық құқыққа немесе барлық халықаралық шарттық құқыққа қатысты, сонымен қатар ерекше арнайы формада, яғни жекелеген халықаралық-құқықтық нормаларға қатысты орын алуы мүмкін. Жалпы рецепция халықаралық құқық ел құқығының бір бөлігі болып табылатындығы жайлы ереже түрінде Конституцияда жиі қарастырылады. Мәселен, 1993 жылғы 12 желтоқсандағы Ресей Федерациясы Конституциясының 15-бабында мынадай ереже бекітілді: «Халықаралық құқықтың жалпыға танылған принциптері мен нормалары сондай-ақ, Ресей Федерациясының халықаралық келісімдері оның құқықтық құрылымсінің құрамдас бөлігі болып табылады» [61].

Ерекше арнайы рецепция осы халықаралық актіні қолданысқа енгізу жайлы заң шығару арқылы жүргізілуі мүмкін; сөйтіп, осы актіде қамтылған халықаралық-құқықтық нормалар заңды шығарған мемлекеттің ішкі құқығының нормаларына айналады. Бұдан бөлек, халықаралық қаулылар ретінде күшіне енуі бойынша, яғни ратификацияланғаннан кейін немесе, егер бұл қол қойылғаннан кейін келісілсе, мемлекет аумағында келісімдердің автоматты қолданылуы көзделуі мүмкін. Мұндай келісімдер «өздігінен орындалатын» деп аталады» [58., с. 227].

Ұлттық құқық шегінде тікелей нәтижелер беру мақсатында халықаралық келісімдердің ережелері өзін-өзі орындайтын нормалар ретінде дәл айқындалуы мақсатында оларды тұжырымдау жеткілікті анық сондай-ақ, толық болуға тиіс [62]. Яғни, оларда қамтылған ұғарымдарды мемлекеттік органдарға, заңды сондай-ақ, жеке тұлғаларға шартқа қатысушы ұлттық заң шығарушы тарапынан араласусыз құқықтар мен міндеттерді тікелей беруге тиіс [63]. Бұл ретте, халықаралық норма ішкі құқыққа қабылдау рәсіміне ұшырауы мүмкін факт

тікелей әрекеттің болмауын білдірмейді. Халықаралық норманы тікелей қолдану мүмкіндігі мемлекеттің халықаралық шарттың (ратификациялау, қосылу, бекіту сондай-ақ, т. б. жайлы) міндеттілігіне келісімін білдіретін қаулылардың көмегімен ұлттық құқықпен санкцияланады. Осындай қаулыларда халықаралық-құқықтық нормаларды тек мемлекет аралық қатынастарда ғана емес, мемлекет ішінде жүзеге асыруға санкция берілген. Алайда, бұл кезекте халықаралық шарттың мемлекет мақсатында міндеттілікке келісім білдіру жайлы акт мемлекеттік органдарға, шартқа қатысушы заңды сондай-ақ, жеке тұлғаларға қосымша мемлекет аралық норма шығарусыз құқықтар мен міндеттерге тікелей беру мүмкіндігімен байланысты өзі орындайтын халықаралық-құқықтық нормалардың заңдық табиғатын өзгертпейді [64].

Халықаралық келісімдерді құқықтық іске асыру нәтижесінде қалыптасатын жаңа нормалар мәні бойынша ұлттық құқықтық құрылымнің нормаларынан ерекшеленбейтін ұлттық құқықтың типтік нормаларына айналуы бойынша концептуалдық жағдайды да атап өтудің маңызы зор. Мұндай нормалар осы құрылымнің элементтері ретінде жұмыс істейді, оның принциптері мен процессуалды формаларына бағынады. Реципирленген ұлттық-құқықтық норманың мазмұны мен нысаны халықаралық құқық нормалары ұйғарымдарының мазмұны мен нысанына сай келмеуі мүмкін. Алайда, халықаралық-құқықтық нормалардың ережелерін ұлттық құқықпен қабылдай отырып, мемлекет халықаралық құқық нормаларының мән-жайларын бұрмалай алмайды, себебі бұл халықаралық құқықтың бұзылуын білдіреді сондай-ақ, оның жауапкершілік немесе санкция түріндегі салдары бар. Сөйтіп, жоғарыда айтылған жайттарды талдауды негізге ала отырып, Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасына шарттық нормаларды іске асыру - бұл ұлттық экологиялық құқықтың тиісті халықаралық-құқықтық нормаларды рецепциялау жолымен жүзеге асырылатын Қазақстанның халықаралық міндеттемелерін мемлекет аралық деңгейде іс жүзінде іске асыру болып есептеледі деп тұжырымдауға болады. Халықаралық экологиялық құқық нормаларын іске асырудың ұлттық тетігінің ішкі құқықтық құрылымнің ерекшеліктеріне байланысты өзіне ғана тән қасиеттері бар [65]. Мәселен, айтылған нормаларды іске асырудың ұлттық тетігінің құрылымы, әдетте, келесі элементтерді қамтиды:

- ұлттық құқықтық тәртіпте бекітілген мемлекет аралық деңгейде халықаралық экологиялық міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз етудің құқықтық құралдары;

- халықаралық экологиялық міндеттемелерді жүзеге асыруға құқылы мемлекет аралық органдар құрылымсі;

- ұлттық құқық қолдану тәжірибесі;

- халықаралық құқықты іске асыруды қамту мақсатында мемлекет аралық деңгейде қолданылатын ұйымдастыру құралдары.

Бұл кезекте Қазақстан Республикасының ұлттық экологиялық заңнамасында халықаралық экологиялық құқық нормаларының рецепциясы келесі тәсілдерді: инкорпорация, трансформация, жалпы, ішінара немесе нақты сілтемелерді қолдану арқылы жүргізілуі мүмкін.

Инкорпорациялау кезінде қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ұлттық нормативтік құқықтық қаулыларға сыртқы көрінісі тиісті халықаралық құқықтық актінің нормаларымен толығымен сай келетін халықаралық-құқықтық нормалар енгізіледі. Инкорпорация халықаралық құқықтық нормалардың тұжырымдалуы ұлттық құқықтық құрылымның принциптеріне сай келетін, құқық қолдану мақсатында анық болғанда немесе халықаралық экологиялық шартта формасы бойынша тиісті халықаралық құқықтық нормаларға сай келетін ұлттық құқықтық нормаларды құру тікелей ұйғарылған жағдайларда қолданылады.

Трансформация - бұл ішкі экологиялық заңнаманың жалпы принциптеріне сай нақты халықаралық экологиялық шарттың нормаларын қайта жаңғыртуға ғана емес, сонымен қатар қайта өңдеуге байланысты құқықтық іс-әрекет, бұл кезекте форманы өзгерткенде құқықтық ұйғарымның мазмұны өзгермейді. Трансформация ұлттық нормативтік құқықтық актінің нормаларын тұжырымдау кезінде халықаралық шарттың тиісті нормасының формасын сақтау техникалық жағынан мүмкін емес немесе орынсыз болған жағдайларда, сонымен қатар халықаралық экологиялық шарттың мемлекет аралық деңгейде орындалуын қамту мақсатында белгілі бір қатынастарды қосымша ұлттық құқықтық реттеуде қажет болған кезде халықаралық-құқықтық норма тек жалпы ережені белгілейтін сондай-ақ, оны ұлттық деңгейде нақтылау қажеттігі туындаған жағдайларда қолданылады.

Жалпы сілтеме жасау - барлық халықаралық құқыққа, ішінара-халықаралық құқықтың бөлігіне (мәселен, белгілі бір халықаралық келісімдерге) сілтеме жасайтын ұлттық норманы тұжырымдау, ал нақты сілтеме халықаралық шарттың нақты нормасына сілтеме жасайды. Жалпы, айтылған сілтемелердің әрқайсысының құқықтық мазмұны негізінде ұлттық құқыққа сілтеме жасау кезінде халықаралық-құқықтық норманың ұйғарымына негізделген ереже енгізілмейді, тек ел ішінде туындайтын нақты жағдайларды шешу кезінде халықаралық-құқықтық нормадағы ұйғарымды қолдануға жол беріледі. Яғни, сілтеме ұлттық субъектілерге ұлттық заңнамада айтылған өзге құқық құрылымсі нормаларының ережелерін басшылыққа алу жайлы мемлекеттік-биліктің ұйғарымының формасы болып есептеледі [62, 90-91 бб].

Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 7 қаңтардағы Экологиялық кодексінің 2-бабының ережелері сілтеме жасаудың мәселен болып табылады: «Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта осы Кодекстегіден өзгеше ережелер белгіленген болса, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылады» [66]. Жоғарыда айтылған тәсілдердің әрқайсысын Қазақстан Республикасы дербес де, сонымен қатар аталған нұсқалардың әртүрлі комбинацияларында да қолдана алады деп тұжырымдау керек.

Халықаралық экологиялық құқық нормаларын іске асыруды құқықтық қамтамасыз етудің ұлттық құрылымсі халықаралық-құқықтық ұйғарымдарды ұлттық деңгейде жүзеге асырудың құқықтық негізін білдіреді сондай-ақ, оған, біріншіден, Қазақстан Республикасының халықаралық сондай-ақ, мемлекет аралық құқығының арақатынасы жайлы, халықаралық келісімдерды жасасу, орындау сондай-ақ, мақсатында жою тәртібі жайлы, құқық шығармашылық қызметті жүзеге асыру, мемлекеттік органдардың имплементация жөніндегі

құзыреті жайлы жалпы сипаттағы нормативтік құқықтық қаулылар сондай-ақ, екіншіден, нақты халықаралық келісімдер бойынша халықаралық міндеттемелерді іске асыруды қамтумақсатында қабылданатын ұлттық құқықтық қаулылар кіреді. Имплементациялық құқықтық қаулылар халықаралық шарттың өзін-өзі атқарушы нормаларын тікелей қолдануды қамтамасыз етуге немесе мемлекетте халықаралық міндеттемелердің болуына байланысты туындайтын қатынастардың ұлттық деңгейінде реттеуші ретінде әрекет етуге бағытталған. Көріп отырғанымыздай, халықаралық құқық нормаларын, атап айтқанда халықаралық экологиялық құқық нормаларын іске асырудың мемлекет аралық тетігінің болуы қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану саласында Қазақстан қабылдайтын халықаралық міндеттемелерді толық, жан-жақты сондай-ақ, уақытылы іске асыруға мүмкіндік береді. Елдің имиджі, оның құқықтық құрылымсінің тиімділігі, қоршаған ортаны қорғауды тиісінше қамту жөніндегі мүмкіндіктер, сонымен қатар Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының ерекше халықаралық-құқықтық қайнар көздерін одан әрі қалыптастыру көбінесе имплементацияның ұлттық тетігінің пәрменділігіне байланысты.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы халықаралық нормаларды елдің ұлттық заңнамасына іске асырудың теориялық аспектілерін көрсетеді. Қазақстан Республикасының экологиялық міндеттемелерін іс жүзінде іске асыруды талдау көрсеткендей, олардың орындалуы ұлттық экологиялық заңнаманың нормалары мен талаптарын пысықтауды талап етті сондай-ақ, бұл іс жүзінде орын алды. Біз Экологиялық кодекс ҚР халықаралық міндеттемелерін ескере отырып әзірленген деген пікірмен келісеміз [67, 452 б]. Ұлттық экологиялық заңнама принциптерінің негізін қоршаған орта сондай-ақ, даму жөніндегі декларацияда (Рио-де-Жанейро, 1992 ж.) баяндалған негізгі идеялар құрады, олардың қатарына ҚР экологиялық заңнамасын халықаралық құқық принциптері мен нормаларымен үйлестіру, қоршаған ортаны ластаудың сондай-ақ, оған кез келген басқа түрде залал келтіруді болдырмау жөнінде болдырмау шараларының міндеттілігі; қоршаған ортаға келтірілген залалды өтеу міндеттілігі; халықаралық міндеттемелерді адал орындау сондай-ақ, т. б. жатады (ҚР ЭК 5 сондай-ақ, 189-баптарын егжей-тегжейлі қараңыз) Сонымен бірге экологиялық кодекс бекітілген халықаралық міндеттемелерді іске асыруға бағытталған ережелердің елеулі санын көздейді, оның ішінде: Экологиялық нормалау (4-тарау); қоршаған ортаға әсерді бағалау (6-тарау); экологиялық сараптама (7-тарау); экологиялық рұқсаттар (8-тарау); экологиялық бақылау (4-бөлім); экологиялық ақпаратты қоса алғанда, экологиялық мониторинг пен кадастрлар (5-бөлім); экологиялық білім беру мен ағарту, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ғылыми зерттеулер мен халықаралық ынтымақтастық (7-бөлім); Каспий теңізінің солтүстік бөлігіндегі мемлекеттік қорық аймағында шаруашылық сондай-ақ, өзге де қызметті жүзеге асыру кезіндегі экологиялық талаптар (38-тарау); өндіріс сондай-ақ, тұтыну қалдықтарымен жұмыс істеу кезіндегі экологиялық талаптар (42-тарау) сондай-ақ, басқалар [23].

Германияның экологиялық құқығына сипаттама бере отырып, М. Циммер ЕО заңнамасының елдің экологиялық заңнамасын дамытуға әсері жоғары екенін

атап өтті. Осыған байланысты ол «қоршаған ортаны қорғау жайлы Еуропалық құқықтың ең маңызды құралы- ол директивалар, мәселен, қоршаған орта мақсатында қолайлылықты тексеру, экологиялық ақпаратқа еркін қол жеткізу, табиғатты қорғау құқығы, су ресурстарын қорғау, ауаны қорғау сондай-ақ, т. б. жайлы директивалар. Бұл директивалар, ең алдымен, Еуропалық Одаққа мүше елдерге ұлттық заңнамаларда белгілі бір мерзім ішінде тиісті реттеуді жүзеге асыруға тапсырма берді. Егер ұлттық құқыққа ауыстыру мұндай имплементация мақсатында көзделген мерзім ішінде жүзеге асырылмаса, онда директива тікелей қолданыстағы неміс құқығы ретінде қарастырылуы тиіс. Оған қарсы ұлттық құқықтың қолданылуға құқығы жоқ» [68].

1.3 Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының қайнар көзі ретіндегі халықаралық шарттың ұғымы мен құқықтық табиғаты

Қазіргі халықаралық құқықта біз халықаралық құқықтың негізгі қайнар көздерінің бірі болып табылатын шарт нысанында құрылған көптеген нормалармен кездесеміз. Халықаралық шарттың мемлекеттердің ішкі құқығына ықпалы жоғарылауда. Жылдан жылға мемлекеттер арасындағы шарттық қатынастар неғұрлым күрделі сондай-ақ, алуан түрлі болып келеді. Халықаралық келісімдерсіз жаһандық да, көптеген өңірлік проблемалар шешіле алмайды. Шарт халықаралық қатынастардың барлық дерлік салаларын, мәселен, саяси, экономикалық, аумақтық қатынастар сондай-ақ, басқа да көптеген салаларды қамтыды. Келісімдер қазіргі заманғы халықаралық өмірдің, сонымен қатар көптеген мемлекеттердің ішкі өмірінің маңызды бөлігіне айналды [69, 3 б].

Дүние жүзілік қоғамдастық елдерінің мемлекет аралық ынтымақтастығы Қазақстан Республикасының да, басқа да көптеген мемлекеттердің де экологиялық заңнамасын қалыптастыру мен дамыту процесіне тікелей ықпал етті сондай-ақ, әлі де ықпал етуде. Осыған байланысты Д.Л. Байдельдинов атап өткендей, дәл осы «Мемлекет аралық ынтымақтастық мемлекет аралық проблемаларды шешу мақсатында қажетті шарт болып табылады, ол мемлекет аралық заңнаманың дамуына сондай-ақ, мемлекеттік аппараттың жұмыс істеуіне белгілі бір әсер етеді, экологиялық заңнаманың даму деңгейі мен оны іске асырудың мемлекеттік-құқықтық тетігі табиғатты қорғау сондай-ақ, табиғатты ұтымды қолдану проблемаларын шешуде барынша тиімділікке қол жеткізетін дүние жүзілік қоғамдастық елдерінің заң шығарушылық тәжірибесін қолдануға бағытталған» [17, 126 б].

Ерекше арнайы халықаралық-құқықтық әдебиетті талдау негізінде [70-76] біз халықаралық-құқықтық ынтымақтастықтың төмендегідей анықтамасын ұсына аламыз - «мемлекеттер арасында туындайтын сондай-ақ, дамып келе жатқан ынтымақтастық, мемлекет осындай құрылымдармен, мемлекет аралық ұйымдармен сондай-ақ, ерекше арнайы нормалармен, әдет-ғұрыптық құқықтық сондай-ақ, шарттық сондай-ақ, қазіргі халықаралық құқықтың жалпыға міндетті принциптерімен реттелетін ынтымақтастық». Мемлекеттердің ынтымақтастығы халықаралық нормашығармашылық мемлекеттер ынтымақтастығының өнімі болып табылады, басқаша айтқанда, белгілі бір халықаралық тәртіпті белгілеу мақсатында халықаралық-құқықтық қатынастардың негізгі субъектілері ретінде

мемлекеттердің өзара әрекеттесуі процесінде сондай-ақ, тиісінше «халықаралық-құқықтық» ретінде айқындалатын жалпыға міндетті нормалар құрылады. Бұл кезекте халықаралық-құқықтық ынтымақтастық жаңа принциптер мен нормаларды құру жолымен ғана емес, сонымен қатар жаңарту, бұрыннан бар мазмұнды дамыту нәтижесінде да дамитынын ескеру қажет.

Республиканың экологиялық құқығының тікелей халықаралық құқықтық қайнар көздері болып табылатын Қазақстан Республикасының халықаралық экологиялық келісімдерінің заңдық табиғатын талдамас бұрын мұндай келісімдер нормаларының туындау ерекшеліктерін сондай-ақ, олардың құрылымын қарастыру қажет.

Жалпы құқықтық нормалардың сондай-ақ, «Халықаралық-құқықтық» нормалардың қалыптасу процесінің екі жағы бар: объективті (нормаларды құруға әлеуметтік түрткі) сондай-ақ, субъективті (құқықтық нормаларды қабылдаудың қажеттілігі мен орындылығын түсіну сондай-ақ, тікелей құқық шығармашылық).

Жалпы, халықаралық құқық нормаларының негізінде нормаларды құрудың жалғыз тәсілі болып табылатын мемлекеттердің келісімі жатыр. Келісімді қалыптастыру сондай-ақ, оны құқықтық нормада бекіту белгілі бір іс жүргізу тәртібімен жүргізіледі. Осы тәртіпке сай келісілген ереже әдет-ғұрып немесе шарт нысанына іске асырылып, заңды күшке ие болады, бұл кезекте әдет-ғұрып немесе шарт іс жүзінде емес, келісімге қол жеткізу тәсілі сондай-ақ, оны білдіру нысаны бойынша ерекшеленеді [77, 74 б]. Сөйтіп, халықаралық нормашығармашылықта мемлекеттердің жоғары заңнамалық мекемелерінің халықаралық-құқықтық нормаларды құру процесіне «қатыспауы» үрдісі айқын көрінеді, бұл халықаралық-құқықтық нормаларды мемлекеттер бірлесіп құрады, сонымен бірге жасалған сондай-ақ, танылатын халықаралық келісімдер нысанында немесе жазылмаған ережелер - халықаралық әдет-ғұрыптар нысанында көрініс табады.

Сонымен қатар мемлекеттердің заң шығару мекемелерінің халықаралық норма шығару процесіне қатынасы осындай органдарға келісімдерды ратификациялау арқылы халықаралық келісімдердың нормаларын заңнамалық тану жөнінде өкілеттіктер беру арқылы тікелей білдірілетіндігін ескеру керек, соның нәтижесінде ұлттық құқықтың халықаралық құқық нормаларын қабылдауы орын алады. Бұл кезекте көптеген мемлекеттердің, Қазақстан Республикасын қоса алғанда (бұл жайлы жоғарыда қаралған ережелерде атап өткен) Конституциясында ратификацияланған халықаралық шарт нормаларының заңға қатысты қолданылуын мойындайтын норма бар. Сонымен қатар мемлекеттердің заң шығару мекемелерінің халықаралық норма шығару процесіне қатынасы осындай органдарға келісімдерды ратификациялау арқылы халықаралық келісімдердың нормаларын заңнамалық тану жөнінде өкілеттіктер беру арқылы тікелей білдіріледі, соның нәтижесінде ұлттық құқықтың халықаралық құқық нормаларын қабылдауы орын алады. Бұл кезекте көптеген мемлекеттердің, оның ішінде Қазақстан Республикасының Конституциясында ратификацияланған халықаралық шарт нормаларының заңға қатысты қолданылуын танытын норма бар.

Жоғарыда белгіленген ережелердің мәселен ретінде қандай да бір мемлекеттің ұлттық құқығын халықаралық-құқықтық нормаларды қабылдау жайлы конституциялық нормаларды келтіру керек. Сөйтіп «Армения Республикасы Конституциясының 5-бабында Армения Республикасы ратификациялаған халықаралық келісімдер мен Армения Республикасы заңдарының нормалары арасында қарсылықтар болған кезде халықаралық келісімдердің нормалары қолданылады», - делінген.

Жоғарыда белгіленген ережелерге мысалдар ретінде қандай да бір мемлекеттің ұлттық құқығын халықаралық-құқықтық нормаларды қабылдау жайлы конституциялық нормаларды келтірген жөн. Мәселен, Армения Республикасы Конституциясының 5-бабында «Армения Республикасы ратификациялаған халықаралық келісімдер мен Армения Республикасы заңдарының нормалары арасында қарсылықтар болған мәселеде халықаралық келісімдердің нормалары қолданылады» [78]. Ал Беларусь Республикасының Конституциясы халықаралық құқықтың жалпыға танылған принциптерінің басымдығын танумен сондай-ақ, оларға заңнаманың сайтігін қамтамасыз етумен ғана шектеледі (1996 жылғы 24 қарашадағы Беларусь Республикасы Конституциясының 8-бабы).

АҚШ Конституциясының 6-бабына сай «АҚШ заңдары сондай-ақ, олармен жасалған келісімдер елдің жоғары құқығы болып табылады» [79, 78-79 бб]. Францияда 1958 жылғы Конституцияның 55-бабы бойынша «тиісті түрде ратификацияланған немесе мақұлданған келісімдер немесе келісімдердің ішкі заңдардың күшінен асады...» [80, 137 б]. Германия Федеративтік Республикасында «Халықаралық құқықтың жалпы нормалары Федерацияның құрамдас бөлігі болып табылады. Олардың заң алдында артықшылығы бар сондай-ақ, Федералдық аумақтың тұрғындары мақсатында құқықтар мен міндеттерді тікелей туындатады» [81]. Тұтастай алғанда, халықаралық құқықтың танылған нормаларының басымдығы көптеген басқа мемлекеттердің негізгі заңдарында да айқындалған [82-85].

Халықаралық-құқықтық норма жоғарыда айтылған халықаралық шарттық-құқықтық қатынастар субъектілерінің құқықтары мен мүдделерін келісу жолымен жасалатынын айта келе, құқықтың жалпы теориясында құқықтық нормаларда іске асырылатын ерік білдіру проблемасы әлі соңына дейін әзірленбегендігін атап өткен жөн. Бұл деңгей, әдетте, тиісті нормалар кімнің атынан - мемлекеттің, қандай да бір мемлекеттік органның, ұйымның сондай-ақ, т.б ресми жарияланғандығына байланысты анықталады. Сондықтан құқықтық нормалардың иерархиясы, ең алдымен, аталған деңгейлердің айырмашылықтарына негізделген. Егер, мәселен, Қазақстан Республикасының Ұлттық құқығы нормаларының иерархиясын қарайтын болсақ, онда белгілі бір деңгейден бастап бұл нормалар жалпы мемлекеттің емес, оларды қабылдаған органның (мәселен, жергілікті билік мекемелерінің қаулылары) еріктерін білдіруші болып саналатынын байқауға болады. Қандай жоғары мемлекеттік органның бекітілгеніне қарамастан неғұрлым жоғары деңгейдегі нормалар мемлекеттің ерігін білдіруші болып есептеле алады. Оларды қабылдаған органдардың жоғары деңгейделігімен негізделген басымдылық төменгі деңгейде

бекітілген нормалар жоғары деңгейде бекітілген нормаларға сай болуы керек екендігінде көрінеді.

Кез келген деңгейдегі халықаралық құқықтық нормалар жекелеген мемлекеттік органдардың ерігін білдіруші ретінде қарастырылмайды, себебі жекелеген мемлекеттік органдар мемлекет аралық қатынастарға қатысушы бола алатын әлеуметтік организмдер болып табылмайды. Бұл ведомствоаралық келісімдердің нормаларына да қатысты. Осы келісімдер оларды жасаған ведомстволарды сырттай байланыстыратын оңайлатылған келісімдердің бір түрі ретінде шын мәнінде мемлекеттерді міндеттейтін нормаларды қамтиды. Бірақ бұл мәселеде анағұрлым төмен деңгейдегі шарттық нормалар жоғары деңгейдегі шарттық нормаларға сай келіп, оларды дамытуы, нақтылауы, бірақ оларға қарсы келмеулері тиіс [86, 137-138 бб]. Мәселен, Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Израиль Мемлекетінің Үкіметі арасындағы 1995 жылғы қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ынтымақтастық жайлы Келісім (екіжақты үкімет аралық Шарт) 1992 жылғы БҰҰ-ның Климаттың өзгеруі жайлы Негіздемелік конвенциясына (UNFCCC) (көп қырлы көпжақты шарт) қарсы келмеуі тиіс.

Халықаралық құқықтық нормалардың белгілі бір деңгейге тиесілігі оларды жүзеге асыру процесінде дәл осы деңгейге тән құқықтық салдарларды туындатуы мүмкін. Мәселен, ол мұндай салдардың көлеміне, нормалар бұзылған мәселеде кінәрат-талап ұсыну тәртібіне сондай-ақ, т. б. қатысты болуы мүмкін. Бұл тұрғыда ведомствоаралық келісімдердегі нормаларды жүзеге асырудың салдары елеулі. Бұл мәселеде осындай нормаларда көзделген міндеттемелердің орындалуын іс жүзінде қамтубірінші кезекте тиісті ведомстволарға жатады; осы міндеттемелерді бұзу жайлы кінәрат-талап мүдделі ведомстволарға да жіберіледі.

Халықаралық құқық нормаларының заң табиғатын сондай-ақ, халықаралық норма шығару процесін неғұрлым егжей-тегжейлі зерттеу мақсатын қоймай, Қазақстан Республикасының халықаралық шартының мазмұнын экологиялық құқықтың қайнар көзі ретінде талдауға көшу қажет деп санаймыз.

Қазіргі халықаралық жария құқықта халықаралық шартты екі немесе бірнеше мемлекет немесе халықаралық құқықтың өзге де субъектілері арасындағы саяси, экономикалық немесе өзге де қатынастарда олардың өзара құқықтары мен міндеттерін белгілеуге, өзгертуге немесе тоқтатуға қатысты келісім ретінде айқындайды [87, 154 б].

Халықаралық келісімдердің құқық проблемаларымен айналысатын жекелеген зерттеушілердің халықаралық шартқа беретін анықтамаларын келтіру қажет. Ресейлік ғалым В. Мартенс халықаралық шартты «екі немесе бірнеше мемлекеттің ерік келісімі» ретінде қарастырды [88, с. 379].

Зерттеуші Д. Филд халықаралық шарт жайлы өзінің түсінігін береді: «Халықаралық шарт термині екі немесе одан да көп мемлекет арасындағы халықаралық құқықтар немесе қатынастар жасалатын, тоқтатылатын немесе өзгеше түрде жасалатын осындай әрекетті жасауға немесе жасаудан тартынуға бағытталған жазбаша түрдегі келісімді білдіреді» [89, Р.127.].

Крауздың пікірінше, халықаралық шарт «тараптар арасындағы келісім арқылы халықаралық қарым-қатынас мүшелері арасында міндеттемелерді белгілеуге әкеп соқтыратын еріктердің қосындысы» болып есептеледі [90]. Гарвард университетінің зерттеу орталығы беретін халықаралық шарттың анықтамасы қызықты: «Шарт - бұл келісімнің ресми актісі, ол арқылы екі немесе одан да көп мемлекет халықаралық құқыққа сай өзара қарым-қатынасты орнатады немесе орнатуға тырысады [91].

Қазақстандық зерттеушісі Ш.Ш. Орманова «Халықаралық құқық нормасының негізі - бұл субъектілерді келісу, бұл ережені құрудың жалғыз тәсілі. Келісімнің қалыптасуы сондай-ақ, оны құқықтық нормада бекіту белгілі бір іс жүргізу тәртібінде жүреді. Осы рәсімге сай келісілген ереже әдет-ғұрып немесе келісім-шарт түрінде қамтылған заңды күшке ие болады. Дәстүрлі ереже мен шарттық ереже мәні бойынша емес, келісімге келу тәсілімен сондай-ақ, оны білдіру формасында ерекшеленеді. Әдет - бұл көп мәселеде үнсіз келісіммен жасалынатын жазылмаған форма. Келісімшарт нақты айтылған сондай-ақ, ереже бойынша жазбаша нысанда жасалған» [24, 25 б]. Сонымен, халықаралық шартты түсінумен анықтаудағы әртүрлі тәсілдерге қарамастан, жоғарыда келтірілген барлық анықтамалардың арасында аталған зерттеушілер осындай шарттың заңды табиғатын түсінуде бірыңғай пікірге келеді, яғни шарттың заңды табиғаты әрине, «халықаралық - құқықтық» болып табылады. Жалпы, аталған анықтамалар қоғаммен мемлекеттің тарихи дамуынан емесе халықаралық құқықтық қатынастарға байланысты халықаралық шарт ұғымының өзіндік модификациясын білдіреді. Қарастырылып отырған теориялық мәселенің мәні жоғарыда аталған ғалымдардың әрқайсысының заң мектебіне сондай-ақ, жеке мемлекеттің тәжірибесіне байланысты баяндалады.

Халықаралық шарт халықаралық құқықтың негізгі көзі болып табылатыны түсінікті сондай-ақ, әртүрлі атаулары мен формаларды: шарт, келісім, Конвенция, пакт, хаттама, статут, трактат, жарғы сондай-ақ, т.с.с. болуы мүмкін барлық халықаралық келісімдерді қамтитын жалпы ұғым болып есептеледі сондай-ақ, бұл ретте, нақты атауына қарамастан, барлық халықаралық келісімдердің бірдей заңды күші бар.

Сөйтіп, мемлекеттер мен халықаралық-құқықтық қатынастардың өзге де субъектілері шарт тараптарының өзара құқықтары мен міндеттерін нақты айқындау мақсатында халықаралық келісімдерды қабылдайды деген қорытынды жасалады. Халықаралық қатынастарды бекітудің шарттық формасы халықаралық құқық тәртібінің тұрақтылығын негіздейді, ал халықаралық қатынастар шарттық емес жолмен реттелуі о бастан-ақ мүмкін емес. Бұл ретте, халықаралық шарттың нормалары мемлекет аралық қатынастар саласына ғана емес, мемлекет аралық қатынастарға да, халықаралық шарттық қатынастарға қатысушы елдердің ұлттық құқығына де әсер етеді, бұл жайлы жеке атап өтілетін болады.

Ұзақ уақыт бойы халықаралық шарттық құқықтың жалғыз көзі - әдет-ғұрыптар болғанын атап өту керек. Халықаралық шарттық құқық жөніндегі бірінші кодификациялық акт - американдық мемлекеттердің аймақтық конференциясында 1928 жылы бекітілген келісімдер жайлы Гаван конвенциясы

болып есептеледі сондай-ақ, ол тек Латын Америкасы елдеріне қатысты қолданылды [92, 135 б].

Біріккен Ұлттар Ұйымының пайда болуы сондай-ақ, оның шеңберінде Халықаралық құқық комиссиясы құрылғаннан кейін комиссияның алдына қойылған басты міндеттердің бірі - халықаралық келісімдердің құқығын кодификациялау болды. Комиссия халықаралық келісімдердің құқығы жайлы баптардың жобасын әзірледі сондай-ақ, 1968-1969 жылдары өткен БҰҰ жетекшілігімен шақырылған конференцияда халықаралық келісімдердің құқығы жайлы Вена конвенциясы қабылданды. Конвенция 1980 жылы күшіне енді сондай-ақ, мемлекеттер арасында жасалған келісімдерға қатысты қолданылады. Қазақстан Республикасы Конвенцияға 1993 жылғы 31 наурызда қосылды [93].

Мемлекеттердің шарттық құқықтық қабілеттілігін жүзеге асыруда 1969 жылғы Конвенциядан басқа, олардың ішкі құқық нормалары маңызды орын алады. Әдетте, мұндай нормалар конституцияларда болады. Бірақ кейбір мемлекеттер, оның ішінде Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдардың құзыретіне сондай-ақ, халықаралық келісімдерды жасасудың, орындаудың сондай-ақ, тоқтатудың басқа да мәселелеріне қатысты ерекше арнайы нормативтік қаулылар шығарды. Мәселен, «Қазақстан Республикасының Президенті мен жергілікті әкімдерге уақытша қосымша өкілеттік беру жайлы» 1993 жылғы 10 желтоқсандағы Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабына сай сондай-ақ, Қазақстан Республикасы Конституциясының ережелерін іске асыру, Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының мақсаттары мен принциптерін жүзеге асыруға жәрдемдесуге бағытталған Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерын жасасудың, орындаудың сондай-ақ, кмақсатында жоюдың бірыңғай тәртібін айқындау мақсатында Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев 1995 жылғы 12 желтоқсанда «Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерын жасасу, орындау сондай-ақ, кмақсатында жою тәртібі жайлы» [94]. Заң күші бар Жарлық шығарды, бұл жарлық 2005 жылға дейін қолданылды. Осы нормативтік актінің ережелері негізінен 1969 сондай-ақ, 1986 жылдардағы халықаралық келісімдердың құқығы жайлы Вена конвенцияларына сай келді. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерын жасасу, орындау, өзгерту сондай-ақ, тоқтату процесіне бірқатар жаңашылдықтар енгізген 2005 жылғы Заң қолданыста [95].

1969 жылғы Конвенцияның 6-бабына сай әрбір мемлекет келісімдер жасасуға құқылы [96]. Бұл ретте, келісімдер жасасу - ол міндет емес, әрбір мемлекеттің егемендік құқығы екенін атап өту керек - ешкімнің қандай да бір мемлекетті қандай да бір халықаралық шарттық қатынастарға түсуге не кірмеуге мәжбүрлеуге құқығы жоқ. Мәселен, 1969 жылғы Конвенцияның 51, 52-баптарына сай, егер оны жасасу БҰҰ Жарғысында іске асырылған халықаралық құқық принциптерін бұзып, күшпен қорқыту немесе оны қолданудың нәтижесі болып табылса сондай-ақ, егер мемлекеттің шарттың міндеттілігіне келісімі оның өкілін оған қарсы бағытталған әрекеттермен немесе қатерлермен

мәжбүрлеу нәтижесінде білдірілсе, шарт тең емес болып табылады. Мұндай келісімдердің заңдық маңызы жоқ сондай-ақ, заңдық күші жоқ.

Халықаралық шарттың жоғарыда келтірілген анықтамасынан шығатын қорытынды: мемлекеттер де, халықаралық шарттық қатынастардың өзге субъектілері де халықаралық құқықтың субъектілері де бола алады. Атап айтқанда, әңгіме халықаралық үкіметаралық ұйымдардың халықаралық шарттық құқық субъектілілігі жайлы болып отыр.

Халықаралық үкіметаралық ұйымдар өзара де, мемлекеттермен де халықаралық келісімдер жасасу құқығына ие. Осы құқық 1986 жылы БҰҰ аясында ерекше арнайы бекітілген мемлекеттер мен халықаралық ұйымдар арасындағы немесе халықаралық ұйымдар арасындағы келісімдер құқығы жайлы Вена конвенциясында бекітілген. Аталған конвенция әлі күнге дейін күшіне еңбесе де, оның көптеген ережелері әдеттегі нормалар ретінде қолданылады [97, 15 б].

Біздің ойымызша, 1969 сондай-ақ, 1986 жылдардағы Вена конвенцияларында келесі түсініктердің қолданылуы өте маңызды: «келіссөздерге қатысушы мемлекет» (шарт мәтінін жасасуға сондай-ақ, қабылдауға қатысқан мемлекет); «келіссөздерге қатысушы ұйым» (шарт мәтінін жасасуға сондай-ақ, қабылдауға қатысқан халықаралық ұйым); «Уағдаласушы мемлекет» (шарт күшіне енгеніне немесе бекітілгеніне қарамастан, ол мақсатында шарт міндеттілігіне келіскен мемлекет); шарт күшіне енгеніне қарамастан, өзі мақсатында шарттың міндеттілігіне келіскен халықаралық ұйым); «қатысушы» (олар мақсатында шарттың міндеттілігіне келіскен сондай-ақ, шарт күшінде болатын мемлекет немесе халықаралық ұйым); «үшінші мемлекет» сондай-ақ, «үшінші ұйым» (шартқа қатысушы болып табылмайтын мемлекет немесе халықаралық ұйым).

Сондай-ақ, қазіргі халықаралық шарттық қатынастарда халықаралық келісімдерді міндетті тіркеу сондай-ақ, жариялау тәжірибесі қалыптасқанын атап өткен жөн. БҰҰ Бас Ассамблеясының 1946 жылғы 14 желтоқсандағы «Келісімдер мен халықаралық келісімдерді тіркеу сондай-ақ, жариялау, Біріккен Ұлттар Ұйымы Жарғысының 102-бабын қолданысқа енгізу ережелері» резолюциясына сай, олардың нысанына немесе оларға берілген атауына қарамастан, 1945 жылғы 24 қазаннан кейін БҰҰ бір немесе бірнеше мүшесі жасаған барлық келісімдер немесе халықаралық келісімдер, яғни жарғы күшіне енген күннен кейін міндетті түрде Ұйымның Хатшылығында мүмкіндігінше қысқа мерзімде тіркелуі тиіс БҰҰ Жарғысының 102-бабы мыналарды анықтайды: 1. «Осы Жарғы күшіне енгеннен кейін Ұйымның кез келген мүшесімен жасалған кез келген шарт сондай-ақ, кез келген халықаралық келісім Хатшылықта тіркеліп, тез арада жариялануы керек.» 2. «Осы баптың 1-тармағына сай тіркелген кез келген осындай шарттың немесе халықаралық келісімнің тараптарының ешқайсысы Біріккен Ұлттар Ұйымының кез келген органдарында мұндай шартқа немесе келісімге сілтеме жасай алмайды» Осы ереже, тиісінше, мемлекеттер жасасатын халықаралық экологиялық конвенцияларға да қолданылады.

Осыған ұқсас ереже 2005 жылғы Заңның 25-бабында да бар: «Қазақстан

Республикасының халықаралық келісімдерін тіркеудің, есепке алудың сондай-ақ, сақтаудың бірыңғай мемлекеттік құрылымсі Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігінің жүргізуінде болады. Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерін халықаралық ұйымдардың тиісті органдарында тіркеуді Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігі жүзеге асырады» [98].

1969 сондай-ақ, 1986 жылдардағы Конвенциялардың сондай-ақ, 2005 жылғы Заңның ережелері тікелей экологиялық келісімдерға қатысты қолданылады. Жоғарыда Қазақстан Республикасының халықаралық экологиялық шартының келесі анықтамасы ұсынылды - «келісім бір құжатта, екі немесе бірнеше өзара байланысты құжаттарда бар-жоқтығына қарамастан, сонымен қатароның нақты атауына қарамастан Қазақстан Республикасы шет мемлекеттермен немесе қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану мәселелері жөніндегі халықаралық ұйыммен жазбаша формада жасасқан сондай-ақ, Қазақстан Республикасының ерекше арнайы нормативтік құқықтық қаулыларымен сондай-ақ, халықаралық құқықпен реттелетін халықаралық келісім.

Келісімдердың атаулары жайлы айта келе, олар «келісімдер»деп (мәселен, 1971 жылғы Теңіздер мен мұхиттар түбінде сондай-ақ, оның жер қойнауында ядролық қару мен жаппай қырып-жоятын қарудың басқа да түрлерін орналастыруға тыйым салу жайлы шарт), «конвенциялар» (мәселен, 1991 жылғы Траншекаралық контексте қоршаған ортаға әсерді бағалау жөніндегі конвенция; 1979 жылғы Ауаның үлкен қашықтықта трансшекаралық ластануы жайлы конвенция), «келісімдер» (мәселен, 1973 жылғы АҚ аюларды қорғау жайлы келісім); Траншекаралық су ағындары мен халықаралық көлдерді қорғау сондай-ақ, қолдану жөніндегі 1992 жылғы келісім), «стратегиялар» (мәселен, 1991 жылғы Арктиканың қоршаған ортасын қорғау стратегиясы) деп аталуы мүмкін екендігін атап өту керек..

Кез келген халықаралық шарттың объектісі-әдетте, халықаралық құқық субъектілерінің материалдық сондай-ақ, материалдық емес игіліктерге, іс-әрекеттерге қатысты қатынастары сондай-ақ, іс-әрекет жасаудан тартыну болып есептеледі [99, 17 б]. Бұл ретте, халықаралық құқықтың кез келген объектісі, халықаралық шарттың объектісі бола алады, себебіненің тиісті шарттың объектісі болуы тиіс екеніндігін шарттық қатынастар субъектілерінің өздері анықтайды. Қазақстан Республикасының халықаралық экологиялық шартының объектісін осындай шарттың атауын негізге ала отырып анықтауға болады. Мәселен, Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Америка Құрама Штаттарының Үкіметі арасындағы қоршаған ортаны сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қорғау жөніндегі ынтымақтастық жайлы 1995 жылғы 27 наурыздағы келісімнің объектісі тиісінше екі елдің осындай ортаны сондай-ақ, осындай ресурстар көздерін қорғау жөніндегі ынтымақтастығы болып табылады. Бұл ретте, халықаралық құқықтың кез келген объектісі, шын мәнінде, халықаралық шарттың объектісі бола алады, өйткені шарттық қатынастар субъектілерінің өздері тиісті шарттың объектісі болуы тиіс екенін анықтайды. Қазақстан Республикасының халықаралық экологиялық шартының объектісін

осындай шарттың атауын негізге ала отырып анықтауға болады. Мәселен, Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Америка Құрама Штаттарының Үкіметі арасындағы қоршаған ортаны сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қорғау жөніндегі ынтымақтастық жайлы 1995 жылғы 27 наурыздағы Келісімнің объектісі тиісінше екі елдің осындай ортаны сондай-ақ, осындай ресурстар көздерін қорғау жөніндегі ынтымақтастығы болып табылады.

Қазақстан Республикасының халықаралық экологиялық шартының мақсаты деп Қазақстан мен шарттың бір немесе басқа да қатысушылары жүзеге асыруға немесе қол жеткізуге ұмтылатын мәселесін түсіну керек. Мақсат әдетте шарттың кіріспесінде немесе алғашқы баптарында айқындалады. Мәселен, Қазақстан мен АҚШ арасындағы жоғарыда аталған екі жақты келісімнің негізгі мақсаты: екі елдің мүдделі ұйымдары арасында қоршаған ортаны сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қорғау саласында тығыз, ұзақ мерзімді ынтымақтастық орнатуға жәрдемдесу; ұлттық, өңірлік сондай-ақ, жаһандық деңгейлерде қоршаған ортаны сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қорғау жөніндегі ынтымақтастықты дамыту болып табылады; қоршаған ортаға зиянды әсерді зерделеу сондай-ақ, қоршаған ортаның жай-күйін жақсарту сондай-ақ, ластануды болдырмау, қалпына келтіру, оның ішінде қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін сақтау жөніндегі жұмыс, табиғатты ұтымды сондай-ақ, орнықты қолдануды қорғау сондай-ақ, қамтупроблемаларын шешу мақсатында шараларды бірлесіп әзірлеу сондай-ақ, т. б. [96, 471-472 бб].

Қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі барлық халықаралық келісімдерді әртүрлі негіздер бойынша жіктеуге болады. Мәселен, қатысушылар тобы бойынша келісімдер екі жақты сондай-ақ, көп жақты болып бөлінуі мүмкін.

Екі мемлекет қатысатын келісімдер екіжақты болып табылады. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1999 жылғы 8 желтоқсандағы қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Румыния Үкіметі арасындағы Өсімдіктер карантині жөніндегі ынтымақтастық жайлы 1999 жылғы 17 маусымдағы Конвенция Қазақстан Республикасының екіжақты келісімдерінің мысалдары; Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1996 жылғы 5 маусымдағы қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Израиль Мемлекетінің Үкіметі арасындағы қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ынтымақтастық жайлы 1995 жылғы 27 желтоқсандағы келісім; Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2002 жылғы 10 қаңтардағы қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының Табиғи ресурстар сондай-ақ, қоршаған ортаны қорғау министрлігі мен Литва Республикасының Қоршаған орта министрлігі арасындағы қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ынтымақтастық жайлы 2001 жылғы 4 сәуірдегі келісім; Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1997 жылғы 11 маусымдағы қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Түрік Республикасының Үкіметі арасындағы 1997 жылғы 4 наурыздағы қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ынтымақтастық жайлы келісім т. б.

Көпжақты келісімдерға барлық мемлекеттер қатысатын есептелген жалпы келісімдер (мәселен, 1985 жылғы 22 наурыздағы Озон қабатын қорғау жайлы Вена конвенциясы) сондай-ақ, өңірлік келісімдер жатады, оларға қатысушылар

тек белгілі бір өңірдің мемлекеттері болып есептеледі сондай-ақ, тиісінше, мұндай келісімдердің қолданылуы тек белгілі бір өңір шегінде ғана қолданылады (мәселен, 1992 жылғы 18 ақпандағы Қазақстан Республикасы, Қырғыз Республикасы, Өзбекстан Республикасы, Тәжікстан Республикасы сондай-ақ, Түркіменстан арасындағы бірлескен басқару жөніндегі ынтымақтастық, су ресурстарын қолдану сондай-ақ, қорғау жайлы келісім).

Сондай-ақ, халықаралық келісімдер құқығында «ашық халықаралық келісімдер» сондай-ақ, «жабық халықаралық келісімдер» секілді ұғымдарды ажыратады. Әдетте, шартқа басқа да қатысушы субъектілердің келісімі бар-жоғына қарамастан, кез келген мемлекет пен ұйымдар қатысушы бола алатын келісімдер ашық келісімдерғажатқызылады. Қатысушыларының келісімі қажет келісімдер жабық келісімдер болып табылады. Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі барлық дерлік халықаралық келісімдер ашық сипатта болатындығын атап өткен жөн, яғни олар шарттық-құқықтық қатынастардың кез келген субъектісінің қатысуын көздейді.

2005 жылғы Заңға сай (2-бап) Қазақстан Республикасының барлық халықаралық келісімдері сондай-ақ, осы зерттеудің пәніне қатысты Республиканың біз зерттейтін саладағы келісімдері төмендегідей жіктеледі: 1) Қазақстан Республикасының атынан жасалатын мемлекет аралық келісімдер (мәселен, Арал теңізі мен Арал өңірінің проблемаларын шешу, Арал өңірінің экологиялық сауықтыру сондай-ақ, әлеуметтік-экономикалық дамуын қамту жөніндегі бірлескен іс-қимылдар жайлы 1993 жылғы 26 наурыздағы келісім); 2) Қазақстан Республикасы Үкіметінің атынан жасалатын үкіметаралық келісімдер (мәселен, Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Түрік Республикасының Үкіметі арасындағы Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ынтымақтастық жайлы 1997 жылғы 4 наурыздағы келісім); 3) Қазақстан Республикасының министрліктері мен өзге де орталық атқарушы мекемелерінің, сонымен қатар Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын сондай-ақ, есеп беретін мемлекеттік органдардың атынан жасалатын ведомствоаралық келісімдер (мәселен, Қазақстан Республикасының Табиғи ресурстар сондай-ақ, қоршаған ортаны қорғау министрлігі мен Литва Республикасының Қоршаған орта министрлігі арасындағы қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ынтымақтастық жайлы 2001 жылғы 4 сәуірдегі келісім).

Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерінің жоғарыда айтылған жіктемесінің тек мемлекет аралық маңызы бар екендігін сондай-ақ, жасалатын шарттың қандай сипаты бар екендігіне қарай сол немесе өзге келісімдерді жасасу құзыретіне кіретін мемлекеттік билік органдары айқындалатынын атап өткен жөн. Осы жіктемеге қарамастан, сонымен қатар шарт жасасқан мемлекеттік органға оның мәртебесіне қарамастан, барлық халықаралық келісімдер Қазақстан Республикасының келісімдері болып есептеледі сондай-ақ, сол секілді құқықтарды құрайды сондай-ақ, тұтастай мемлекетке міндеттемелер қояды.

Қазақстан Республикасының халықаралық экологиялық келісімдері жалпы сипаттағы келісімдер сондай-ақ, ерекше арнайы сипаттағы келісімдер болуы мүмкін.

Жалпы сипаттағы келісімдерға объектісі қоршаған ортаны қорғау болып табылатын барлық көпжақты сондай-ақ, екіжақты келісімдерды жатқызуға болады (мәселен, Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Әзірбайжан Республикасының Үкіметі арасындағы қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ынтымақтастық жайлы келісім, 1997 ж.; Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қырғыз Республикасының Үкіметі арасындағы қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ынтымақтастық жайлы келісім, 1997 ж.).

Ерекше арнайы сипаттағы келісімдерға төмендегілерді жатқызуға болады:

1) қоршаған ортаға немесе нақты орталарға келтірілген залал мақсатында жауапкершілік жайлы халықаралық келісімдер (мәселен, Мұнаймен ластанудан келтірілген залал мақсатында азаматтық жауапкершілік жайлы халықаралық конвенция) (CLC 1969) [100]. Ғарыш объектілері келтірген залал мақсатында халықаралық жауапкершілік жайлы Конвенция, 1972 ж. [101]. Қауіпті қалдықтарды трансшекаралық тасымалдауды сондай-ақ, оларды аулаққа шығаруды бақылау жайлы Базель конвенциясы. Базель, 20-22 наурыз 1989 ж. [102].

2) қоршаған ортаның ластануының болдырмау, табиғи ортаға әсер ету құралдарын кез келген дұшпандық қолдануға тыйым салу жөніндегі халықаралық келісімдер (мәселен, Орнықты органикалық ластағыштар жайлы Стокгольм конвенциясы. Стокгольм, 2001 жылғы 22 мамыр [103], Халықаралық саудадағы жекелеген қауіпті химиялық заттар мен пестицидтерге қатысты алдын ала негізделген келісім рәсімі жайлы Роттердам конвенциясы [104]. Табиғи ортаға әсер ету құралдарын әскери немесе кез келген өзге де дұшпандық қолдануға тыйым салу жайлы Женева конвенциясы, 1977 ж. [105].

3) биологиялық әртүрлілікті қорғау жөніндегі халықаралық келісімдер (мәселен, биологиялық әртүрлілік жайлы Рио-де-Жанейро Конвенциясы, 1992 ж. [106, 107]; Биологиялық қауіпсіздік жөніндегі Картахен хаттамасы [108], Құрып кету қауіпі төнген жабайы фауна мен флора түрлерімен халықаралық сауда жайлы Конвенция. Вашингтон, 1973 жылғы 3 наурыз [109], Жабайы жануарлардың қоныс аударатын түрлерін сақтау жайлы Конвенция. Бонна, 1979 жылғы 23 маусым. [110].

4) атмосфералық ауаны, климатты сондай-ақ, Жердің озон қабатын қорғау жөніндегі халықаралық келісімдер (мәселен, БҰҰ-ның климаттың өзгеруі жайлы негіздемелік конвенциясы (UNFCCC). Рио-де-Жанейро, 1992 жылғы 11 маусым [111]. Озон қабатын қорғау жайлы Вена конвенциясына, 1985 ж. [112]; Озон қабатын бұзатын заттар жөніндегі Монреаль хаттамасы, 1987 ж. [113]; Ауаның үлкен қашықтықта трансшекаралық ластануы жайлы конвенция, 1979 ж. [114]; Біріккен ұлттар ұйымының Климаттың өзгеруі жайлы негіздемелік конвенциясына Киото хаттамасы. Киото, 1997 жылғы 11 желтоқсан. [111]; Париж келісімі [115];

5) су ресурстарын қорғау сондай-ақ, ұтымды қолдану сондай-ақ, теңіз ортасын қорғау жөніндегі халықаралық келісімдер (мәселен, Трансшекаралық су ағындары мен халықаралық көлдерді қорғау сондай-ақ, қолдану жөніндегі конвенция, 1992 ж. [116]; Каспий теңізінің теңіз ортасын қорғау жөніндегі негіздемелік конвенция (Тегеран, 2003 жылғы 4 қараша) [117], Қазақстан

Республикасы, Қырғыз Республикасы, Өзбекстан Республикасы, Тәжікстан Республикасы сондай-ақ, Түрікменстан арасындағы мемлекет аралық көздердің су ресурстарын қолдану мен қорғауды бірлесіп басқару жөніндегі ынтымақтастық жайлы келісім, 1992 ж.; Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ресей Федерациясының Үкіметі арасындағы Траншекаралық су объектілерін бірлесіп қолдану мен қорғау жайлы келісім, 1992 ж.); Қазақстан Республикасы, Қырғыз Республикасы, Өзбекстан Республикасы, Тәжікстан Республикасы сондай-ақ, Түрікменстан арасындағы мемлекет аралық көздердің су ресурстарын қолдану мен қорғауды бірлесіп басқару жөніндегі ынтымақтастық жайлы келісім, 1992 ж.; Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ресей Федерациясының Үкіметі арасындағы Траншекаралық су объектілерін бірлесіп қолдану мен қорғау жайлы келісім, 1992 ж.);

б) дүниежүзілік табиғи мұра учаскелері деп танылған табиғи объектілерді, ресурстар мен аумақтарды қорғау жөніндегі халықаралық келісімдер (Антарктика жайлы шарт, 1959 ж.) [118]; Дүниежүзілік мәдени сондай-ақ, табиғи мұраны қорғау жайлы Конвенция, 1972 ж. [119];

7) қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ақпараттық ынтымақтастық жайлы сондай-ақ, экологиялық жобаларды қаржыландыру жайлы халықаралық келісімдер (Ақпаратқа кіру, шешімдер қабылдау процесіне жұртшылықтың қатысуы сондай-ақ, қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша сот әділдігіне қол жеткізу жайлы конвенция), 1998 ж. [120]; Экология сондай-ақ, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ақпараттық ынтымақтастық жайлы келісім, 1992 ж.; Қазақстан Республикасы мен ХҚДБ арасындағы «Өскемен қаласында жерасты суларын қорғау сондай-ақ, өнеркәсіптік сарқынды суларды тазарту» жобасын дайындауға грант бөлу жайлы келісім-хат; «Қазақстан Республикасында ауылдық елді мекендерді сумен жабдықтау» жобасын жүзеге асыру мақсатында Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Жапония Үкіметі арасындағы келісім, 2003 ж.);

8) қоршаған ортаға залал келтіруі мүмкін жаппай қырып-жою қаруын сондай-ақ, қарудың басқа да түрлерін әзірлеуге сондай-ақ, қолдануға тыйым салу сондай-ақ, қоршаған ортаны радиоактивті зақымданудан қорғау жөніндегі халықаралық келісімдер биологиялық қару әзірлеуге, өндіруге сондай-ақ, олардың қорларын жинақтауға тыйым салу жайлы сондай-ақ, оларды жою жайлы конвенция [121]; Пайдаланылған отынмен жұмыс істеу қауіпсіздігі жайлы сондай-ақ, радиоактивті қалдықтармен жұмыс істеу қауіпсіздігі жайлы біріккен конвенция [122].

Халықаралық экологиялық келісімдердың барлық жоғарыда айтылған түрлерінің құрылымы: шарттың атауы, кіріспе, негізгі сондай-ақ, қорытынды бөлімдері, тараптардың қолдары.

Кіріспе халықаралық шарттың өте маңызды бөлігі болып табылады, себебі онда шарттың мақсаты тікелей айқындалады. Бұдан бөлек, кіріспе шартты түсіндіру кезінде тікелей пайдаланылады. Мысал ретінде 1985 жылғы 22 наурыздағы Озон қабатын қорғау жайлы Вена конвенциясының кіріспесіндегі кейбір ережелерді келтіруге болады. Мәселен, аталған конвенцияның кіріспесінде: «Тараптар озон қабаты өзгеруінің адамның денсаулығы мен

айналадағы ортаға ықтимал қатерлі ықпалын түсініп, Біріккен Ұлттар Ұйымының адамның айналасындағы ортаның проблемалары жөніндегі Конференциясы Декларациясының тиісті қағидаларына, атап айтқанда, «Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысына сондай-ақ, халықаралық құқық принциптеріне сай мемлекеттердің өз меншікті ресурстарын айналадағы ортаға байланысты өзінің саясатына сай игеруге егеменді құқығы бар сондай-ақ, өздерінің Заңды иелігі немесе бақылауының шегіндегі қызметтің басқа мемлекеттердің немесе ұлттық заңды иелігінің күші жүретін жерден тысқары аймақтардағы айналадағы ортаға залалын тигізбеуін қамту үшін жауап береді ...» - деп айтылған.

С. Ш. Тюлеубекова ҚР халықаралық экологиялық келісімдерінің үш тобын бөліп көрсетеді. Бірінші топқа ортаны қорғау келісімдері жатқызылады, мәселен Траншекаралық тұрғыдан қоршаған ортаға әсерді бағалау жайлы Конвенция (Эспо, Финляндия, 1991 жылғы 25 ақпан, ҚР 2000 жылғы 21 қазандағы № 86-II ҚР Заңымен қосылды); Орнықты органикалық ластағыштар жайлы Стокгольм конвенциясы (Стокгольм, 2001 жылғы 22 мамыр; Конвенция 2007 жылғы 7 маусымдағы № 259-III ҚР Заңымен ратификацияланған); Қауіпті қалдықтарды трансшекаралық тасымалдауды сондай-ақ, оларды аулаққа шығаруды бақылау жайлы Базель конвенциясы (Базель, 1989 жылғы 22 наурыз; Қазақстан 2003 жылғы 10 ақпандағы № 389-II ҚР Заңымен қосылды) сондай-ақ, т.с.с. Екінші топты теріс өзгеруі халықаралық маңызы бар жекелеген табиғи ресурстар көздерін қорғауды реттейтін ресурстық қорғау халықаралық келісімдер құрайды. Мәселен, ҚР-ның Каспий теңізінің теңіз ортасын қорғау жөніндегі негіздемелік конвенция (Келісім 2005 жылғы 13 желтоқсандағы № 97-III ҚР Заңымен ратификацияланған), Траншекаралық су ағындары мен халықаралық көлдерді қорғау сондай-ақ, қолдану жөніндегі конвенция (Хельсинки, 1992 жылғы 17 наурыз; Конвенция 2000 жылғы 23 қазандағы № 94-II ҚР Заңымен ратификацияланған), Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы елдерінің тау - кен хартиясы, Мәскеу, 1997 жылғы 27 наурыз.

Үшінші топ - қоршаған ортаны қорғау жөніндегі әртүрлі тұлғалардың құқықтарын реттейтін құқық қорғау конвенциялары. Бұл топқа ақпаратқа кіру, шешімдер қабылдау процесіне жұртшылықтың қатысуы сондай-ақ, қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша сот әділдігіне қол жеткізу жайлы Конвенция (Орхус, 1998 жылғы 25 маусым; Конвенция 2000 жылғы 23 қазандағы № 92-II ҚР Заңымен ратификацияланған) (бұдан әрі - Орхус конвенциясы) жатқызылады [4, 33 б.].

Халықаралық шарттың негізгі бөлігі баптарға бөлінген. Кейбір халықаралық келісімдерде баптар бөлімдерге, тарауларға немесе бөліктерге топтастырылуы мүмкін. Жеке баптарға, бөлімдерге, бөлімдер мен тарауларға атаулар берілуі мүмкін.

Әдетте халықаралық шарттың қорытынды бөлігінде шарттың күшіне ену сондай-ақ, шартты тоқтату талаптары, шарттың тілі сондай-ақ, т. б. секілді ережелер қамтылады. Шарт бір құжатта немесе өзара байланысты бірнеше құжаттарда жасалуы мүмкін.

Халықаралық шарттың мәтіні жасалатын тілді уағдаласушы тараптардың

өздері белгілейді. 2005 жылғы Заңының 7-бабына сай Қазақстан Республикасының шет мемлекеттермен екіжақты халықаралық келісімдері тараптардың келісімі бойынша Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілінде сондай-ақ, өзге де тілдерде жасалады. Қазақстан Республикасының халықаралық ұйымдармен екіжақты халықаралық келісімдері келіссөздерге қатысушы тараптардың келісімі бойынша айқындалған тілдерде жасалады. Көпжақты халықаралық келісімдер келіссөздерге қатысушы тараптардың келісімі бойынша айқындалған тілдерде жасалады.

Бұл кезекте Қазақстанның шарттық тәжірибесінде ТМД-ға мүше қандай да бір мемлекетпен тек орыс тілінде немесе үш тілде жасалған көптеген екіжақты келісімдерді көруге болады. Мәселен, Қазақстан Республикасының Табиғи ресурстар сондай-ақ, қоршаған ортаны қорғау министрлігі мен Литва Республикасының Қоршаған орта министрлігі арасындағы Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ынтымақтастық жайлы келісімнің қорытынды бөлігінде «Келісім Вильнюсте 2001 жылғы 4 сәуірде әрқайсысы қазақ, литва сондай-ақ, орыс тілдерінде екі түпнұсқа данада «жасалды» сондай-ақ, барлық мәтіндердің күші бірдей» деп айтылған.

Қазақстан Республикасының көпжақты халықаралық келісімдері, әдетте, келісімдерге қатысушылардың келісімі бойынша айқындалатын тілдерде жасалады. Бұл кезекте БҰҰ-ның, БҰҰ-ның мамандандырылған мекемелерінің немесе осы ұйымдардың ресми тілдерінде басқа да халықаралық ұйымдардың аясында жасалатын келісімдерді жасау тәжірибесі белгіленгенін атап өткен жөн. Өртүрлі тілдерде жасалған халықаралық көпжақты келісімдердің мәтіндері бірдей болып есептеледі сондай-ақ, бірдей заңды күші бар. Мысал ретінде Біріккен Ұлттар Ұйымының 1992 жылғы 11 маусымдағы негіздемелік конвенциясының 26-бабының ережелерінде: «ағылшын, араб, испан, қытай, орыс сондай-ақ, француз тілдеріндегі мәтіндері бірдей тең түпнұсқалы болып табылатын осы Конвенцияның түпнұсқасы Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Хатшысына сақтауға тапсырылады» деп айтылған.

Әдетте, болашақ халықаралық келісімдердің барлық жобалары Қазақстан Республикасының мүдделі министрліктерімен, мемлекеттік комитеттерімен сондай-ақ, өзге де орталық атқарушы органдарымен, сонымен қатар Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынатын сондай-ақ, есеп беретін мемлекеттік органдармен алдын ала келісілгеннен кейін сондай-ақ, оларға ресми қол қойғанға дейін 2005 Заңның 4-бабына сай ғылыми сараптамадан (құқықтық, лингвистикалық, экологиялық, қаржылық сондай-ақ, басқа да) өтуі тиіс. Ғылыми сараптаманы ғылыми ұйымдар сондай-ақ, тиісті бейіндегі жоғары оқу орындары, қарастырылып отырған халықаралық шарттың немесе халықаралық шарт жобасының мазмұнына байланысты ғалымдар мен мамандар қатарынан тартылатын бір немесе бірнеше сарапшылар, оның ішінде шетелдік сарапшылар жүргізеді, халықаралық шарттың жобасын дайындауға немесе Қазақстан Республикасы қатысушысы болуға ниеттенетін халықаралық шартты жасасуға бастамашылық жасауға қатысқан адамдар ғылыми сараптама жасамайды [123].

Халықаралық келісімдер құқығында шарттың міндеттілігіне келісім білдірудің келесі негізгі тәсілдерін бөліп көрсетеді, бұл халықаралық шарт

жасасудың соңғы сатысы болып табылады:

1. Халықаралық шартқа қол қою-халықаралық шарттың мемлекет мақсатында міндеттілігіне келісім білдірудің ең көп тараған тәсілі. Әдетте, екі жақты шарт астындағы мемлекеттер өкілдерінің қолдары бір-біріне қарсы немесе біреуі екіншісінің астына орналастырылады. Екі тілдегі мәтіндерде бірінші орында шарттың осы данасы сақталатын мемлекеттің өкілінің қолы қойылады. Көпжақты шартта мемлекеттер өкілдерінің қолдары, әдетте, қатысушы келіскен тілде мемлекеттер атауларының әліпбилік ретімен бірінің астына бірі орналастырылады [124, 63].

2. Халықаралық шартты ратификациялау халықаралық акт сондай-ақ, мемлекеттің ішкі құқық институты, себебі ішкі құқық қана мемлекеттердің қандай органдары қандай да бір халықаралық келісімдерды ратификациялауға уәкілетті екенін анықтайды.

Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік органдары Қазақстан Республикасының Үкіметіне өз құзыретіндегі мәселелер бойынша халықаралық келісімдерды бекіту жайлы ұсыныстар береді. Халықаралық келісімдерды ратификациялау жайлы ұсыныстарды Қазақстан Республикасының Үкіметі Қазақстан Республикасы Парламентінің қарауына енгізеді.

Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерын ратификациялау жайлы заңдарды Қазақстан Республикасы Конституциясының 62-бабына сай Қазақстан Республикасының Парламенті қабылдайды (Заңның 12-13-баптары).

Аталған органдардан халықаралық келісімдерды ратификациялау жайлы ұсыныстар алынғаннан кейін Қазақстан Республикасының Парламенті бөлек отырыста, алдымен Мәжілісте, содан кейін Сенатта ұсынылған халықаралық келісімдерды қарайды сондай-ақ, тиісті заң қабылдайды. Мұндай заңның мазмұны, әдетте, келесі мазмұнда болады: мәселен, Қазақстан Республикасының «Біріккен Ұлттар Ұйымының шөлейттенуге қарсы күрес жөніндегі конвенциясын ратификациялау жайлы» 1997 жылғы 7 шілдедегі Заңы (№149-1): «1994 жылғы 17 маусымда Парижде бекітілген Біріккен Ұлттар Ұйымының шөлейттенуге қарсы күрес жөніндегі конвенциясы ратификациялансын».

Қазақстан Республикасының халықаралық шартын ратификациялау жайлы Заңға қол қойылғаннан сондай-ақ, жарияланғаннан кейін Қазақстан Республикасының Президенті бекіту грамотасына қол қояды.

Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерын ратификациялауға қатысты баяндалған ережелерге байланысты Қазақстан Республикасының ратификациялауға жататын халықаралық келісімдерының тізбесін айқындайтын 2005 жылғы Заңның 11-бабының ережелерін қарау қажет. Мәселен, халықаралық келісімдер бұл процедурадан міндетті түрде өтеді: 1) нысанасы адам сондай-ақ, азаматтың құқықтары мен бостандықтары болып табылатын; 2) орындалуы қолданыстағы заңдарды өзгертуді немесе жаңа заңдарды қабылдауды талап ететін, сонымен қатар Қазақстан Республикасының заңдарында көзделгеннен өзге ережелерді белгілейтін; 3) Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасының өтуі жайлы, сонымен қатар Қазақстан Республикасының ерекше экономикалық аймағын сондай-ақ, құрлықтық қайраңын межелеп бөлу жайлы халықаралық келісімдерды қоса алғанда, Қазақстан Республикасының басқа

мемлекеттермен аумақтық межелеп бөлінуі жайлы; 4) мемлекет аралық қатынастардың негіздері жайлы, қарусыздану немесе қару-жараққа халықаралық бақылау жасау, халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамту жөніндегі мәселелер бойынша, сонымен қатар бітімгершілік халықаралық келісімдер мен ұжымдық қауіпсіздік жайлы халықаралық келісімдер; 5) Қазақстан Республикасының мемлекет аралық бірлестіктер мен халықаралық ұйымдарға қатысуы жайлы, егер мұндай халықаралық келісімдер Қазақстан Республикасының егемендік құқықтарының бір бөлігін жүзеге асыруды оларға беруді көздейтін болса немесе олардың органдары шешімдерінің Қазақстан Республикасы үшін заңдық тұрғыдан міндеттілігін белгілесе; 6) мемлекеттік қарыздар жайлы; 7) гуманитарлық көмектен сондай-ақ, дамуға ресми көмектен басқа, Қазақстан Республикасының экономикалық сондай-ақ, өзге де көмек көрсетуі жайлы; 8) қол қою кезінде келіссөздерге қатысушы тараптардың кейіннен оларды ратификациялау жайлы келіскен; 9) егер халықаралық келісімдерде мұндай келісім ратификациялау арқылы білдірілетіні көзделсе, халықаралық келісімдер ратификациялауға жатады.

3. Қазақстан Республикасының халықаралық шарттың міндеттілігіне келісім білдіру тәсілі ретінде ратификациялауға жатпайтын халықаралық келісімдерды бекіту, қабылдау:

1) Қазақстан Республикасының атынан қол қойылғандарын - Қазақстан Республикасының Президенті;

2) Қазақстан Республикасының Үкіметі атынан қол қойылғандарын Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітуге, қабылдауға тиіс (15-б.).

Қазақстан Республикасы мақсатында халықаралық шарттың міндеттілігіне келісім білдіру мақсатында Үкімет тиісті қаулы қабылдайды, оның мазмұны келесідей болады. Мәселен, Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Румыния Үкіметінің арасындағы Өсімдіктер карантині жөніндегі ынтымақтастық жайлы конвенцияны бекіту жайлы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1999 жылғы 8 желтоқсандағы (№ 1881) Қаулысында келесі ережелер бекітілген: «1. 1999 жылғы 17 маусымда Бухарест қаласында жасалған Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Румыния Үкіметі арасындағы Өсімдіктер карантині жөніндегі ынтымақтастық жайлы конвенция бекітілсін». 2. Осы Қаулы қол қойылған күнінен бастап күшіне енеді».

4. Халықаралық келісімдерға қосылу-Қазақстан Республикасының өзі жасалуына қатыспаған халықаралық шарттың міндеттілігіне келісім білдіру тәсілі.

2005 жылғы Заңның 16, 17, 18-баптарына сай халықаралық келісімдерға қосылу рәсімі төмендегідей жүзеге асырылады. Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерға қосылуы жайлы шешімдерді: 1) Қазақстан Республикасының Президенті ұсынған мемлекет аралық сипаттағы халықаралық келісімдерға қатысты, сондай - ақ Қазақстан Республикасының Үкіметі ұсынған сондай-ақ, Үкіметтің қарауына жататын мәселелер бойынша ратификациялауға жататын халықаралық келісімдерға қатысты-Қазақстан Республикасының Парламенті; 2) Қазақстан Республикасы Үкіметінің қарауына жататын сондай-ақ, ратификациялауға жатпайтын халықаралық келісімдерға қатысты Қазақстан

Республикасының Үкіметі; 3) ведомствоаралық сипаттағы халықаралық келісімдерға қосылу жайлы шешімдерді Қазақстан Республикасының Үкіметі қабылдайды.

Жоғарыда анықталғандай, мемлекет аралық сондай-ақ, үкіметаралық сипаттағы халықаралық келісімдерға қосылу жайлы шешімді Қазақстан Республикасының Парламенті қабылдайды, ол жеке заң қабылдау нысанында көрініс табады. Мәселен, «Қазақстан Республикасының Ауаның үлкен қашықтықта трансшекаралық ластануы жайлы конвенцияға қосылуы жайлы» Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 23 қазандағы Заңы (№89-ІІ) мынадай ережелерді қамтиды: «Қазақстан Республикасы Женевада 1979 жылғы 30 қарашада жасалған Ауаның үлкен қашықтықта трансшекаралық ластануы жайлы конвенцияға қосылсын» [125].

Сонымен бірге халықаралық шартты уақытша қолдану орын алуы мүмкін. Уақытша қолдануды көздейтін халықаралық шартты ратификациялау жайлы ұсыныс оны уақытша қолдану басталған күннен бастап алты айдан кешіктірілмей Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісіне енгізіледі.

Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерға немесе олардың жекелеген ережелеріне қатысушы. болғысы келмейтін ниеті жайлы шешімдерді халықаралық келісімдерға қол қою жайлы шешім қабылдаған Қазақстан Республикасының Президенті немесе Қазақстан Республикасының Үкіметі қабылдайды. Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдердың немесе олардың жекелеген ережелерінің қатысушысы болғысы келмейтін ниеті жайлы шешімдерді халықаралық шартқа қол қою жайлы шешім шығарған Қазақстан Республикасының Президенті немесе Қазақстан Республикасының Үкіметі қабылдайды.

Көпжақты халықаралық келісімдерға қол қою, оларды ратификациялау, бекіту, қабылдау немесе оларға қосылу кезінде халықаралық келісімдердың талаптарына сондай-ақ, халықаралық құқық нормаларына сай оларға ескертпелер жасалуы мүмкін.

Көпжақты халықаралық келісімдерға қол қою, бекіту, қабылдау немесе оларға қосылу кезінде көпжақты халықаралық келісімдердың талаптарына сондай-ақ, халықаралық құқық нормаларына сай оларға ескертпелер жасалуы мүмкін. Егер көпжақты халықаралық шартта өзгеше көзделмесе, олар қалай жасалған болса, тап сондай тәртіппен ескертпелер кез келген уақытта алып тасталуы мүмкін.

Көпжақты халықаралық шартқа екінші бір уағдаласушы тарап жасаған ескертпені қабылдау немесе оған қарсылық білдіру көпжақты халықаралық шарттың талаптарына сондай-ақ, халықаралық құқық нормаларына сай ескертпені реттеу нысаны құзыретіне жататын Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік органының қорытындысы негізінде жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасының халықаралық шартының қмақсатында жою - Қазақстан Республикасының өзі жасасқан халықаралық шарттан тиісінше ресімдеп бас тартуы сондай-ақ, Қазақстан Республикасы халықаралық шартының қолданылуын тоқтату тәсілдерінің бірі (2005 ж. Заңның 1-б.).

2005 жылғы Заңның 30-бабына сай шарттың қмақсатында жоюдың алдында

мақсатында жою жайлы ұсыныс болуы тиіс. Мәселен, Қазақстан Республикасының атынан жасалған Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерінің қолданылуын тоқтата тұру немесе олардың мақсатында жою жайлы шешімдерді Қазақстан Республикасының Президенті қабылдайды; Қазақстан Республикасының Үкіметі атынан жасалған халықаралық келісімдерға қатысты Қазақстан Республикасының Үкіметі қабылдайды; Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік мекемелерінің атынан жасалған халықаралық келісімдерға қатысты Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік мекемелерінің бірінші басшылары немесе оларды алмастыратын тұлғалар қабылдайды.

Жоғарыда аталған ережелерге сонымен қатаркелесі ережелерді қосу қажет. Бірқатар көпжақты халықаралық келісімдерда мақсатында жою түрлерінің біріне халықаралық шарттың «мақсатында жоюды» жатқызады. Мұндай мәселедешарттың мақсатында жоюын мемлекеттің актісі шарттың мақсатында жоюға келісім болып табылады. Халықаралық шарттың «мақсатында жоюды» мақсатында бұзудан, сондай-ақ, мақсатында жоюдан ажырата білу керек, «мақсатында жою» - мемлекеттің өзі жасасқан шарттан біржақты бас тартуын білдіреді, соның нәтижесінде шарт заңды мақсатында жоғалтады. Мақсатында бұзудың (денонсация)«мақсатында жоюдан ең басты айырмашылығы - «мақсатында жою» әдетте тараптардың шарт мәтінінде бекітілген алдын ала келісімін көздемейді, ол жоғарыда айтылғандай, тек біржақты сипатта болады. Аталған мемлекеттің алдындағы өкілдері жасаған жарамсыз халықаралық келісімдердің, конвенциялардың мақсатында жою, сонымен қатароларды басқа тараптың бұзуы сондай-ақ, мән-жайлардың өзгеруі салдарынан заңды түрде қаралады [87, 13 б].

Жоғарыда баяндалған ережелер автордың «халықаралық экологиялық шарт» ұғымы дұрыс пайдаланылмайтын «экологиялық конвенциялар» ұғымына қарағанда неғұрлым дұрыс болып табылатындығы жайлы ұстанымын растайды, сонымен қатар «халықаралық шарт» ұғымы ортақ болып есептеледі сондай-ақ, «конвенция», «пакт», «келісім», «хартия» сондай-ақ, т. б. секілді ұғымдарды қамтиды. Сондықтан, С.Ш. Тюлеубекованың «Қазақстан Республикасының экологиялық конвенциялар бойынша міндеттемелерін орындауды құқықтық қамтамасыз ету» деп аталатын диссертациялық зерттеуіндегі осы анықтамаға деген көзқарасты дұрыс емес деп санаймыз, себебі Қазақстан *конвенциялардың* (Дүниежүзілік метеорологиялық ұйымның Конвенциясы, 1947 ж., Дүниежүзілік мәдени сондай-ақ, табиғи мұраны қорғау жайлы Конвенция, 1972 ж. (мәселен, Энергетикалық тиімділік мәселелері сондай-ақ, ілеспе экологиялық аспектілер жөніндегі Энергетикалық Хартияға шарт, 1994 ж.) ғана емес, *хаттамалардың* (мәселен, Озон қабатын бұзатын заттар жөніндегі Монреаль хаттамасы, 1987 ж.), *келісімдердің* (Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қырғыз Республикасының Үкіметі арасындағы қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ынтымақтастық жайлы келісім, 1997 ж.) де қатысушысы болып табылады.

С.Ш. Тюлеубекова өзінің диссертациялық зерттеуінде «қосылу» терминін пайдаланады, себебі бұл мемлекеттің халықаралық келісімдердың міндеттілігін танудың бір ғана жолы. Ратификациялау, бекіту грамоталарымен алмасу

(қосылу, бекіту жайлы құжаттар), қол қою, бекіту секілді халықаралық келісімдердің міндеттілігін тану тәсілдері де [4, 33 б].

Бүгінгі күні «Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдері жайлы Қазақстан Республикасының Заңына өзгерістер мен толықтыру енгізу жайлы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы әзірленді. Әзірлеушілердің пікірінше, оны қабылдау Қазақстан Республикасы алдында алған міндеттемелерді орындамайтын мемлекеттермен сондай-ақ, халықаралық ұйымдармен өзара қарым-қатынастарда Қазақстан Республикасының мүдделерін есепке алуды қамтамасыз етуге, сонымен қатар Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарына нұқсан келтіре отырып, халықаралық келісімдердің орындалуына жол бермеуге мүмкіндік береді. Осыған байланысты «Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдері жайлы» Заңға Конституцияға қарсы келетін халықаралық келісімдердің сондай-ақ, Қазақстан Республикасының заңдарына қарсы келмейтін халықаралық келісімдердің орындалуын тоқтатуды ұйғаратын, сонымен қатар басқа мемлекеттер мен халықаралық ұйымдар Қазақстан Республикасының алдында алған міндеттемелерін бұзған мәселеде халықаралық келісімдердің орындалуын тоқтата тұру түрінде Қазақстан Республикасының қарсы шараларды қабылдауын көздейтін нормаларды енгізу мәселесін шешу ұсынылады [126]. Осыған байланысты, мұндай қажеттілік бұрыннан пайда болды деп санаймыз, мұндай нормаларды қабылдау біздің еліміздің аумағындағы қандай да бір халықаралық келісімдердің заңдылығын, осындай халықаралық келісімдерді тікелей қолдану жайлы, халықаралық келісімдердің мәртебесіндегі өзгерістер жайлы жұртшылықты хабардар ету жайлы тұжырымдауға мүмкіндік береді, сонымен қатар халықаралық келісімдерді тоқтату тәртібін реттеу бөлігіндегі олқылықтарды жоюды қамтамасыз етеді.

Жоғарыда қарастырылған ережелерді қорытындылай келе, біз келесі тұжырымдарға келдік.

Тәуелсіз дамудың салыстырмалы қысқа кезеңінде Қазақстан Республикасы халықаралық құқықтық қатынастардың дербес субъектісі ретінде толық көлемде сондай-ақ, толық қайтарымен қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі халықаралық шарттық қатынастардың қазіргі сондай-ақ, серпінді дамып келе жатқан құрылымсіне енген. Қазіргі экологиялық проблемалар Қазақстанды орасан шикізат ресурстары мен табиғи байлықтарға ие болуына байланысты шамадан тыс амбициялар мен пайдакүнемдік ниеттерден объективті түрде бас тартуға мәжбүр етті сондай-ақ, соның салдарынан Қазақстанның өзінің міндетіне алған, бірінші кезекте , экология мен барлық адамзат мақсатында қауіпті жаппай қырып-жою қаруының түрлерін әзірлеуге, сынауға сондай-ақ, қолдануға тыйым салу жөніндегі халықаралық міндеттемелерді адал орындалуда. Мұндай келісімдердің халықаралық экологиялық ынтымақтастық мақсатында де, Қазақстан мен әлемнің басқа да мемлекеттерінің ұлттық саясаты мен заңнамасы мақсатында де маңыздылығын ескере отырып, саяси сипаттағы халықаралық экологиялық келісімдер Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының шарттық қайнар көздеріне жатқызыла алады.

Халықаралық экологиялық келісімдерға қатысу Қазақстан Республикасын осындай шарттық қаулыларға сай ұлттық экологиялық құқық нормаларын келтіру, Қазақстанның халықаралық-құқықтық міндеттемелерін қолданыстағы экологиялық заңға оған қажетті өзгерістер мен толықтырулар енгізу, осы саладағы халықаралық келісімдердың негізгі ережелерін толық іске асыру мақсатында тиісті заң қаулыларын қабылдау жолымен бейімдеу жөніндегі қызметті жалғастыруға міндеттейді.

Қазақстан Республикасының ынтымақтастығы қандай да бір халықаралық келісімдерға кірумен ғана шектелмеуге тиіс. Қызметі тікелей қоршаған ортаны қорғаудың мәселелерін шешумен ұштасқан халықаралық институционалдық тетіктер мен органдар құрылымсіндегі Қазақстанның қызметін жандандыруды жалғастыру қажет.

Экологиялық заңнама қоршаған ортаны қорғаудың сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолданудың өзекті мәселелері бойынша халықаралық құқық шығармашылығы процестері мен нәтижелерінің әсеріне объективті түрде ұшырады. Қазақстан Республикасының Конституциясында Республиканың халықаралық шарттық сондай-ақ, өзге де міндеттемелерін (Конституцияның 4-бабының 1-бөлігі), сонымен қатар ұлттық заңдардың нормаларына қатысты Қазақстан ратификациялаған халықаралық келісімдер нормаларының басым мақсатында (Конституцияның 4-бабының 3-бөлігі) «қолданыстағы құқық» ретінде тану экологиялық құқықтың қайнар көздерінің жалпы құрылымсінде ерекше халықаралық-қайнар көздерді бөліп көрсетуді тікелей көздейді. Сонымен, Қазақстан Республикасының халықаралық табиғат қорғау конвенциялары мен халықаралық экологиялық келісімдерінің нормаларын конституциялық-құқықтық тану сондай-ақ, қабылдау Қазақстанның қоршаған ортаны қорғау жөніндегі халықаралық шарттық нормаларын қолданыстағы ұлттық экологиялық заңға өзгерту процесіне тікелей ықпал етеді.

Қазақстан Республикасының қоршаған орта сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі халықаралық шарттық ынтымақтастығы халықаралық экологиялық келісімдердың, келісімдердің нормаларын танумен сондай-ақ, орындауға дайындықпен ғана шектелмейді, ол мемлекетке осындай халықаралық құқықтық қаулыларді мәртебесі бойынша ұлттық заңдарға теңестіре отырып немесе оларға заңдарға қатысты басым күш бере отырып, ұлттық құқықтың құрамдас бөлігі ретінде қабылдауға тікелей міндеттеме қояды.

Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерін қабылдау мен іске асырудың заңдық табиғатын, мазмұны мен рәсімдік мәселелерін зерделеу мыналарды жасасу қажет. Халықаралық экологиялық Шарт Қазақстан Республикасы Экологиялық құқығының негізгі халықаралық қайнар көзі ретінде басқа мемлекеттермен олардың қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі өзара құқықтары мен міндеттерін белгілеуге, өзгертуге немесе тоқтатуға қатысты заңдық міндетті ережелер – халықаралық құқықтық нормалар құру жайлы Республиканың келісімін неғұрлым нақты сондай-ақ, белгілі нысанда білдіреді. Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерін қабылдау мен іске асырудың заңдық табиғатын, мазмұны мен рәсімдік мәселелерін зерделеу бойынша келесі

қорытынды шығаруға болады мыналарды жасасу қажет.

Халықаралық экологиялық шарт Қазақстан Республикасы экологиялық құқығының негізгі халықаралық құқықтық көзі ретінде басқа мемлекеттермен олардың қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі өзара құқықтары мен міндеттерін белгілеуге, өзгертуге немесе тоқтатуға қатысты заңдық міндетті ережелер – халықаралық құқықтық нормалар құру жайлы Республиканың келісімін неғұрлым нақты сондай-ақ, белгілі нысанда білдіреді. Мұндай шарт бірнеше рет қолдануға есептелген жалпы нормаларды сондай-ақ, нақты жағдайларға қолданылатын жеке нормаларды жасауы мүмкін. Тек заңды экологиялық келісімдер ғана шынайы халықаралық құқықтық қайнар көздерге жатады, яғни күш қолданбай сондай-ақ, күш қолданбай сондай-ақ, халықаралық экологиялық құқықтың жалпыға танылған принциптеріне сай тараптардың тең құқылы ерік білдіруі кезінде ерікті түрде жасалған келісімдер [127, 298-306 бб].

Кейбір ғалымдардың пікірінше, халықаралық келісім үш жағдайға байланысты халықаралық құқықтың негізгі көзі болып табылады. «Келісімшарт нысаны тараптардың өкілеттіктері мен міндеттемелерін нақты тұжырымдауға мүмкіндік береді, бұл шарттық нормаларды түсіндіруге сондай-ақ, қолдануға қолайлы. Екіншіден, шарттық реттеу халықаралық қатынастардың барлық салаларын қамтиды, мемлекеттер кеден келісімдерін дәйекті түрде ауыстырады. Үшіншіден, келісімдер Халықаралық нормалар мен ішкі заңнама нормаларының келісілуі мен өзара іс-қимылын жақсы қамтамасыз етеді». [128, 70-76 бб].

Қазақстан Республикасының ратификациялауға жататын халықаралық келісімдері тізбесінен көрініп тұрғандай (2005 жылғы Заңның 11-бабы) оған халықаралық экологиялық келісімдер кірмеген, бұл біздің ойымызша, халықаралық келісімдердің құқығы жайлы Республиканың заңнамасындағы елеулі кемшіліктер мен олқылықтар болып табылады.

Ұсынылған ұстанымды негіздеуде келесі дәлелдерді ұсынуға болады. Қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану мәселелері тек мемлекет аралық деңгейде ғана емес, жаһандық халықаралық деңгейде де өзекті болып табылатындығын ескере отырып, осы саладағы халықаралық норма шығармашылығы мемлекеттердің экологиялық заңнамасының тиімділігін арттыруға, оларды бір іздендіруге сондай-ақ, үйлестіруге ықпал ететін оң факторлардың бірі болып табылатындығын ескере отырып, сонымен қатар қоршаған табиғи ортаны қорғау мәселелері халықаралық экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің кемінде өзекті мәселелерімен тікелей байланысты екендігі жайлы, халықаралық экологиялық келісімдерді міндетті түрде бекіту жайлы ереже қажет болып табылады, осыған байланысты 2005 жылғы Заңның 11-бабын толықтыру қажет. Сонымен бірге қоршаған табиғи ортаны қорғау мәселелері халықаралық экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің кемінде өзекті мәселелерімен, экоцид пен экологиялық нәсілге қарсы күрес мәселелерімен тікелей байланысты, халықаралық экологиялық келісімдерді міндетті түрде бекіту жайлы ереже қажет болады.

Ратификациялауды Қазақстан Республикасының халықаралық шартты Республика Парламентінің бекітуі арқылы оның міндеттілігіне келісімін

білдірудің неғұрлым нәтижелі тәсілі ретінде танып сондай-ақ, бұл кезекте Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабы 3-бөлігінің нормасын ескере отырып, біз 2005 ж. Заңға енгізілетін осындай толықтыру Қазақстан Республикасының халықаралық экологиялық келісімдерінің мәртебесін сондай-ақ, оларды мүлтіксіз сақтау кепілдігін айтарлықтай арттыруға мүмкіндік береді деп пайымдаймыз. Сөйтіп, әртүрлі деңгейдегі экологиялық келісімдерді одан әрі болдырмау, оларға тең мәртебе беру мүмкін болады, бұл қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану мәселелерін реттеуге арналған барлық конвенциялардың міндетті түрде сақталуын білдіреді.

Осы ұсынысты қолдау мақсатында келесілерді атап өтуге болады:

1) барлық емес халықаралық экологиялық келісімдер қолданыстағы заң қаулыларын өзгертуді немесе жаңа заң қаулыларын қабылдауды талап етеді;

2) барлық емес халықаралық экологиялық келісімдерда оларды кейіннен ратификациялау жайлы норма көзделеді.

3) мұндай ұстаным қатысушылары болуға ниет білдірген басқа тараптардан осындай келісімдердің мәртебесін анықтауда теңдікке қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Жоғарыда аталған ережелерге сонымен қатар келесі ережелерді қосу қажет. Бірқатар көпжақты халықаралық келісімдерда мақсатында жою түрлерінің біріне халықаралық шарттың «мақсатында жоюды» жатқызады. Мұндай мәселедешарттың мақсатында жоюын мемлекеттің актісі шарттың мақсатында жоюға келісім болып табылады. Халықаралық шарттың «мақсатында жоюды» мақсатында бұзудан, сондай-ақ, денонсацияны ажырата білу керек, «мақсатында жою» - мемлекеттің өзі жасасқан шарттан біржақты бас тартуын білдіреді, соның нәтижесінде заңды мақсатында жоғалтады. Денонсацияның «мақсатында жоюдан» ең басты айырмашылығы - «мақсатында жою» әдетте тараптардың шарт мәтінінде бекітілген алдын ала келісімін көздемейді, ол жоғарыда айтылғандай, тек біржақты сипатта болады. Аталған мемлекеттің алдындағы өкілдері жасаған жарамсыз халықаралық келісімдердің, конвенциялардың мақсатында жою, сонымен қатар оларды басқа тараптың бұзуы сондай-ақ, мән-жайлардың өзгеруі салдарынан заңды түрде қаралады [87 с. 13].

Жоғарыда баяндалған ережелер ғылыми зерттеу жұмыстың «халықаралық экологиялық шарт» ұғымы дұрыс пайдаланылмайтын «экологиялық конвенциялар» ұғымына қарағанда неғұрлым дұрыс болып табылатындығы жайлы ұстанымын растайды, сонымен қатар «халықаралық шарт» ұғымы ортақ болып есептеледі сондай-ақ, «конвенция», «пакт», «келісім», «хартия» сондай-ақ, т. б. секілді ұғымдарды қамтиды.

Халықаралық экологиялық келісім экологиялық құқықтың көзі ретінде келесі белгілермен сипатталады:

- Шарттың объектісі қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі қатынастар болып табылады;

- Қазақстан Республикасы, шет мемлекет, мемлекеттер, халықаралық ұйымдар шарттың субъектілері болып табылады;

- олар қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін

қолдану жөніндегі өзара құқықтары мен міндеттерін белгілеуге, өзгертуге немесе тоқтатуға қатысты шарт субъектілері мақсатында заңды міндетті ережелерді, құқықтық нормаларды қамтиды.

- Қазақстан Республикасының халықаралық экологиялық келісімдері әртүрлі негіздер бойынша жіктелуі мүмкін:

Қатысушылардың тобы (саны) бойынша келісімдер: екіжақты сондай-ақ, көпжақты болып бөлінуі мүмкін.

Мемлекеттік органдар тобы бойынша (олардың мәртебесіне байланысты):

- Қазақстан Республикасының атынан жасалатын мемлекет аралық келісімдер

- Қазақстан Республикасы Үкіметінің атынан жасалатын үкіметаралық келісімдер;

- ведомствоаралық келісімдер.

Халықаралық келісімдер құқығында «ашық халықаралық келісімдер» сондай-ақ, «жабық халықаралық келісімдер» секілді ұғымдар бар. Әдетте, кез келген мемлекет пен ұйым, оларға қатысушы басқа субъектілердің келісімі бар-жоқтығына қарамастан, қатысушысы бола алатын келісімдер ашық болып табылады. Қатысу олардың қатысушыларының келісіміне байланысты болатын келісімдер жабық болып табылады. Айта кету керек, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі барлық халықаралық келісімдер ашық, яғни олар шарттық-құқықтық қатынастардың кез келген субъектісінің қатысуын көздейді.

Реттелетін қатынастар тобы бойынша:

- жалпы сипаттағы келісімдер;

- ерекше арнайы сипаттағы келісімдер.

1) қоршаған ортаға немесе нақты ортаға залал келтіргені мақсатында жауапкершілік жайлы халықаралық келісімдер;

2) қоршаған ортаның ластануының болдырмау, табиғи ортаға әсер ету құралдарын кез келген дұшпандық қолдануға тыйым салу жөніндегі халықаралық келісімдер;

3) биологиялық әртүрлілікті қорғау жөніндегі халықаралық келісімдер;

4) атмосфералық ауаны, климатты сондай-ақ, Жердің озон қабатын қорғау жөніндегі халықаралық келісімдер;

5) су ресурстарын қорғау сондай-ақ, ұтымды қолдану сондай-ақ, теңіз ортасын қорғау жөніндегі халықаралық келісімдер;

6) дүниежүзілік табиғи мұра учаскелері деп танылған табиғи объектілерді, ресурстар көздерін сондай-ақ, аумақтарды қорғау жөніндегі халықаралық келісімдер;

7) қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ақпараттық ынтымақтастық жайлы сондай-ақ, экологиялық жобаларды қаржыландыру жайлы халықаралық келісімдер;

8) жаппай қырып-жою қаруын сондай-ақ, қоршаған ортаға зиян келтіруі мүмкін басқа да қару түрлерін әзірлеуге сондай-ақ, қолдануға тыйым салу сондай-ақ, қоршаған ортаны радиоактивті зақымданудан қорғау жөніндегі халықаралық келісімдер.

- халықаралық экологиялық келісімдерден туындайтын халықаралық міндеттемелердің іске асырылуын бақылаудың мемлекеттік тетігі бар.

- халықаралық экологиялық келісімдерға қатысу республиканы ұлттық экологиялық құқық нормаларын осындай шарттық қаулыларға сай келтіру, Қазақстанның халықаралық құқықтық міндеттемелерін қолданыстағы экологиялық заңға оған қажетті өзгерістер мен толықтырулар енгізу, осы саладағы халықаралық келісімдердың негізгі ережелерін толық іске асыру мақсатында тиісті заңнамалық қаулылар қабылдау арқылы бейімдеу жөніндегі қызметті жалғастыруға міндеттейді.

- халықаралық экологиялық-құқықтық міндеттемелерді іске асырудың мемлекеттік-құқықтық тетігі – мемлекеттің халықаралық экологиялық шарттық міндеттемелерді ұлттық деңгейде тиісінше орындауын қамтамасыз ететін құқықтық нормалардың, қолданыстағы институттардың жиынтығы.

2. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАЙНАР КӨЗДЕРІНІҢ МАЗМҰНЫ

2.1. Қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану мәселелері бойынша көп қырлы халықаралық құқықтық қаулылар сондай-ақ, олардың ҚР экологиялық құқығының дамуына ықпалы

2.1.1 Жалпы көп қырлы келісімдер сондай-ақ, олардың қоршаған ортаны қорғау мен табиғи ресурстар көздерін тиімді қолдану жөніндегі мәні

Халықаралық ынтымақтастық жөніндегі экологиялық саясатты іске асыру бұрын бекітілген халықаралық конвенциялар мен келісімдерге қосылу, өңір ауқымында немесе екі жақты деңгейде жаңа халықаралық келісімдер жасасу түрінде жүзеге асырылады, кейіннен ұлттық деңгейде заңнамалық шаралар қабылданады. Қазақстанның халықаралық экологиялық конвенциялар бойынша жұмысқа қатысуы елдің экологиялық қызметтің жалпы дүние жүзілік процесіне кіруіне ықпал етеді [129].

Қазіргі таңда дүние жүзілік қоғамдастықтың мемлекеттері экологиялық мәселелер бойынша үш жүзден астам көп қырлы, өңірлік сондай-ақ, екіжақты келісімдер жасауына байланысты біз осындай барлық халықаралық құқықтық қаулылардың мазмұнын ашу мүмкін еместігін түсінеміз, сондықтан Қазақстан Республикасы қатысушылары болып табылатын аса маңызды келісімдер, сонымен қатар біздің елде танылмаған келісімдер ғана егжей-тегжейлі талдауға ұшырайтын болады. Болашақта оларға қатысу қажеттілігі ұлттық экологиялық заңнаманы жетілдіруге мүмкіндік береді.

Қаралатын мәселелерге қатысты барлық көп қырлы халықаралық келісімдерді жалпы сондай-ақ, ерекше арнайы деп бөлуге болады.

Жалпы көп қырлы келісімдер - бұл экологиялық мәселелер тікелей объектісі болып табылмайтын халықаралық келісімдер, сонымен бірге мұндай келісімдерға дәл осы мәселелерге арналған жекелеген ережелер енгізіледі [130, 495-496 бб]. Осындай келісімдерға саяси сипаты басым келесі шарттарды жатқызуға болады:

1) 1968 жылғы 1 шілдедегі Ядролық қаруды таратпау жайлы шарт (ҚР ҚК 1992 жылғы 2 шілдедегі №1500-ХІІ ратификациялау жайлы Қаулысы);

2) 1993 жылғы 13 қаңтардағы Химиялық қаруды әзірлеуге, өндіруге, жинақтауға сондай-ақ, қолдануға тыйым салу сондай-ақ, оны жою жайлы Конвенция (ҚР мақсатында 2000 жылғы 22 сәуірде күшіне енді);

3) 1972 жылғы 29 наурыздағы Ғарыш объектілеріне келтірген залал мақсатында халықаралық жауапкершілік жайлы Конвенция (ҚР мақсатында 1997 жылғы 30 мамырда күшіне енді);

4) 1972 жылғы 20 қазандағы Теңізде кемелердің соқтығысуының болдырмаудың халықаралық ережелері жайлы Конвенция (COLREG 1972), (ҚР мақсатында 1994 жылғы 7 наурызда күшіне енді);

5) 1967 жылғы 27 қаңтардағы Айды сондай-ақ, басқа да аспан денелерін қоса алғанда, ғарыш кеңістігін зерттеу сондай-ақ, қолдану жөніндегі

мемлекеттердің қызметінің қағидаттары жайлы шарт (ҚР мақсатында 1997 жылғы 30 мамырда күшіне енді);

6) 1968 жылғы 22 сәуірдегі ғарыш кеңістігіне ұшырылған ғарышкерлерді құтқару, ғарышкерлерді қайтару сондай-ақ, объектілерді қайтару жайлы Келісім (Қазақстан мақсатында 1997 жылғы 30 мамырда күшіне енді);

7) 1979 жылғы 18 желтоқсандағы Мемлекеттердің Айдағы сондай-ақ, басқа да аспан денелеріндегі қызметі жайлы Келісім (ҚР мақсатында 1997 жылғы 15 мамырда күшіне енді) сондай-ақ, т. б.;

Ерекше арнайы көп қырлы келісімдер - негізгі объектісі экологиялық мәселелер болып табылатын халықаралық келісімдер. Осындай көп қырлы келісімдерға жататын келісімдер:

1) 1992 жылғы 17 наурыздағы Траншекаралық су ағындары мен халықаралық көлдерді қорғау сондай-ақ, қолдану жөніндегі Конвенция (Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 23 қазандағы Заңы);

2) Мұнайдан болатын ластанудан залал мақсатында азаматтық жауапкершілік жайлы халықаралық конвенция (CLC 1969). (Қазақстан мақсатында 1994 жылғы 5 маусымда күшіне енді);

3) 1978 жылғы Хаттамамен өзгертілген 1973 жылғы Кемелерден ластануды болдырмау жөніндегі халықаралық конвенция(MARPOL 73/78). (ҚР мақсатында 1994 жылғы 7 маусымда күшіне енді);

4) 1972 жылғы 16 қарашадағы Дүниежүзілік мәдени сондай-ақ, табиғи мұраны қорғау жайлы Конвенция (ҚР мақсатында 1994 жылғы 29 шілдеде күшіне енді);

5) 1992 жылғы 5 маусымдағы Биологиялық әртүрлілік жайлы конвенция (Қазақстан мақсатында 1994 жылғы 5 желтоқсанда күшіне енді);

6) 1977 жылғы 18 мамырдағы Табиғи ортаға әсер ету құралдарын әскери немесе кез келген өзге де дұшпандық қолдануға тыйым салу жайлы Конвенция (ҚР ҚК 1995 жылғы 20 ақпандағы қосылу жайлы Қаулысы);

7) 1992 жылғы 11 маусымдағы БҰҰ-ның Климаттың өзгеруі жайлы негіздемелік конвенциясы (UNFCCC), (ҚР мақсатында 1995 жылғы 15 тамызда күшіне енді);

8) 1994 жылғы 17 маусымдағы БҰҰ-ның шөлейттенуге қарсы күрес жөніндегі конвенциясы (ҚР мақсатында 1997 жылғы 7 қазанда күшіне енді);

9) 1985 жылғы 22 наурыздағы Озон қабатын қорғау жайлы Вена конвенциясы (ҚР мақсатында 1998 жылғы 24 қарашада күшіне енді);

10) 1987 жылғы 16 қыркүйектегі Озон қабатын бұзатын заттар жөніндегі Монреаль хаттамасы (ҚР мақсатында 1998 жылғы 24 қарашада күшіне енді);

11) 1973 жылғы 3 наурыздағы Құрып кету қаупі төнген жабайы фауна мен флора түрлерімен халықаралық сауда жайлы Конвенция (СИТЕС конвенциясы) (ҚР мақсатында 2000 жылғы 19 сәуірде күшіне енді);

12) 1991 жылғы 25 ақпандағы Траншекаралық тұрғыдан қоршаған ортаға әсерді бағалау жайлы Конвенция (ҚР мақсатында 2000 жылғы 21 қазанда күшіне енді.);

13) 1979 жылғы 30 қарашадағы Ауаның үлкен қашықтықтарға трансшекаралық ластау жайлы конвенция (ҚР мақсатында 2000 жылғы 23

қазанда күшіне енді);

14) 1992 жылғы 17 наурыздағы Өнеркәсіптік авариялардың трансшекаралық әсері жайлы конвенция (2000 жылғы 23 қазандағы ҚР Заңы);

15) 1998 жылғы 25 маусымдағы Ақпаратқа кіру, шешімдер қабылдау процесіне жұртшылықтың қатысуы сондай-ақ, қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша сот әділдігіне қол жеткізу жайлы конвенция (2000 жылғы 23 қазандағы Қазақстан Республикасының қосылу жайлы Заңы);

16) 1989 жылғы 22 наурыздағы Қауіпті қалдықтарды трансшекаралық тасымалдауды сондай-ақ, оларды аулаққа шығаруды бақылау жайлы Конвенция (ҚР мақсатында 2003 жылғы 10 ақпанда күшіне енді);

17) 1994 жылғы 17 желтоқсандағы Энергетикалық тиімділік мәселелері сондай-ақ, ілеспе экологиялық аспектілер жөніндегі Энергетикалық Хартияға Хаттама (ҚР мақсатында 1995 жылғы 18 қазанда күшіне енді);

18) Мұнайдан ластанудан болатын залалды өтеу мақсатында халықаралық қор құру жайлы халықаралық конвенция, 1971 ж. (ҚР мақсатында 1995 жылғы 16 қаңтарда күшіне енді);

19) 1947 жылғы 1 қазандағы Дүниежүзілік метеорологиялық ұйым жайлы Конвенция (ҚР мақсатында 1992 жылғы 18 желтоқсанда күшіне енді).

Қоршаған ортаға халықаралық экологиялық құқық тұрғысынан ауқымды сондай-ақ, қылмыстық ықпал ететін экоцид жаңа сондай-ақ, өте қауіпті халықаралық қылмыстың құрамын құрайды. Экоцид құрамына кіретін әрекеттер жекелеген адамдардың немесе жалпы адамзаттың өмірі мен денсаулығына тікелей қауіп төндіреді. Экоцид -табиғи ортаға қастандық ықпал ету [131, 129 с.].

Халықаралық қылмыс ретінде экоцид агрессивті соғыстан бастау алады, осыған байланысты әскери экоцид оның құрамдас бөлігі болып табылады, яғни қарсыласқа әскери басымдылықты қамтусондай-ақ, соғыста жеңіске жету мақсатында табиғи жағдайлар мен құбылыстарды мәжбүрлеп қолдану [132, 167 б]. Осыған орай соғыстардың келесі түрлерін ажыратады:

а) *геофизикалық соғыс* деп жанартау атқылауын, жер сілкінісін мәжбүрлеп қоздыру, озон қабатын бұзу, мәңгілік тоңға әсер ету сондай-ақ, Жердің динамикасының, құрамының немесе құрылымының басқа да жасанды өзгерістеріне ықпал ету түсініледі;

ә) *метеорологиялық соғыс* дәл осы мақсаттарда техникалық сондай-ақ, басқа да құралдардың көмегімен дауылдарды, цунамилерді, борандарды, бұршақ жауынын, көшкіндердің, жаңбыр мен қар түрінде жауын-шашынның түсуін сондай-ақ, климаттың басқа да өзгерістерін тудыруды меңзейді;

б) *жаппай қырып-жою қаруын сондай-ақ, таңдамайтын әрекет ететін басқа да қару-жарақтарды кеңінен қолдану*: ядролық, сәулелік, уытты, тұтандырғыш, инфра дыбыстық, радио жиілік сондай-ақ, т. б. [133, С. 62].

Қоршаған ортаға әсер ету құралдарын қолдануды шектеу сондай-ақ, тыйым салу мәселелерін тікелей регламенттейтін негізгі халықаралық құқықтық қаулыларге: Соғыс кезінде тұншықтыратын, улы сондай-ақ, басқа да осыларға ұқсас газдар мен бактериологиялық құралдарды қолдануға тыйым салу жайлы 1925 жылғы хаттаманы; Биологиялық сондай-ақ, токсинді қарулар жасауға, өндіруге сондай-ақ, оның қорларын шоғырландыруға тыйым салу жайлы сондай-

ақ, оларды жою жайлы 1972 жылғы конвенцияны; 1977 жылғы Табиғи ортаға әсерететін әскери немесе кез келген басқа әрекеттерге тыйым салу жайлы конвенцияны; 1980 жылғы Шектен тыс зиян келтіреді немесе таңдамай әрекет етеді деп саналуы мүмкін әдеттегі қарудың, нақты түрлерін қолдануға тыйым салу немесе шектеу жайлы конвенцияны; 1949 жылғы Соғыс құрбандарын қорғау жайлы Женева конвенцияларына 1977 жылы жасалған 1-қосымша хаттаманы сондай-ақ, т.с.с. жатқызады.

1949 жылғы Соғыс құрбандарын қорғау жайлы Женева конвенциясына 1977 жылы жасалған 1-қосымша хаттамаға ерекше тоқталған жөн. Осы құжатта табиғи ортаға ауқымды, ұзақ мерзімді сондай-ақ, елеулі залал келтіру мақсатындағы әскери іс-қимылдарды жүргізу әдістерін немесе құралдарын қолдануға тыйым салатын нормалар тікелей қамтылған (35-бап, 3-тармақ). [134, 35 б]. Осы халықаралық-құқықтық норма аса маңызды болып табылады, себебі ол қоршаған ортаны қандай да бір қылмыстық қол сұғушылықтан тікелей қорғауды көздейді. Осы тұрғыдан Хаттама табиғи ортаға зиян келтіру жолымен репрессалияларды қолдануға тыйым салады, өйткені олар барлық адамзатты тұтастай жазалайтын еді. Сондай-ақ, Хаттамада «халықтың өмір сүруіне қажетті объектілерді қорғау», «қауіпті күштері бар қондырғылар мен құрылыстарды қорғау» секілді экологиялық нормалар қамтылған (54, 56-баптар) [135, 127-128 бб].

Сонымен бірге әдеттегі халықаралық-құқықтық нормалар қоршаған ортаны шабуыл жасау объектісіне айналдыруға тыйым салуды көздейді. Атап айтқанда, Мартенстің ескертуі азаматтық тұлғалар мен комбатанттар белгіленген әдет-ғұрыптардан, ізгілік қағидаттарынан сондай-ақ, қоғамдық сананың талаптарынан туындайтын халықаралық құқық қағидаттарының қорғауында сондай-ақ, ықпалында қалуын қарастырады деп көздейді. Қарулы қақтығыс кезеңінде қоршаған ортаны қорғауды қамтуконтекстіндегі осы нормалардың қолданылуы мен пәрменділігі даусыз [136].

Арқылы жалпыға бірдей сондай-ақ, толық қарусыздануға қолжеткізу ісіне сондай-ақ, адамзатты соғыс жүргізудің жаңа құралдарын қолдану қаупінен босату ісіне үлес қосу ғаниет білдіре отырып, депатапөтілген ғылыми-техникалық прогресс табиғи ортаға әсер ету саласында жаңа мүмкіндіктер ашатынын мойындайды сондай-ақ, мұндай құралдарды әскери немесе кез келген басқада дұшпандық қолдану адамдардың әл-ауқаты мақсатында өте зиянды салдары болуы мүмкін екенін түсінеді...» деп жазылған [137].

Осы халықаралық-құқықтық актінің негізгі, аса маңызды ережелерін атап өтеміз. Конвенция әрбір қатысушы мемлекетті «1) қирау, залал келтіру немесе кез келген басқа қатысушы мемлекетке зиян келтіретін әдістері ретінде кең, ұзақ мерзімді немесе елеулі салдары бар табиғи ортаға әсерету құралдарын әскери немесе кез келген өзгеде дұшпандық қолдануға жүгінбеуге міндеттейді. 2) Осы Конвенцияға қатысушы әрбір мемлекет кез келген мемлекетті, мемлекеттер тобын немесе халықаралық ұйымды 1-тармақтың ережелеріне қарастырылып отырған мәселе шеңберінде Вьетнамдағы соғыс кезінде қоршаған ортаға үлкен залал келтірген жауынгерлік іс-қимылдарды жүргізу құралдарымен әдістерін қолдануды туындатқан қатерге байланысты 1977 жылдың 18 мамырында БҰҰ

Бас Ассамблеясы қабылдаған Табиғи ортаға әсерету құралдарын әскери немесе кезкелген басқа дұшпандық қолдануға тыйымсалу жайлы Конвенция тікелей қызығушылық тудырады. Осы Конвенцияның кіріспесінде «Осы Конвенцияға қатысушы мемлекеттер бейбітшілікті нығайтудың мүдделерін басшылыққа ала отырып сондай-ақ, жаппай қару-жарағын шығаруды тоқтату сондай-ақ, қатаң әрі тиімді халықаралық бақылау қарсы келетін қызметті жүзеге асыруға көмектеспеуге, көтермелеуге сондай-ақ, итермелеуге міндеттенеді» (1-б.).

«Табиғи ортаға әсер ету құралдары» термині Конвенцияның мәні бойынша табиғи процестерді әдейі басқару жолымен - жердің биотасын, литосферасын, гидроферасын сондай-ақ, атмосферасын немесе ғарыш кеңістігін қоса алғанда, оның динамикасын, құрамын немесе құрылымын өзгерту мақсатында мемлекеттер қолданатын кез келген құралдарды білдіреді (2 - б.).

Экоцид қылмысын жасағаны мақсатында жеке қылмыстық жауапкершілік жайлы халықаралық-құқықтық нормалар 1991 жылғы бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар кодексінің жобасында қамтылған. Атап айтқанда, жобада экоцид қылмысына «қоршаған ортаға әдейі сондай-ақ, елеулі залал келтіру» деген анықтама берілген сондай-ақ, тиісінше, мұндай әрекеттер бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыс ретінде сараланған. Кодекстің 26-бабына сай, табиғи қоршаған ортаға кең ауқымды, ұзақ мерзімді сондай-ақ, елеулі залал келтіру жайлы бұйрықты әдейі келтіретін немесе беретін кез келген тұлға қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Бұл бапқа берілген түсінікте қоршаған ортаны қорғау адамзат мақсатында маңызды орасан зор, сондықтан өркениеттің осы негіз қалаушы мүдделеріне аса елеулі қол сұғушылық мақсатында кінәлі адамдар Халықаралық қылмыстық жауапкершілігіне тартылуы тиіс.

Халықаралық құқық нормаларында қылмыстық жауапкершілік осы ұғымның кең мағынасында «қоршаған табиғи ортаға», яғни тікелей қоршаған адамға, сонымен қатар қоршаған ортаны қорғау мақсатында сақталуы маңызды болып табылатын аудандарға іс жүзінде залал келтірілген жағдайда; залал ауқымды, ұзақ мерзімді сондай-ақ, ауыр болған кезде көзделеді. Мұндай халықаралық қылмыстың маңыздылығы келтірілген зиянның ауқымымен не ауырлығымен, оның уақыт ұзақтығымен, сонымен қатар осы залал шеккен географиялық аудандардың көлемдерімен тікелей анықталады. Қоршаған табиғи ортаға қасақана залал келтіріп, мұндай залалдың қауіптілік дәрежесін сондай-ақ, оның салдарларын ұғына отырып жасау мұндай жауапкершілік жайлы мәселені қоюға мүмкін болады. Қарастырылған құжаттарда «экоцид» термині қолданылмаса да, халықаралық қылмыс ретінде экоцид құрамына кіретін іс-әрекеттер қоршаған табиғи орта сондай-ақ, соның салдарынан тұтастай барлық адамзат мақсатында орны толмас зардаптарға әкеп соқтыратыны мойындалатынын атап өту керек [138, 70 б].

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 169-бабында «экоцид» деп: өсімдіктер немесе жануарлар дүниесін жаппай жою, атмосфера, жер немесе су ресурстарының улау, сонымен қатар экологиялық апатты немесе төтенше экологиялық жағдайды туғызған немесе туғызуы мүмкін өзге де іс-әрекеттер жасау деп түсініледі [139].

Қоршаған орта мақсатында де, барлық адамзат мақсатында де мемлекеттердің жаппай қырып-жою қаруының жекелеген түрлерін жасау, жинақтау сондай-ақ, қолдану жөніндегі қызметі ерекше алаңдатады сондай-ақ, елеулі қауіп төндіреді. Жаппай қырып-жою қаруы барлық әлем мақсатында басты қауіп төндіреді, өйткені мұндай қаруды қолдануға байланысты зардаптар өте ауыр болуы мүмкін сондай-ақ, мұндай қару арқылы бірінші кезекте адамды қоршаған табиғи ортаға келтірілген залалдың орны толтырылмауы мүмкін.

Осыған байланысты қарусыздану сондай-ақ, қару-жарақты шектеу мәселелерін реттейтін аса маңызды халықаралық шарттық қаулыларді Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының халықаралық құқықтық қайнар көздеріне жатқызуға болады.

Бірінші кезекте, бұл - ядролық қаруға сондай-ақ, оны таратуға тыйым салуға бағытталған құжаттар. Осыған байланысты Қ.Тоқаев атап өткендей, әлемнің ядролық дәуірге кірген уақыттан бастап 50 жыл өтті. Атомның ыдырауына байланысты ғылыми-технологиялық жетістіктер шабыт та, қорқыныш та сезімдерін тудырады. Бақыланатын ядролық жарылыстар сериясы нәтижесінде босатылатын энергияны бағындыру көптеген елдерге өздерінің энергетикалық проблемаларын шешуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге ядролық қару бақыланбаған мәселеде жарылатын болса, оның қырғынға ұшырататын қиратушы күші адамзатты алаңдатады. Ядролық қару ешқашан қолданылмауына кепілдік берілген мәселеде ядролық энергияның бейбіт мақсатта пайдаланылуын жалпыға бірдей тануды қамтуаса маңызды міндет болып есептеледі [140, 110 б].

Атмосферада, ғарыш кеңістігінде сондай-ақ, су астында ядролық қаруды сынауға тыйым салу жайлы 1963 жылғы 5 тамыздағы шартта көтерілетін мәселе бойынша көп қырлы сипаттағы алғашқы сондай-ақ, аса маңызды халықаралық шарт болып табылады. Осы Шарттың кіріспесінде айтылғандай, қатысушы мемлекеттер оны «ядролық қарудың барлық сынақтық жарылыстарын біржола тоқтатуға қол жеткізу, осы мақсатта келіссөздерді жалғастыру сондай-ақ, қоршаған ортаны радиоактивті заттармен зақымдауды тоқтату» мақсатында қабылдауға келісті [137, б.32].

Шарттың 1-бабына сай оның қатысушыларының әрқайсысы өзінің юрисдикциясындағы немесе бақылауындағы кез келген жерде ядролық қарудың кез келген сынақ жарылыстарына сондай-ақ, кез келген басқа да ядролық жарылыстарға тыйым салуға, оларды келесі жерлерде болдырмауға сондай-ақ, жүргізбеуге міндеттенеді:

а) атмосферада; ғарыш кеңістігін қоса алғанда, одан тысқары жерлерде; аумақтық сулар мен ашық теңізді қоса алғанда, су астында;

ә) егер осындай жарылыс юрисдикциясы немесе бақылауындағы мемлекеттің аумақтық шекарасынан тыс жерлерде радиоактивті жауын-шашынның түсуін туындатса, кез келген басқа ортада. Бұл ретте, осы тармақшаның ережелері барлық ядролық сынақ жарылыстарына, жер астындағы барлық жарылыстарды қоса алғанда, шарт кіріспесінде мәлімдегендей, қатысушылар барлық ядролық сынақ жарылыстарына тыйым салуға жайлы шарт жасасуға залал келтірмеуі тиіс екенін ескеру қажет. Жоғарыда айтылған

міндеттемелерден басқа шартқа қатысушылардың әрқайсысы жоғарыда айтылған кез келген ортада жүргізілетін кез келген ядролық қарудың сынақтық жарылыстарын сондай-ақ, кез келген басқа да ядролық жарылыстарға итермелеуден, ынталандырудан немесе қатысудан бұдан әрі де бас тартуға міндеттенеді.

Жоғарыда айтылған міндеттемелерден басқа шартқа қатысушылардың әрқайсысы жоғарыда айтылған кез келген ортада жүргізілетін кез келген ядролық қарудың сынақтық жарылыстарын сондай-ақ, кез келген басқа да ядролық жарылыстарды итермелеуден, көтермелеуден немесе қандай да бір қатысудан бұдан әрі тартынуға міндеттенеді.

Сондай-ақ, кез келген ядролық жарылыстар, сонымен қатар ядролық қаруды сондай-ақ, жаппай қырып-жою қаруының басқа да түрлерін орналастыруға Антарктикада (1959 жылғы Антарктика жайлы шарт), Латын Америкасында (1967 жылғы Латын Америкасында ядролық қаруға тыйым салу жайлы «Тлателолко» шарты), Тынық мұхитының оңтүстік бөлігінде (1985 жылғы Тынық мұхитының оңтүстік бөлігіндегі яросыз аймақ жайлы «Раротонга» шарты), Оңтүстік-Шығыс Азияда (1995 жылғы Оңтүстік-Шығыс Азияда ядролық қарудан азат аймақ жайлы шарт), Африкада (1967 жылғы (Африкадағы ядролық қарудан азат аймақ жайлы шарт, 1996 ж.), 1967 жылғы Айды сондай-ақ, басқа да аспан денелерін қоса алғанда, ғарыш кеңістігін зерттеу сондай-ақ, қолдану жөніндегі мемлекеттердің қызметінің принциптері жайлы шарт сондай-ақ, 1984 жылғы айдағы сондай-ақ, басқа да аспан денелеріндегі мемлекеттердің қызметі жайлы келісім), теңіз түбіндегі сондай-ақ, оның жер қойнауында (1971 жылғы Теңіздер мен мұхиттардың түбінде сондай-ақ, оның жер қойнауындағы ядролық қару мен жаппай қырып-жоятын қарудың басқа да түрлерін орналастыруға тыйым салу жайлы шарт) тыйым салынғандығын атап өту керек.

Соңғы келісімді ерекше атап өткен жөн, себебі теңіз түбіне ядролық қаруды орналастыруға байланысты мемлекеттердің қызметі теңіз экоқұрылымсын елеулі түрде бұзуы, орны толмас сондай-ақ, осы орта мақсатында зиянды салдарға әкеп соқтыруы мүмкін.

Теңіздер мен мұхиттардың түбінде сондай-ақ, оның жер қойнауындағы ядролық қару мен жаппай қырып-жоятын қарудың басқа да түрлерін орналастыруға тыйым салу жайлы шартқа 1971 жылдың 11 ақпанында депозитарий-елдер Мәскеу, Вашингтон сондай-ақ, Лондонда қол қойды, содан кейін оған басқа мемлекеттердің қол қоюы мақсатында ашылды сондай-ақ, 1972 жылдың 18 мамырында күшіне енді. Шарттың маңыздылығы - шарт бекітілген соң теңіздер мен мұхиттардың түбі сондай-ақ, оның қойнауларынан «қырғиқабақ соғыс» жылдарында орын алған жаппай қару-шығару саласынан шығарылып тасталды. Атап айтқанда, Шартқа қатысушы мемлекеттер өздеріне келесі міндеттемелер алды:

- теңіздер бен мұхиттардың түбіне сондай-ақ, оның қойнауында, теңіз түбі аймағының сыртқы шегінен ары қандай да бір ядролық қаруды немесе кез келген жаппай қырып-жоятын қарудың басқа да түрлерін, сонымен қатаросындай қаруды сақтауға, сынауға немесе қолдануға арналған құрылыстарды, ұшыру қондырғыларын сондай-ақ, кез келген басқа да құрылғыларды орнатпау сондай-

ақ, орналастырмау (Шарттың 1-б., 1-т.);

-басқа мемлекеттерді жоғарыда айтылған іс-әрекетке көмектеспеу, ынталандырмау сондай-ақ, итермелемеу сондай-ақ, осындай әрекеттерге қатыспау (Шарттың 1-б., 3-т.);

-теңіз бен мұхит түбіндегі сондай-ақ, оның жер қойнауындағы қару-жарактың болдырмау мақсатында қарусыздану жөніндегі одан арғы шараларға қатысты келіссөздерді ізгі ерік рухында жалғастыру (Шарттың 5-б.); [141, 43-46 бб].

Жоғарыда белгіленген міндеттемелерді жүзеге асыруға жәрдемдесу сондай-ақ, жалпы шарт ережелерінің сақталуын қамтумақсатында әрбір қатысушы мемлекетке шартта белгіленген аймақ шегінен тыс теңіздер мен мұхиттардың түбінде сондай-ақ, оның жер қойнауында Шартқа қатысушы басқа мемлекеттердің қызметін қадағалау арқылы тексеру құқығы беріледі. Егер осындай байқау жүргізілгеннен кейін сондай-ақ, байқаған мемлекетте Шарт бойынша бекітілген жоғарыда айтылған міндеттемелерді орындауға қатысты негізделген күмән қалатын болса, ол сондай-ақ, осы күмән тудыратын қызмет мақсатында жауапты қатысушы мемлекет барлық күмәндарды жою мақсатында консультациялар жүргізуі тиіс. Егер бұл күмән жойылмаса, онда осындай күмәндары бар шартқа қатысушы мемлекет басқа қатысушы мемлекеттерді хабардар етуге сондай-ақ, олардың сипатына байланысты қаралатын шарттың 1-бабында айқындалған бір санатқа жатқызуға болатын объектілердің, құрылыстардың, қондырғылардың немесе басқа да құрылғылардың тиісті инспекциясын қоса алғанда, олар жайлы уағдаластыққа қол жеткізуге болатын тексерудің одан әрі рәсімдерін қабылдау жөніндегі олармен бірлескен қызметті бастауға міндетті.

Сондай-ақ, егер объектіні, құрылысты, қондырғыны немесе басқа да құрылғыны бақылау арқылы негізделген күмән тудыратын қызмет мақсатында қандай мемлекеттің жауапты екенін анықтау мүмкін болмаса, осындай күмәні бар қатысушы мемлекет осы қызмет аумағында шартқа қатысушы мемлекеттерге, сонымен қатар келген басқа да қатысушы мемлекеттерге тиісті хабарламалар мен сауалдармен жүгіне алады. Егер осы сұрау салулардың көмегімен қандай мемлекеттің осындай қызмет мақсатында жауапты екенін анықтау мүмкін болмаса, онда мұндай сұрау салулармен жүгінген қатысушы мемлекет инспекцияны қоса алғанда, тексерудің одан әрі рәсімдерін қолдануға құқылы, бұл кезекте бұл мемлекет оған кез келген жағалаудағы мемлекетті қоса алғанда, осы қызмет ауданында шартқа қатысушы кез келген мемлекетті сондай-ақ, ынтымақтасуға ниет білдірген кез келген басқа қатысушыны шақыра алады (шарттың 3-б., 3-т.).

Теңіздер мен мұхиттардың түбіне ядролық қару мен жаппай қырып-жою қаруының басқа да түрлерін орналастыруға байланысты мемлекеттердің заңсыз қызметінің қауіпті сипатын ескере отырып, сонымен қатар консультациялар, келіссөздер мен ынтымақтастық осындай қызметке қатысты елеулі күмәндарды жоюға қабілетті екенін ескере отырып, осыған байланысты мұндай күмән мен қауіптер әлі де қалып отырғандығын ескере отырып, шарт осындай мүдделі қатысушы мемлекеттің осы мәселені Біріккен Ұлттар Ұйымының Қауіпсіздік

Кеңесінің қарауына беру мүмкіндігін қарастырды (шарттың 3-б., 4-т.).

Өз кезегінде, ұйым жарғысының негізінде әрекет ететін Қауіпсіздік Кеңесі осы мәселе бойынша сондай-ақ, оны шешу мақсатында төмендегілерге құқылы:

1) құқық тәртібін, халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдау немесе қалпына келтіру сондай-ақ, қаралып отырған шартты бұзуға жауапты нақты себептер мен субъектілерді белгілеу мақсатында қажетті болатын осындай ұсынымдар беруге сондай-ақ, шешімдер қабылдауға;

2) мүдделі тараптан немесе тараптардан қажетті немесе қалаған сондай-ақ, мүдделі тараптардың құқықтарына, талаптарына немесе ережелеріне нұқсан келтірмейтін уақытша шараларды орындауды талап етуге ;

3) қарулы күштерді пайдаланылмай, шешімдерді жүзеге асыру мақсатында қандай шаралардың қолданылуы тиіс екенін шешуге сондай-ақ, Ұйым мүшелерінен осы шараларды қолдануды талап етуге міндетті. Мұндай шаралар, атап айтқанда, экономикалық қатынастардың, теміржол, теңіз, әуе, почта, телеграф, радио немесе басқа да қатынас құралдарының толық немесе ішінара үзілуін, сонымен қатар дипломатиялық қатынастардың үзілуін қамтуы мүмкін (БҰҰ Жарғысының 41-бабы);

4) егер жоғарыда айтылған шаралар жеткіліксіз немесе тиімсіз болған жағдайда, халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдау немесе қалпына келтіру мақсатында қажетті болып табылатын әуе, теңіз немесе құрлық күштері осындай іс-қимылдарды қолдануға міндетті. Мұндай іс-қимылдар ұйым мүшелерінің әуе, теңіз немесе құрлық күштерінің демонстрациясын, қоршауын сондай-ақ, басқа да операцияларын қамтуы мүмкін (БҰҰ Жарғысының 42-б.). [137, б. 15-16].

Ядролық қаруға тыйым салу мәселелері жөніндегі басқа да маңызды халықаралық келісім - 1968 жылғы 1 шілдеде бекітілген ядролық қаруды таратпау жайлы шарт болып табылады. Дәл осы құжаттың, сонымен қатар халықаралық аренада бекітілген басқа да шаралардың арқасында әлемдегі ядролық қару-жарактың таралуын тоқтату сондай-ақ, қолда бар ядролық арсеналдарды қысқарту мүмкін болғанын атап өткен жөн, бұл мұндай қару ешқашан қолданылмайды сондай-ақ, тиісінше қоршаған табиғи ортаға сондай-ақ, жер бетіндегі барлық адамзатқа үлкен қауіп тудырмайды деген нық сенім ұялатады.

ЯҚТШ 1970 жылғы 5 наурызда күшіне енді. Қазақстан Республикасы ЯҚТШ-ға 1993 жылғы 13 желтоқсанда бекітілген Республика Жоғарғы Кеңесінің (№2593-Х11) Қаулысы негізінде қосылды.

ЯҚТШ-да ядролық қаруы бар сондай-ақ, ондай жоқ қатысушы мемлекеттер ядролық қару-жаракқа, ядролық жарылғыш құрылғыларға сондай-ақ, атом энергиясына қатысты өзіне алуға міндеттенетін көптеген халықаралық міндеттемелер тіркелген. Мәселен, ЯҚТШ - ға қатысушы мемлекеттер өзіне келесі міндеттемелерді қабылдайды (1-б-б.):

1) ядролық қаруды немесе басқа да ядролық жарылғыш құрылғыларды қайсыбіреуге бермеуге, сонымен қатар осындай қаруды немесе жарылғыш құрылғыларды тікелей де, жанама түрде де бақылауды бермеу;

2) ядролық қаруы жоқ қандай да бір мемлекетті ядролық қаруды немесе

басқа да ядролық жарылғыш құрылғыларды өндіруге немесе қандай да бір өзге тәсілмен сатып алуға, сонымен қатаросындай қаруды немесе жарылғыш құрылғыларды бақылауға көмектеспеу, көтермелемеу сондай-ақ, итермелемеу;

3) ядролық қаруды немесе басқа да ядролық жарылғыш құрылғыларды қайсыбіреуден қабылдамауға, сонымен қатаросындай қаруды немесе жарылғыш құрылғыларды тікелей де, жанама түрде де бақылауға алмау;

4) ядролық қаруды немесе басқа да ядролық жарылғыш құрылғыларды өндіруге сондай-ақ, қандай да бір өзге тәсілмен сатып алмау, сол секілді ядролық қаруды немесе басқа да ядролық жарылғыш құрылғыларды өндіруде қандай да бір көмек сұрамау сондай-ақ, көмек қабылдамау;

5) Атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттікпен жарғысына сондай-ақ, агенттіктің кепілдіктер құрылымсіне сай, ядролық энергияны бейбіт қолданудан ядролық қаруға немесе басқа да ядролық жарылғыш құрылғыларға көшуге жол бермеу мақсатында ЯҚТШ-ға сай бекітілген оның міндеттемелерінің орындалуын тексеру мақсатында ғана келіссөздер жүргізілетін сондай-ақ, атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттікпен (АЭХА) жасалатын келісімде жазылғандай кепілдіктер қабылдау;

б) бастапқы немесе ерекше арнайы ыдырату материалын немесе ә) егер осы бастапқы жоспарға немесе ерекше арнайы ыдырату материалына ЯҚТК-нің 3-бабына сай талап етілетін кепілдіктер қолданылмаса, ядролық қаруы жоқ кез келген мемлекетке бейбіт мақсаттар мақсатында ерекше арнайы ыдырату материалын өңдеуге, қолдануға немесе өндіруге ерекше арнайы арналған немесе дайындалған жабдықтарды немесе материалды ұсынбау;

7) ЯҚТШ-ның 3-бабының ережелеріне сондай-ақ, ЯҚТШ-ның кіріспесінде жазылған кепілдіктерді қолдану принципіне сай ядролық материалды бейбіт мақсаттарда өңдеуге, қолдануға немесе өндіруге арналған ядролық материал мен жабдықтармен халықаралық алмасуды қоса алғанда, ЯҚТШ-ға немесе бейбіт ядролық қызмет жөніндегі халықаралық ынтымақтастыққа қатысушылардың экономикалық немесе технологиялық дамуына кедергі келтіруден аулақ болу;

8) ядролық энергияны бейбіт мақсатта қолдану жайлы жабдықтармен, материалдармен, ғылыми сондай-ақ, техникалық ақпаратпен барынша толық алмасуға мүмкіндік беру;

9) ЯҚТШ-ға сай, тиісті халықаралық бақылаумен сондай-ақ, тиісті халықаралық рәсімдер арқылы ядролық жарылыстарды кез келген бейбіт қолданудан әлеуетті игіліктер ядролық қаруы жоқ ЯҚТШ-ға қатысушы мемлекеттерге кемсітпеушілік негізде қолжетімді болуын сондай-ақ, шарттың осындай қатысушылары мақсатында пайдаланылатын жарылыс құрылғыларының құны мүмкіндігінше төмен болуын сондай-ақ, оларды зерттеу сондай-ақ, жетілдіру жөніндегі шығыстарды қамтымауын қамту мақсатында тиісті шаралар қабылдау;

10) таяу болашақта ядролық қару-жарақ жарағын тоқтату сондай-ақ, ядролық қарусыздану жөніндегі тиімді шаралар жайлы, сонымен қатар қатаң сондай-ақ, тиімді халықаралық бақылаумен жалпыға бірдей сондай-ақ, толық қарусыздану жайлы шарт жайлы ізгі ниет рухында келіссөздер жүргізу [137, б.36-39].

Ядролық қаруға жалпыға бірдей сондай-ақ, толық тыйым салу жайлы шартты қабылдау қажеттігі жайлы айта келе, мұндай шарт мерзімсіз көп қырлы заң жүзінде міндетті халықаралық-құқықтық акт мәртебесіне ие болуы тиіс екенін атап өту қажет. Мұндай шарт дүние жүзілік қауымдастықтың ядролық қару өндірісін тоқтатуға мүдделілігімен ұштасып, жаппай қару-жарақты шығаруды тоқтатуға сондай-ақ, басқа елдердің ядролық қаруды сатып алуына жол бермеуде септігін тиізер еді, бұл өз кезегінде ядролық қаруды таратпау режимін нығайта алар еді.

Жаппай қырып-жою қаруының таралуын сондай-ақ, оның қоршаған табиғи ортаға сондай-ақ, адамзатқа қауіп-қатерін болдырмаудың тағы бір маңызды қадамы - 1972 жылғы 10 сәуірде биологиялық сондай-ақ, токсинді қарулар жасауға, өндіруге сондай-ақ, оның қорларын шоғырландыруға тыйым салу жайлы сондай-ақ, оларды жою жөніндегі конвенцияны қабылдау сондай-ақ, 1993 жылғы 13 қаңтардағы химиялық қаруды жасауға, өндіруге, оның қорларын шоғырландыруға сондай-ақ, қолдануға тыйым салу сондай-ақ, оны жою жайлы конвенцияны қабылдау болып табылады.

Биологиялық сондай-ақ, уытты қару жаппай қырып-жою қаруының санатына жатқызылған, өйткені олардың әрекеті негізінен ауру тудыратын әскери биологиялық құралдарды қолдануға негізделген. Оның тиімділігі аз жұқтыру мөлшерімен, үлкен аумақта жасырын қолдану мүмкіндігімен, анықтау қиындығы сондай-ақ, тек адамға, жануарларға сондай-ақ, басқа да тірі жануарларға таңдау әрекетімен, сонымен қатар қарсыласқа қатты психологиялық ықпал ету сондай-ақ, әскерлерді, халықты қорғау сондай-ақ, зардаптарды жоюдың қиындығымен анықталады [87, б.155]. Жоғарыда айтылған 1972 жылғы конвенцияға (1-7-бап) сай қатысушы мемлекеттер төмендегілерді міндетіне алады:

1) ешқашан, ешқандай жағдайда: микробиологиялық немесе басқа да биологиялық агенттер немесе уытты заттарды, шығу тегі немесе өндіру әдісі қандай болса да, профилактикалық, қорғаныс немесе басқа да бейбіт мақсаттарда қолдануға болмайтын түрлерін соншалықты мөлшерде; осындай агенттер мен уытты заттарды дұшпандық мақсаттарда немесе қарулы қақтығыстарда қолдануға арналған қаруды, құрал-жабдықты немесе жеткізу құралдарын әзірлемеу, өндірімеу, молайтпау, өзге де бір жолдармен сатып алмауды сондай-ақ, сақтамау;

2) өзі иелік ететін немесе оның юрисдикциясында немесе бақылауында тұратын барлық агенттерді, уытты заттарды, қаруды, құрал-жабдықты сондай-ақ, жеткізу құралдарын мүмкіндігінше жедел, бірақ конвенция күшіне енгеннен кейін тоғыз айдан кешіктірмей жою немесе бейбіт мақсаттарға жұмсау;

3) кімге болса да тікелей, жанама түрде, қалай да болмасын, қандай да бір мемлекетке, мемлекеттер тобына немесе халықаралық ұйымдарға көмектеспеуді, көтермелемеуді сондай-ақ, қандай да бір өзгеше тәсілмен кез келген агенттерді, уытты заттарды, қаруды, құрал-жабдықты немесе жеткізу құралдарын өндіруге немесе сатып алуға ықылас білдірмеу;

4) өздерінің конституциялық рәсімдеріне сай қайда болса да оның заңдық иелігіндегі немесе бақылауындағы, осындай мемлекет аумағының шегінде

агенттерді, уытты заттарды, қаруды, құрал-жабдықты сондай-ақ, жеткізу құралдарын әзірлеуге, өндіруге, молайтуға, сатып алуға немесе сақтауға тыйым салу сондай-ақ, болдырмау бойынша қажетті шаралар қабылдау;

5) Конвенцияның мақсатына немесе оның ережелерінің орындалуына қатысты туындауы мүмкін кез келген мәселені шешуде бір-бірімен кеңес жүргізуге сондай-ақ, ынтымақтастық орнату;

6) БҰҰ Жарғысының ережелеріне сай Кеңес қабылдаған шағымның негізінде Қауіпсіздік Кеңесі жүргізуі мүмкін кез келген тергеу жұмыстарын жүргізуде ынтымақтастық ету;

7) Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысына сай Конвенцияға қатысушының кез келгені өтініш жасаса, егер Қауіпсіздік Кеңесі мұндай қатысушыға Конвенцияны бұзудың нәтижесінде қауіп төнді деп шешім шығарса, көмек беру немесе қолдау көрсету.

Химиялық қарулы қақтығыстағы жаудың тірі мақсатында жоюға арналған улы химикаттар мен олардың прекурсорлары құрамына кіретін оқ-дәрілер мен құрылғылар жаппай қырып-жою қаруы ретінде қоршаған табиғи орта мен адамзат мақсатында үлкен қауіп -қатер. 1993 жылғы 13 қаңтардағы Химиялық қаруды әзірлеуге, өндіруге, жинақтауға сондай-ақ, қолдануға тыйым салу жайлы сондай-ақ, оны жою жайлы Конвенцияға сай әрбір қатысушы мемлекет ешқашан, ешқандай мәселеде төмендегілерді міндетіне алады:

1) химиялық қаруды әзірлеу, өндірілеу, өзгедей түрде сатып алмау, қорын жасамау немесе сақтамау немесе химиялық қаруды кімге де болмасын тікелей немесе жанама түрде бермеу;

2) химиялық қаруды қолданбау;

3) химиялық қаруды қолдануға кез келген әскери дайындықтар жүргізбеу;

4) осы конвенция бойынша қатысушы мемлекетке тыйым салынатын кез келген қызметке көмектеспеу, көтермелемеу немесе кімді болмасын оны жүргізуге қандай да бір түрде итермелемеу;

5) өзінің меншігіндегі немесе қарауындағы немесе осы конвенцияның ережелеріне сай өзінің юрисдикциясы немесе бақылауындағы кез келген жерде орналастырылған химиялық қаруды жою;

6) өзінің меншігіндегі немесе қарауындағы немесе өзінің заңдық юрисдикциясы немесе бақылауындағы кез келген жерде орналасқан химиялық қаруды өндіру бойынша кез келген объектіні осы Конвенцияның ережелеріне сай жою [137. б. 58].

Конвенцияның «Жүзеге асыру жөніндегі ұлттық шаралар» деп аталатын 7-бабында әрбір қатысушы мемлекет өзінің конституциялық рәсімдеріне сай осы конвенция бойынша өзінің келесі міндеттемелерін орындау жөнінде қажетті шаралар қолданатындығы жайлы айтылады:

а) өзінің аумағының қай жерінде немесе өзінің заңды құқығындағы кез келген басқа жерде болмасын жеке сондай-ақ, заңды тұлғаларға халықаралық құқықпен мойындалғанындай, осы конвенция бойынша қатысушы мемлекетке тыйым салынған кез келген қызметті жүргізуге тыйым салады, оның ішінде мұндай қызметке қатысты қылмыстық заңдарды қолданады;

б) осы конвенция бойынша қатысушы мемлекетке тыйым салатын кез

келген қызметті өзінің бақылауындағы кез келген жерде жүргізуге рұқсат етпейді; және

с) тармақшаға сай қабылдаған өзінің қылмыстық заңдарын осы Конвенция бойынша қатысушы мемлекетке тыйым салынатын оның азаматтығына ие жеке тұлғалардың халықаралық құқыққа сай қай жерде болмасын жүргізетін кез келген қызметіне қолданады.

Сонымен, жаппай қырып-жою қаруын жою жөніндегі жоғарыда белгіленген халықаралық құқықтық қаулыларді талдау көрсеткендей, алғашқылардың бірі болып бастама жасаған сондай-ақ, өзін толығымен ядросыз держава деп жариялаған Қазақстан Республикасы Экологиялық құқығының халықаралық құқықтық қайнар көздеріне бұл қаулылардің тікелей қарым-қатынасы жоқ, оларда тіпті қандай да бір экологияланған нормалар жоқ. Дегенмен, осы қаулылардің маңыздылығын сондай-ақ, оларды қабылдаудың негізгі мақсаты - жаппай қырып-жою қаруын адамға қарсы сондай-ақ, қоршаған ортаға залал келтірудің қатері мен мүмкіндігін жою екенін ескере отырып, мұндай халықаралық-құқықтық қаулылар Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының жалпы халықаралық құқықтық қайнар көздері ретінде қараластырылуы мүмкін.

Өкінішке орай, қоршаған ортаны қорғаудың проблемалық мәселелері қарулы қақтығыстар кезеңінде де, бейбіт уақытта да, адамның соғыс қажеттіліктеріне байланысты емес «бейбіт» қызметі барысында да өзекті болып отыр. Осындай аса маңызды проблемалардың бірі - атмосфералық ауаны ластау проблемасы болып есептеледі сондай-ақ, осыған байланысты дүние жүзілік қоғамдастық мемлекеттері осы орта мақсатында зиянды қызметтің белгілі бір түрлеріне тыйым салуға бағытталған нормаларды қамтитын маңызды халықаралық-құқықтық қаулыларді қабылдады.

2.1.2 Қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі ерекше арнайы көп қырлы келісімдер. Жалпы сипаттамасы

Атмосфералық ауа - Жердің эволюциясы барысында қалыптасқан тұрғын үй, өндірістік сондай-ақ, өзге де жайлардан тыс атмосфераның жерге жақын қабатының газдарының табиғи қоспасы болып табылады. [142, 5 б]. Сондай-ақ, адам күн сайын әр минут сайын 5-тен 100 л-ге дейін тыныс ала отырып, 12-15 кг ауаны тұтынатыны белгілі, бұл су мен тағамға орташа тәуліктік қажеттіліктен едәуір асып түседі. Бұдан басқа, атмосфера ғарыштан туындайтын көптеген қауіп-қатерлерден адам мақсатында сенімді тосқауыл болып табылады: жерге метеориттің құлауына жол бермейді; жерді қызып кетуден қорғайды; шамамен 200К құрайтын тәуліктік температуралардың ауытқуын нивелирлейді, әйтпесе бұл ауытқулардың салдарын адамда, басқа тіршілік те өмір сүре алмайтын еді. Ластаушы зат-белгілі бір концентрацияларда адам денсаулығына, өсімдіктер мен жануарлар әлеміне, қоршаған табиғи ортаның басқа да компоненттеріне жағымсыз әсер ететін немесе материалдық объектілерге залал келтіретін атмосфералық ауадағы қоспа [143, 65-66 бб].

Экологиялық таза емес сондай-ақ, жарамсыз тамақ пен су сияқты, адамның

өмір сүру мақсатында бірінші кезекте ластанған атмосфералық ауасы да ерекше қауіп төндіретіні түсінікті. Ластанған ауа суларға, құрлықтарға, теңіздерге сондай-ақ, топыраққа жоюшы ықпал етеді. Әдетте, атмосфералық ауа оған енгізілген немесе онда сапа нормативтерінен немесе табиғи құрамының деңгейінен асатын концентрацияларда ластаушы заттардың пайда болуы арқылы ластануы мүмкін. Өз кезегінде «атмосфералық ауа сапасы» деп «атмосфералық ауа сапасының гигиеналық сондай-ақ, экологиялық нормативтеріне сайтік дәрежесін көрсететін атмосфералық ауаның физикалық, химиялық сондай-ақ, биологиялық қасиеттерінің жиынтығын» түсінеді, ал «атмосфералық ауа сапасының экологиялық нормативі» деп» атмосфералық ауаның қоршаған табиғи ортаға зиянды әсері жоқ атмосфералық ауадағы зиянды заттардың шекті рұқсат етілген ең жоғары құрамын көрсететін атмосфералық ауа сапасының критерийін» түсінеді» [144, 12 б].

Жоғарыда айтылғандай, атмосфералық ластанудың адам денсаулығына әсері аса қауіпті. Мәселен, күкіртті газдың сондай-ақ, оның туындыларының адамға әсері, ең алдымен, жоғарғы тыныс алу жолдарының зақымдануында көрінеді; атмосферадағы кремний, марганец сондай-ақ, фосфор тотықтары бөлшектерінің, сонымен қатартазартылмаған кокс газының құрамы деңгейінің артуы әртүрлі аллергиялық аурулармен, функционалдық бұзылулармен, өкпенің, жүректің, бауырдың сондай-ақ, т. б. созылмалы аурулармен ауыратын адамдар санының артуына әсер етеді.

Жоғарыда айтылғандай, атмосфералық ластанудың адам денсаулығына әсері аса қауіпті. Мәселен, күкіртті газдың сондай-ақ, оның туындыларының адамға әсері, ең алдымен, жоғарғы тыныс алу жолдарының зақымдануында көрініс табады; атмосферадағы кремний, марганец сондай-ақ, фосфор тотықтары бөлшектерінің, сонымен қатартазартылмаған кокс газының құрамы деңгейінің артуы әртүрлі аллергиялық аурулармен, функционалдық бұзылулармен, өкпенің, жүректің, бауырдың сондай-ақ, т. б. созылмалы аурулармен ауыратын адамдар санының көбеюіне әсер етеді.

Қарастырылып отырған мәселе адам денсаулығы мен өміріне сондай-ақ, табиғат мақсатында зиянды заттардың шығарылуына ағынымен едәуір қашықтықтарға ауыса алатындығымен де күрделене түседі. Сөйтіп, шет мемлекеттің аумағында орналасқан зиянды заттарды тасымалдау нәтижесінде ауаның ластануы «атмосфералық ауаның трансшекаралық ластануы» деп аталады [145, 114 б].

БҰҰ Еуропалық экономикалық комиссиясының жетекшілігімен ауаның трансшекаралық ластануының болдырмау сондай-ақ, жолын кесудің проблемалық мәселелерін халықаралық-құқықтық регламенттеу мақсатында 1979 жылғы 30 Қарашада Ауаның алыс қашықтықтарға трансшекаралық ластануы жайлы конвенция қабылданды. Бұл конвенция кеңкөпжақты негізде ауаның ластану проблемасын шешу мақсатында бекітілген бірінші халықаралық құқықтық құжат болып табылады.

Аталған конвенцияның кіріспесінде тараптар ауаны ластаушылардың алыс қашықтықтарға көшіру салдарын зерттеу қажеттігін сондай-ақ, анықталған проблемаларды шешу қажеттігін түсіне отырып, тиісті ұлттық іс-шараларды

әзірлеу мақсатында сондай-ақ, ақпарат алмасу, консультациялар, ғылыми-зерттеу қызметі сондай-ақ, мониторинг арқылы ауаның алыс қашықтықтарға трансшекаралық ластануын қоса алғанда, ауаның ластануына қарсы күрес жөніндегі ұлттық шараларды үйлестіруге өзінің белсенді халықаралық ынтымақтастығын күшейтуге дайындығын растайтынын атап өткен жөн.

Қарастырылып жатқан актіде мемлекеттер тиісті фактілер мен проблемаларды лайықты түрде ескере отырып, адам мен оны қоршаған ортаны ауаның ластануынан қорғауға бел буғандығын білдіреді сондай-ақ, оның алыс қашықтықтарға шекарааралық ластануын қоса алғанда, ауаның ластануын шектеуге сондай-ақ, мүмкіндігіне қарай бірте-бірте азайтуға сондай-ақ, болғызбауға ұмтылатын болады деп атап өтілген (2-б.)

Осы мақсаттарда мемлекеттер ақпараттар алмасу, консультациялар, ғылыми-зерттеу қызметі сондай-ақ, мониторинг арқылы ұлттық сондай-ақ, халықаралық деңгейлерде ұсынылып отырған күш-жігерді назарға ала отырып, ауаны ластаушылардың қалдықтарына қарсы күрес құралы ретінде мүмкіндігінше жеделірек саясат пен стратегияны әзірлеу мақсатын қояды (3-б.) сондай-ақ, осы мақсаттарда мүмкіндігіне қарай жағымсыз нәтижесі болуы мүмкін ауаны ластаушылардың қалдықтарына қарсы күреске бағытталған ақпараттар алмасуға сондай-ақ, өздерінің саясатын, ғылыми қызметті сондай-ақ, техникалық шараларын қарауды міндеттенеді, осылайша ауаның алыс қашықтықтарға шекарааралық ластануын қоса алғанда, ауаның ластануын азайтуға ықпал етеді.

Конвенцияға қатысушы мемлекеттер бір жағынан ауаның алыс қашықтықтарға шекарааралық ластануының қолайсыз зардаптары іс жүзінде таралған немесе мұндай зардаптарды әкелетін айтарлықтай қауіп-қатерге ұшыраған уағдаласушы тараптардың сондай-ақ, екінші жағынан өздерінің шегінде сондай-ақ, юрисдикциясында олардың жүзеге асыратын немесе көзделіп отырған қызметіне байланысты ауаның алыс қашықтықтарға шекарааралық ластануының айтарлықтай үлесі пайда болған немесе пайда болуы мүмкін уағдаласушы тараптардың арасында алдыңғы сатысында консультациялар жүргізуге міндеттенеді (5-б).

Сонымен бірге конвенция қатысушы мемлекеттерге қатысты бірқатар басқа да маңызды міндеттемелерді белгілейді:

А) Мемлекеттер ауаның сапасын реттеу құрылымсі мен оның құрамдас бөлігі ретінде - оның ластануына қарсы күрес жөніндегі шараларды қоса алғанда, атап айтқанда, қолда бар сондай-ақ, экономикалық жағынан қолданымды ең үздік технологиялар мен қалдығы аз сондай-ақ, қалдықсыз технологияларды қолдану жолымен тепе-теңестірілген дамумен қабысатын ең үздік саясат пен стратегияны әзірлеуге міндеттенеді (6-б).

Б) Мемлекеттер өздерінің сұраныстарына сүйене отырып, мынадай мәселелер бойынша зерттеулер сондай-ақ, әзірлемелер жүргізуге сондай-ақ, ынтымақтастыққа кірісуге міндеттенеді: 1) техникалық-экономикалық негіздемесі мен қоршаған орта үшін зардабын қоса алғанда, күкірттің қоспалары мен басқа да ауаны негізгі ластаушылардың қалдықтарын қысқартудың қолда бар сондай-ақ, ұсынылатын технологиясы; 2) ауаны

ластаушылардың атмосферадағы қалдықтары мен олардың шоғырлануының деңгейлерін байқау сондай-ақ, өлшеу аппаратуралары мен басқа да құралдары; 3) ауаны ластаушылардың алыс қашықтықтарға шекарааралық көшірілуін ұғынуды жақсартуға арналған үлгілерін жетілдіру; 4) қоршаған ортаны қорғау мақсатында әсер арақатынасын белгілеу үшін ғылыми негіз құруды назарға ала отырып, күкірттің қосындылары мен басқа да ауаны негізгі ластаушылардың адамдардың денсаулығы мен ауыл шаруашылығын, орман шаруашылығын, материалдарды, су сондай-ақ, басқа да табиғи экологиялық құрылымдерді сондай-ақ, көрінуді қоса алғанда қоршаған ортаға әсері; 5) ауаның алыс қашықтықтарға шекарааралық ластануын қысқартуды қоса алғанда, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі мақсаттарға қол жеткізуге арналған балама шараларды экономикалық-әлеуметтік сондай-ақ, экологиялық бағалау; 6) күкірт қосындысы мен басқа да ауаны негізгі ластаушылардың экологиялық аспектілеріне байланысты кадрларды оқыту мен даярлау бағдарламалары (7-б);

В) 10-бапта айтылатын атқарушы органның шеңберінде сондай-ақ, екіжақты негізде қатысушы мемлекеттер өздерінің ортақ мүдделерінің негізінде келесі мәселелер бойынша қолда бар ақпараттармен алмасуды міндеттенеді: 1) уақыттың келісуге жататын кезеңдерінде келісілген мөлшерлердің торламасы бойынша айтылған ауаны ластаушылардың қалдықтары жайлы деректер немесе ұлттық шекаралардың кесінділері арқылы сондай-ақ, келісуге жататын кезеңдерде күкірттің қос тотығынан бастап санағанда айтылған ауаны ластаушылардың ағындары жайлы деректер; 2) ұлттық саясаттағы сондай-ақ, жалпы өнеркәсіптік дамудағы негізгі өзгерістер, сонымен қатарауаның алыс қашықтықтарға шекара аралық ластануына айтарлықтай өзгерістер әкеле алатын олардың ықтимал зардаптары; 3) ауаның алыс қашықтықтарға шекарааралық ластануына қатысы бар ауаның ластануына азайтуға арналған техника мен технология; 4) күкірттің қосындысы мен басқа да ауаны негізгі ластаушылардың қалдықтарына қарсы күреске арналған ұлттық масштабтағы ұйғарылып отырған шығыстар; 5) көшу барысында болатын процестерге қатысты метеорологиялық сондай-ақ, физикалық-химиялық деректер; 6) ауаның алыс қашықтықтарға шекарааралық ластануының зардаптарына қатысты физикалық-химиялық сондай-ақ, биологиялық деректер мен осы деректерге сай ауаның алыс қашықтықтарға шекарааралық ластануына келтірілуі мүмкін зиянның дәрежесі; 7) күкірт қосындылары мен басқа да негізгі ауаны ластаушылардың қалдықтарына қарсы күрес жөніндегі ұлттық, субрегионалдық сондай-ақ, аймақтық саясат пен стратегия (8-б).

Қаралыстырып отырған конвенцияның 10-бабына сай қатысушы мемлекеттер қоршаған ортаның проблемалары жөніндегі ЕЭК елдерінің үкіметтері аға кеңесшілерінің шеңберінде осы конвенцияның атқарушы органын құрады, оған келесі функциялар жүктеледі:

а) осы Конвенцияның орындалуын байқайды;

б) қажет болған мәселеде осы Конвенцияның орындалуына сондай-ақ, дамуына байланысты мәселелерді қарау үшін, осы мақсатта тиісті зерттеулер мен басқа да құжаттамаларды дайындайтын сондай-ақ, атқарушы органның

карауына ұсыныстар ұсынатын жұмыс топтарын құрады;

с) осы Конвенцияның ережелеріне сай талап етуі мүмкін болатын осындай басқа да функцияларды орындайды.

Европалық экономикалық комиссияның атқарушы хатшысы атқарушы орган үшін хатшылықтың мынадай функцияларын орындайды:

а) Атқарушы органның кеңестерін шақыру сондай-ақ, дайындау;

б) Уағдаласушы тараптарға осы Конвенцияның ережелеріне сай алынған баяндамалар мен басқа да ақпараттарды жолдау;

с) Атқарушы орган белгілеген функцияларды орындауды атқару.

Қарастырылып отырған Конвенцияның кемшіліктері - онда, біріншіден, мемлекеттердің келтірілген залал мақсатында жауапкершілігі жайлы ережелер қамтылмаған. Бұдан басқа, Конвенцияда ластағыштар өндірісін бақылау мақсатында ешқандай ерекше жағдайлар жоқ.

Конвенциядағы жоғарыда айтылған соңғы кемшілік жоғарыда қаралған конвенцияға хаттамалар сериясын қабылдау арқылы жойылды.

Ауаны ластаушылардың үлкен қашықтыққа (ЕМЕП) таралуын бақылау мен бағалаудың бірлескен бағдарламасын ұзақмерзімді қаржыландыруға қатысты 1-ші хаттама 1984 жылы Женевада қабылданды сондай-ақ, 1988 жылы күшіне енді. Онда Еуропадағы ауаның ластануын шолу сондай-ақ, бағалау мақсатында негіз болатын мониторинг бағдарламасына байланысты шығындарды халықаралық деңгейде бөлу жөніндегі шаралар айқындалған.

Күкірт шығарындыларын немесе олардың трансшекаралық ағындарын кем дегенде 30% қысқарту жайлы 2-ші хаттама Хельсинкиде 1985 жылғы 8 шілдеде қабылданды сондай-ақ, 1987 жылы күшіне енді. ЕЭК-ға мүше жиырма ел осы Хаттаманың қатысушылары болып табылады, ал оның негізгі мақсаты - ауаның негізгі ластағыштарының бірінің шығарындыларына тиімді қарсы әрекет ету болып табылады. Осы Хаттаманың нәтижесінде Еуропада күкірт шығарындыларының елеулі қысқаруы тіркелді.

Азот тотықтарының шығарындыларын немесе олардың трансшекаралық ағындарын шектеу жайлы 3-ші хаттама Софияда 1988 жылғы 31 қазанда жасалды сондай-ақ, 1991 жылғы ақпанда күшіне енді. Осы Хаттамаға сай қатысушы мемлекеттер олардың азот тотықтарының трансшекаралық ағындары шығарындыларының деңгейін тоқтатуға міндеттенеді.

1991 жылғы 18 қарашада Женевада қол қойылған ұшпа органикалық қосылыстардың шығарындыларын немесе олардың трансшекаралық ағындарын шектеу жайлы 4-ші хаттама негізгі жылға қатысты ғана емес, шығарындыларды қысқарту жөніндегі міндеттеме орындалатын елдің аумағындағы нақты аудандарды анықтауға қатысты, сонымен қатар шығарындылардың жалпы деңгейі төмен елдерде оларды қысқартудың орнына шығарындылардың деңгейін тоқтатуға қатысты таңдау құқығын көздейді.

Күкірт шығарындыларын одан әрі қысқарту жайлы 5-ші хаттама 1994 жылдың 14 маусымында Ослода қол қою мақсатында ашылды. Хаттамада әртүрлі тараптар мақсатында шығарындылардың түрлі деңгейлерін анықтау мақсатында ғылыми негіздеме ұсынылған.

Қазақстан Республикасы ауаның алыс қашықтықтарға трансшекаралық

ластануы жайлы конвенцияға қосылды, сөйтіп, осы Шартта белгіленген негізгі міндеттемелерді өз мойнына алды. Осы халықаралық-құқықтық актінің негізгі мақсаттарын іске асыру - Қазақстан Республикасының айрықша құзыреті болып есептеледі сондай-ақ, Республиканың ұлттық саясаты мен ұлттық мүдделері аясында болуы тиіс. Жалпы, осы Конвенцияға сай Қазақстан атмосфераны ластаушы заттардың шығарындыларына қарсы күрес жөніндегі саясат пен стратегияны осы құжаттың өзге де қатысушыларымен тиісті ақпарат алмасу, консультациялар, бірлескен ғылыми зерттеулер жүргізу, трансшекаралық ластанудың мониторингі мен бағалау негізінде әзірлеуге міндеттенеді.

Қарастырылып отырған мәселе бойынша басқа маңызды халықаралық келісім - 1992 жылғы 11 маусымда Рио-де-Жанейродағы БҰҰ конференциясында бекітілген Климаттың өзгеруі жайлы негіздемелік конвенция болып табылады. Конвенцияның мақсаты - климат құрылымсіне зиянды араласуға кедергі келтіретін парниктік газдар шығарындыларының деңгейін тұрақтандыру болып табылады, дегенмен, конвенцияда климаттың кейбір өзгеруі сөзсіз деп таниды. 1995 жылғы 4 мамыр күні Қазақстан Республикасы Президентінің ерекше арнайы Жарлығымен БҰҰ-ның климаттың өзгеруі жайлы (№2260) Конвенцияны ратификациялады

Осы Конвенцияның кіріспесінде өзінде Конвенцияға қатысушы мемлекеттер төмендегі мәселелер бойынша алаңдаушылықтарын білдірді:

- Жер климатының өзгеруі сондай-ақ, оның жағымсыз салдары адамзаттың жалпы алаңдаушылығының пәні болып табылады;

- адам қызметінің нәтижесінде атмосферада парниктік газдардың шоғырлануының артуы;

- мұндай ұлғаю табиғи парник әсерін күшейтеді сондай-ақ, бұл орта есеппен жер беті мен атмосферасының қосымша жылынуына алып келеді сондай-ақ, табиғи эокұрылымдер мен адамзатқа қолайсыз әсер етуі мүмкін;

- өткен сондай-ақ, қазіргі жаһандық парниктік газдар шығарындыларының ең үлкен үлесі дамыған елдерге тиесілі;

- дамушы елдерде жан басына шаққандағы шығарындылардың деңгейі әлі де төмен сондай-ақ, дамушы елдерде өндірілетін жаһандық шығарындылардың үлесі олардың әлеуметтік мұқтаждықтары мен даму жөніндегі қажеттіліктерін қанағаттандыруға байланысты өсетін болады.

Осыған байланысты қатысушы мемлекеттер төмендегі мәселелерді таныды:

- климаттың өзгеруінің жаһандық сипаты барлық елдердің барынша кең ынтымақтастығын сондай-ақ, олардың жалпы, бірақ сараланған жауапкершілігі мен нақты мүмкіндіктеріне, сонымен қатаролардың әлеуметтік сондай-ақ, экономикалық жағдайларына қарай тиімді сондай-ақ, тиісті халықаралық ден қою жөніндегі қызметке қатысуын талап етеді;

- мемлекеттерге қоршаған орта жөніндегі тиімді заңнаманы қолданысқа енгізу керек, басқару жөніндегі экологиялық стандарттар, мақсаттар мен басымдықтар қоршаған орта мен даму аспектілерін көрсетуі тиіс сондай-ақ, кейбір елдер қолданатын стандарттар басқа елдер, атап айтқанда дамушы елдер мақсатында экономикалық сондай-ақ, әлеуметтік шығындар тұрғысынан орынсыз сондай-ақ, негізсіз болуы мүмкін;

- климаттың өзгеру проблемаларын түсіну сондай-ақ, шешу мақсатында талап етілетін шаралар тиісті ғылыми, техникалық сондай-ақ, экономикалық пайымдауларға негізделсе сондай-ақ, осы салаларда алынған жаңа нәтижелер тұрғысынан тұрақты түрде қайта қаралатын болса, экологиялық, әлеуметтік сондай-ақ, экономикалық көзқараспен неғұрлым тиімді болады.

Конвенцияны қабылдаудың негізгі мақсаты - Конвенцияның тиісті ережелерін орындау мақсатында климат құрылымсіне қауіпті антропогендік әсер етуге жол бермейтін деңгейде атмосферадағы парниктік газдардың шоғырлануын тұрақтандыруға қол жеткізу болып табылады. Мұндай деңгейге экоқұрылымдердің климаттың өзгеруіне табиғи бейімделуі мақсатында жеткілікті, азық-түлік өндірісіне қауіп төндірмеуге мүмкіндік беретін сондай-ақ, тұрақты негізде одан әрі экономикалық дамуды қамтамасыз ететін мерзімдерде қол жеткізуге тиіс (2-бап).

Конвенцияның негізгі принциптері төмендегідей айқындалған:

1) Климаттық құрылымні адамзаттың қазіргі сондай-ақ, болашақ ұрпақтарының игілігі мақсатында әділеттілік негізінде сондай-ақ, олардың жалпы, бірақ сараланған жауапкершілігіне сондай-ақ, оларда бар мүмкіндіктерге сай қорғау. Тиісінше, дамыған елдер болып табылатын тараптарға климаттың өзгеруіне сондай-ақ, оның теріс салдарларына қарсы күресте жетекші рөл атқаруы қажет.

2) дамушы елдер болып табылатын Конвенцияға қатысушы мемлекеттердің, әсіресе климаттың өзгеруінің теріс салдарларына қатысты аса осал, сонымен қатарқаралып отырған Конвенцияға сай мөлшерлес емес немесе күшсіз ауыртпалықты көтеруге тура келетін мемлекеттердің нақты қажеттіліктері мен ерекше жағдайларын есепке алу.

3) климаттың өзгеру себептерін болжау, болдырмау немесе барынша азайту сондай-ақ, оның теріс салдарын жеңілдету мақсатында ескерту шараларын қабылдау. Елеулі немесе орны толмас залал қаупі бар жерлерде ғылыми айқындылықтың жеткіліксіздігі климаттың өзгеруіне қарсы күреске бағытталған саясат пен шаралар барынша аз ықтимал шығындар кезінде жаһандық игіліктерді қамтумақсатында экономикалық тиімді болуы тиіс екенін ескере отырып, осындай шараларды қабылдауды кейінге қалдыру мақсатында себеп ретінде пайдаланылмауға тиіс. Осы мақсатта мұндай саясат пен шаралар әртүрлі әлеуметтік-экономикалық жағдайларды ескеруге, жан-жақты қамтылуға, барлық тиісті көздерді, парниктік газдарды сіңіргіштер мен жинақтаушыларды қамтуға сондай-ақ, бейімдеу жөніндегі шараларды ескеруге сондай-ақ, барлық экономикалық секторларды қамтуға тиіс. Климаттың өзгеруіне ден қою жөніндегі күш-жігерді мүдделі елдер тек бірлескен негізде қабылдай алады.

4) әрбір мемлекеттің орнықты дамуға құқығы. Климаттық құрылымні антропогендік өзгерістерден қорғау жөніндегі саясат пен шаралар әрбір мемлекеттің нақты келісімдеріне сай келуі сондай-ақ, ұлттық даму бағдарламаларымен кіріктірілуі тиіс, себебі экономикалық даму климаттың өзгеруіне ден қою жөніндегі шараларды қабылдаудың маңызы зор.

5) барлық елдердің, әсіресе дамушы елдер болып табылатын елдердің орнықты экономикалық өсуі мен дамуына алып келетін қолайлы сондай-ақ,

ашық халықаралық экономикалық құрылымні орнатуға жәрдемдесу мақсатында мемлекеттердің міндетті ынтымақтастығы. Бір жақты шараларды қоса алғанда, климаттың өзгеруіне қарсы күрес мақсатында бекітілген шаралар, халықаралық сауданы еркін немесе негізсіз кемсітудің немесе жасырын шектеудің құралы болуға тиіс емес (3-бап).

Конвенцияға сай Қазақстан Республикасы өзіне мынадай негізгі міндеттемелерді қабылдайды:

1) Конвенцияның 12-бабына сай салыстырмалы әдіснаманы пайдалана отырып, Монреаль хаттамасымен реттелмейтін барлық парниктік газдардың антропогендік шығарындылардың сондай-ақ, сіңіргіштердің абсорбцияларының ұлттық кадастрларын әзірлеу, мерзімді жаңарту, жариялау сондай-ақ, тараптар конференцияларын ұсыну;

2) Монреаль хаттамасымен реттелмейтін барлық парниктік газдарды сіңірушілер абсорбциясы мен көздерден антропогендік шығарындылардың проблемасын шешу жолымен климаттың өзгеру салдарын жұмсарту жөніндегі шараларды қамтитын ұлттық сондай-ақ, тиісті жағдайларда өңірлік бағдарламаларды сондай-ақ, климаттың өзгеруіне барабар бейімделуге жәрдемдесу жөніндегі шараларды тұжырымдау, жүзеге асыру, жариялау сондай-ақ, тұрақты түрде жаңарту;

3) энергетика, көлік, өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, орман шаруашылығы сондай-ақ, қалдықтарды жоюды қоса алғанда, барлық тиісті секторларда Монреаль хаттамасымен реттелмейтін парниктік газдардың антропогендік шығарындыларын шектеуге, төмендетуге немесе тоқтатуға әкелетін технологияларды, әдістер мен процестерді беруді қоса алғанда, әзірлеуге, қолдануға сондай-ақ, таратуға жәрдемдесу сондай-ақ, ынтымақтастықты жүзеге асыру;

4) Монреаль хаттамасымен реттелмейтін, биомассаны, ормандар мен мұхиттарды сондай-ақ, басқа да жерүсті, жағалау маңындағы сондай-ақ, теңіз экоқұрылымдерін қоса алғанда, барлық парниктік газдардың сіңіргіштері мен жинақтауыштарын ұтымды қолдануға жәрдем көрсету, сонымен қатар тиісті жағдайларда оларды қорғау мен олардың сапасын арттыруда көмек көрсету сондай-ақ, ынтымақтастықты жүзеге асыру;

5) климаттың өзгеруі салдарына бейімделу мақсатында дайындық шараларын қабылдауда ынтымақтастықты жүзеге асыру; жағалау аймағында, су ресурстары мен ауыл шаруашылығында шаруашылық жүргізу жөніндегі сондай-ақ, құрғақшылық пен шөлейттенуден, сонымен қатар су тасқынынан зардап шеккен аудандарды қорғау сондай-ақ, қалпына келтіру жөніндегі тиісті кешенді жоспарларды әзірлеп, дамытады;

6) мүмкіндігіне қарай өзінің тиісті әлеуметтік, экономикалық, экологиялық саясатын жүргізу сондай-ақ, шаралар қабылдау кезінде климаттың өзгеруіне байланысты пайымдауларды ескеру сондай-ақ, тиісті әдістерді, мәселен, климаттың өзгеруінің немесе оған бейімделудің әсерін жеңілдету мақсатында олар жүзеге асыратын жобалардың немесе шаралардың экономикасы, қоғамның денсаулығы сондай-ақ, қоршаған ортаның сапасы мақсатында теріс салдарды азайту мақсатында ұлттық деңгейде жасалған сондай-ақ, анықталған салдарды

бағалау әдістерін қолдану;

7) климаттық құрылыммен байланысты сондай-ақ, танымдарды тереңдетуге арналған ғылыми, технологиялық, техникалық, әлеуметтік-экономикалық сондай-ақ, басқа да зерттеулер, құрылымлі бақылау сондай-ақ, деректер банкі құру, сонымен қатар климаттың өзгеру себептеріне, салдарына, ауқымы мен мерзімдеріне қатысты сондай-ақ, ден қоюдың әртүрлі стратегияларының экономикалық сондай-ақ, әлеуметтік салдарына қатысты қалған белгісіздіктерді азайту немесе жоюда жәрдемдесу сондай-ақ, ынтымақтастықты жүзеге асыру;

8) климаттық құрылымге сондай-ақ, климаттың өзгеруіне байланысты тиісті ғылыми, технологиялық, техникалық, әлеуметтік-экономикалық сондай-ақ, заң ақпаратымен, сонымен қатар ден қоюдың әртүрлі стратегияларының экономикалық сондай-ақ, әлеуметтік салдарларымен толық, ашық сондай-ақ, жедел алмасуға жәрдем көрсетуге сондай-ақ, ынтымақтасады;

9) климаттың өзгеруі мәселелері бойынша білім беру, кадрлар даярлау сондай-ақ, халықты ағарту саласында көмек көрсетуге сондай-ақ, ынтымақтастықты жүзеге асыруға сондай-ақ, осы процеске, оның ішінде үкіметтік емес ұйымдарға кеңінен қатысуды көтермелеу;

10) 12-бапқа сай тараптар конференциясына жүзеге асыруға қатысты ақпарат жіберуге міндетті.

Бұл кезекте Қазақстан Республикасы қаралып отырған Конвенцияның 4-бабында бекітілген мынадай нақты міндеттемелерді орындауға міндеттенеді:

1) өзінің ұлттық саясатын жүргізуге сондай-ақ, өзінің парниктік газдардың антропогендік шығарындыларын шектеу сондай-ақ, өздерінің сіңірушілері мен парниктік газдар жинақтауыштарын қорғау сондай-ақ, сапасын арттыру арқылы климаттың өзгеру салдарын жұмсарту жөнінде тиісті шаралар қабылдауға;

2) осы бағыттағы прогреске жәрдемдесу мақсатында Қазақстан қаралып отырған Конвенцияның 12-бабына сай ол мақсатында Конвенция күшіне енгеннен кейін алты ай ішінде, ал кейіннен өзінің саясаты мен шаралары жайлы, сонымен қатар Монреаль хаттамасымен реттелмейтін көздерден шығатын антропогендік шығарындылар сондай-ақ, парниктік газдардың сіңіргіштерінің абсорбциясы жайлы нақты ақпаратты айтылған кезең ішінде осы бағытта прогреске жәрдемдесу мақсатында ұсынуға міндеттенеді;

3) басқа мәселедеорын алуы мүмкін деңгейлерге қарағанда Монреаль хаттамасымен реттелмейтін парниктік газдардың антропогендік шығарындыларының неғұрлым жоғары деңгейіне апаратын қызметті көтермелейтін өзінің жеке саясаты мен тәжірибелік әдістерін айқындау сондай-ақ, кезең-кезеңімен қарау;

4) осы бапта қамтылған міндеттемелерді орындау кезінде Республика климаттың өзгеруінің теріс салдарларынан сондай-ақ, дамушы елдер болып табылатын басқа қатысушы мемлекеттердің нақты қажеттіліктері мен алаңдаушылықтарының ден қою шараларын жүзеге асырудың салдарынан туындаған есепке алу үшін, қаржыландыруға, сақтандыруға сондай-ақ, технологияны беруге қатысты іс-әрекеттерді қоса алғанда, Конвенцияға сай қандай іс-қимылдар қабылдау қажет екендігі жайлы мәселені шешуге

міндеттенеді, дамушы елдердің қатарында төмендегідей қатысушы мемлекеттер бар:

- a) кіші аралдық елдер;
- b) жағалау маңындағы аудандарды бар елдер;
- c) құрғақ сондай-ақ, жартылай құрғақ аудандары бар, ормандармен жабылған аудандары бар сондай-ақ, ормандар азып-тозуға ұшыраған аудандары бар елдер;
- d) табиғи апаттарға ұшырайтын аудандары бар елдер;
- e) құрғақшылық пен шөлейттенуге ұшыраған аудандары бар елдер;
- f) қоршаған ортаның ластануы;
- g) тау-кен аудандарының экоқұрылымдерін қоса алғанда, осал экоқұрылымдері бар аудандары бар елдер;
- h) экономикасы отынның қазбалы түрлерін сондай-ақ, онымен байланысты энергияны көп қажет ететін өнімдерді өндіру, қайта өңдеу сондай-ақ, экспорттау сондай-ақ, тұтыну есебінен алынатын табысқа едәуір дәрежеде тәуелді елдер;
- i) теңізге рұқсаты жоқ елдер сондай-ақ, транзиттік елдер.

Қаралатын Конвенцияның 5, 6-баптарына сай Қазақстан Республикасы:

1) қажетіне қарай күш-жігердің қайталануын барынша азайту қажеттілігін назарға ала отырып, зерттеулерді айқындау, жүргізу, бағалау сондай-ақ, қаржыландыру, деректер жинау сондай-ақ, құрылымлі бақылау бағытында өз мақсаты бар халықаралық сондай-ақ, үкіметаралық бағдарламалар мен желілердің немесе ұйымдардың қызметін қолдауға сондай-ақ, нығайтуға;

2) күш-жігердің қайталануын барынша азайту қажеттігін назарға ала отырып, зерттеулерді анықтау, жүргізу, бағалау сондай-ақ, қаржыландыру, деректер жинау сондай-ақ, құрылымлі бақылау мақсатында өз мақсаты бар халықаралық сондай-ақ, үкіметаралық бағдарламалар мен желілердің немесе ұйымдардың қызметін қолдау сондай-ақ, нығайту;

3) ғылыми сондай-ақ, техникалық зерттеулер жөніндегі, әсіресе дамушы елдерде құрылымлі байқау мен ұлттық әлеует пен мүмкіндіктерді нығайту жөніндегі сондай-ақ, ұлттық юрисдикция әрекеттерінен тыс орналасқан аудандардан алынған деректер мен оларды талдау нәтижелеріне қол жеткізуге сондай-ақ, олармен алмасуға жәрдемдесу жөніндегі халықаралық сондай-ақ, үкіметаралық күш-жігерді қолдау;

4) дамушы елдердің ерекше мүдделері мен қажеттіліктерін ескеру сондай-ақ, олардың ұлттық әлеуетін сондай-ақ, жоғарыда а) сондай-ақ, б) тармақшаларында аталған күш-жігерге қатысу мүмкіндіктерін нығайтуда ынтымақтасу.

5) ұлттық сондай-ақ, қажет болған жағдайда, субөңірлік сондай-ақ, өңірлік деңгейлерде сондай-ақ, ұлттық заңдар мен нормаларға сондай-ақ, өздерінің тиісті мүмкіндіктеріне сай климаттың өзгеруі сондай-ақ, оның салдарлары проблемалары бойынша жұртшылықты ағарту сондай-ақ, хабардар ету бағдарламаларын әзірлеуді сондай-ақ, жүзеге асыруды көтермелеуге сондай-ақ, жеңілдетуге;

5) жұртшылықтың климаттың өзгеруі сондай-ақ, оның салдары жайлы ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз ету;

б) климаттың өзгеруі сондай-ақ, оның салдарлары мәселелерін қарауға сондай-ақ, ден қоюдың тиісті шараларын әзірлеуге жұртшылықтың қатысуына жәрдемдесу сондай-ақ, ғылыми, техникалық сондай-ақ, басқару персоналын даярлауды жүргізу;

7) халықаралық деңгейде, қажет болған жерде жұмыс істеп тұрған органдарды пайдалана отырып, ынтымақтасуға сондай-ақ, мыналарға: климаттың өзгеруі сондай-ақ, оның салдарлары мәселелері бойынша жұртшылықты ағарту сондай-ақ, хабардар ету мақсаттары мақсатында материалдар әзірлеуге сондай-ақ, осындай материалдармен алмасуға; ұлттық мекемелерді нығайтуды сондай-ақ, персонал алмасуды немесе оны осы салада, әсіресе дамушы елдердің мүддесінде сарапшыларды даярлау мақсатында іссапарға жіберуді қоса алғанда, білім беру сондай-ақ, кадрларды даярлау жөніндегі бағдарламаларды әзірлеу.

Қаралып отырған Конвенцияның 17-бабына сай оған қосымша хаттамалар қабылдануы мүмкін сондай-ақ, бұл кезекте Конвенцияға қатысушы мемлекеттер ғана осындай хаттамалардың тараптары бола алады.

Осыған байланысты 1997 жылғы 11 желтоқсанда Киото қаласында Біріккен Ұлттар Ұйымының Климаттың өзгеруі жайлы негіздемелік конвенциясына Киото хаттамасы (бұдан әрі - Хаттама) бекітілгенін атап өткен жөн.

1999 жылы осы Хаттамаға қол қойған мемлекет ретінде Қазақстан Республикасы оны ратификациялау сондай-ақ, күшіне енген мәселедегі қосымшаның тарапы болады сондай-ақ, орнықты дамуды көтермелеу мақсатында шығарындыларды шектеу сондай-ақ, қысқарту жөніндегі белгілі бір сандық міндеттемелерді өзіне қабылдауға тиіс, атап айтқанда:

1) өзінің ұлттық жағдайларына сай ұлттық экономиканың тиісті секторларында энергия қолданудың тиімділігін арттыру; өзінің тиісті табиғат қорғау мәмілелері бойынша міндеттемелерін ескере отырып, Монреаль хаттамасында реттелмеген парник газдар сіңіргіштері мен жинақтағыштарын қорғау сондай-ақ, олардың сапасын арттыру; орман шаруашылығын жүргізудің ұтымды әдістеріне, тұрақты негізде ормандануға сондай-ақ, орманды қалпына келтіруге жәрдемдесу; климаттың өзгеруіне байланысты пайымдаулар тұрғысынан ауыл шаруашылығының тұрақты нысандарын көтермелеу; жаңа сондай-ақ, қалпына келетін энергия түрлерін, көміртегі диоксидін сіңіру технологияларын сондай-ақ, инновациялық экологиялық жағынан қауіпсіз технологияларды енгізуге жәрдемдесу, зерттеу жұмыстарын жүргізу, әзірлеу сондай-ақ, барынша кеңінен қолдану; парник газдарын шығару көздері барлық секторларда Конвенция мақсатына қарсы келетін нарықтық диспропорцияны, фискалдық ынталандыруды, салық пен баждардан босатуларды сондай-ақ, субсидияларды біртіндеп қысқарту немесе жою, нарықтық құралдарды қолдану; Монреаль хаттамасында реттелмеген парник газдары шығарындыларын шектейтін немесе қысқартатын саясат пен шараларды жүзеге асыруға жәрдемдесу мақсатында тиісті секторлардағы тиісті реформаларды көтермелеу; көлікте Монреаль хаттамасында реттелмеген парник газдары шығарындыларын шектеу сондай-ақ, қысқарту; қалдықтарды жою кезінде, сонымен қатар энергияны өндіру, тасымалдау сондай-ақ, бөлу кезінде метанның

шығарындыларын рекуперациялау сондай-ақ, қолдану жолымен шектеу сондай-ақ, қысқарту;

2) Конвенцияның 4-бабының 2“е”І тармағына сай осы бапқа сай қабылданатын олардың саясаты мен шараларының жеке сондай-ақ, жиынтық тиімділігін арттыру мақсатында басқа осындай Тараптармен ынтымақтасуға құқылы. Осы мақсатта Қазақстан өз тәжірибесін тарату сондай-ақ, олардың салыстырмалылығын, транспаренттілігін сондай-ақ, тиімділігін арттыру тәсілдерін әзірлеуді қоса алғанда, осындай саясат пен шаралар жайлы ақпарат алмасу мақсатында қадам жасауға міндеттенеді. Осы Хаттама тараптарының кеңесі ретінде әрекет ететін тараптар Конференциясы өзінің бірінші сессиясында немесе іс жүзінде мүмкін болған соң, барлық тиісті ақпаратты ескере отырып, осындай ынтымақтастыққа жәрдемдесу жолдарын қарайды.

3) Халықаралық азаматтық авиация ұйымы әуе сондай-ақ, Халықаралық теңіз тасымалдарында бункер отының қолдану нәтижесінде құралған, Монреаль хаттамасында реттелмеген парник газдары шығарындыларын шектеуге немесе қысқартуға Халықаралық азаматтық авиация Ұйымы сондай-ақ, Халықаралық теңіз Ұйымы арқылы әрекет ете отырып ұмтылу.

4) қолайсыз салдарды, оның ішінде климаттың өзгеруінің қолайсыз салдарларын, халықаралық саудаға сондай-ақ, басқа тараптар үшін, әсіресе дамушы елдер болып табылатын Тараптар мақсатында әлеуметтік, экологиялық сондай-ақ, экономикалық салдарларға әсер етуді барынша азайтатындай етіп қаралатын хаттамаға сай саясат пен шараларды жүзеге асыруға ұмтылу (Хаттаманың 2-бабы)

I Қосымшаға енгізілген әрбір тарап міндеттемелер қолданылуының бірінші кезеңі басталардан кемінде бір жыл бұрын Монреаль хаттамасында реттелмеген көздерден антропогендік шығарындыларды сондай-ақ, парник газдар сіңіргіштерінің абсорбциясын бағалау мақсатында ұлттық құрылым құрады. Осындай ұлттық құрылымдер мақсатында төменде 2-тармақта айтылған әдіснаманы қамтитын басшы принциптерді осы Хаттама тараптарының кеңесі ретінде әрекет ететін тараптар Конференциясы өзінің бірінші сессиясында қабылдайды.

Хаттаманың 5-бабына сай Қазақстан Республикасы міндеттемелер қолданылуының бірінші кезеңі басталардан кемінде бір жыл бұрын Монреаль хаттамасында реттелмеген көздерден антропогендік шығарындыларды сондай-ақ, парник газдар сіңіргіштерінің абсорбциясын бағалау мақсатында ұлттық құрылым құруы тиіс. Осындай ұлттық құрылымдер мақсатында әдіснаманы қамтитын басшы принциптерді осы хаттама тараптарының кеңесі ретінде әрекет ететін тараптар конференциясы өзінің бірінші сессиясында қабылдайды.

Климаттың өзгеруі бойынша үкіметаралық сарапшылар тобы жұмысының сондай-ақ, ғылыми сондай-ақ, техникалық аспектілер бойынша консультация беруге арналған көмекші орган ұсынған консультациялардың негізінде осындай әдіснамалар мен түзетулерге ұдайы шолу жүргізеді сондай-ақ, қажет болған кезде оларды тараптар конференциясының кез келген тиісті үкімдерін назарға ала отырып толықтай қайта қарайды. Әдіснамалар мен түзетулерді кез келген қайта қарау 3-бап бойынша міндеттемелердің міндеттемелер

қолданылуының кез келген кезеңіне қатысты сақталуын белгілеу мақсатына орай ғана қолданылады

Климаттың өзгеруі бойынша үкіметаралық сарапшылар тобы қабылдаған сондай-ақ, конвенция тараптарының конференциясы өзінің үшінші сессиясында мақұлдаған әлеуеттер атап тізбеленген, көздерден антропогендік шығарындыларды сондай-ақ, парник газдар сіңіргіштерінің абсорбциясын көміртегі диоксиді баламасына қайта есептеу мақсатында пайдаланылатын жаһандық жылыну әлеуеттері болып табылады. Хаттама тараптарының кеңесі ретінде әрекет ететін тараптар конференциясы жұмыстың, атап айтқанда климаттың өзгеруі бойынша үкіметаралық сарапшылар тобы жұмысының сондай-ақ, ғылыми сондай-ақ, техникалық аспектілер бойынша консультация беруге арналған көмекші орган ұсынған консультациялардың негізінде осындай парник газдың жаһандық жылыну әлеуеті шамасын ұдайы қарастырады сондай-ақ, қажет болған кезде оларды тараптар конференциясының кез келген тиісті үкімдерін толықтай назарға ала отырып толықтай қайта қарайды.

Жоғарыда қаралған Киото хаттамасының ерекше рөлін ескере отырып, Қазақстан Республикасы Парламентінің осы халықаралық шартты тез арада ратификациялауы бойынша қажетті дайындық рәсімдерін жеделдету орынды деп санаймыз, бұл ең алдымен біздің Республикамыз мақсатында атмосфераға парниктік газдар шығарындыларының нақты мерзімдері мен көрсеткіштерін белгілеуге, икемді нарықтық тетіктерді қолдануға сондай-ақ, осы келісімдердың басқа қатысушы елдерден орындалуына кепілдік алуға үлкен мүмкіндік береді.

1997 жылғы 30 қазанда 1987 жылғы қыркүйекте бекітілген «Қазақстан Республикасының Озон қабатын бұзатын заттар жөніндегі Монреаль Хаттамасына қосылуы жайлы» Қазақстан Республикасының Заңы сондай-ақ, 1985 жылғы наурызда бекітілген «Қазақстан Республикасының Озон қабатын қорғау жайлы Вена конвенциясына қосылуы жайлы» Қазақстан Республикасының Заңы күшіне енді.

1977 жылы ЮНЕП жетекшісімен АҚШ-та озон қабаты бойынша ерекше арнайы кеңес өткізілді сондай-ақ, «Озон қабаты бойынша дүние жүзілік іс-қимыл жоспары» қабылданды. Сонымен қатар ЮНЕП-тің озон қабаты бойынша ерекше арнайы үйлестіру орталығы құрылды.

1985 жылғы 22 наурызда Озон қабаты бойынша Веналық конференцияда Озон қабатын қорғау жөніндегі Конвенция қабылданды. Осы халықаралық актінің маңыздылығы ең алдымен қатысушы мемлекеттерге қатысты міндеттемелер белгіленгені болып табылады:

- ерекше арнайы ғылыми зерттеулер мен құрылымлі бақылауды ұйымдастыру;
- құқықтық сондай-ақ, ғылыми-техникалық ынтымақтастықты жүзеге асыру;
- құқықтық сипаттағы ақпаратты қоса алғанда, қажетті ақпарат алмасуды жүзеге асыру (осы саладағы қатысушы мемлекеттердің ұлттық заңнамасы жайлы).

Қатысушы мемлекеттердің конференциясы сондай-ақ, тұрақты жұмыс

істейтін хатшылық конвенцияның басқарушы органдары болып табылады.

1987 жылғы 16 қыркүйекте Монреал қаласында жоғарыда қарастырылған Конвенцияның жағдайын дамыту мақсатында Озон қабатын бұзатын заттар жөніндегі жеке халықаралық хаттама қабылданады. Хаттама озон қабатын бұзатын заттардың тізбесін кеңейтті, қатысушы мемлекеттердің өз аумағында мұндай заттарды өндіруге, оларды импорттауға сондай-ақ, экспорттауға толық тыйым салынғанға дейін өндіруді қысқарту мен қолданудың нақты мерзімдері мен рәсімдерін белгіледі. Сондай-ақ, хаттамамен қатысушы мемлекеттер арасында алмасуға жататын ақпаратқа қатысты деректер тізбелері айтарлықтай толықтырылды.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы ұлттық заңнамасын талдау оның нормалары озон қабатын қорғау жайлы конвенцияның сондай-ақ, озон қабатын бұзатын заттар жөніндегі хаттаманың ережелеріне сай келмейтінін көрсетті.

2001 жылы жаһандық экологиялық қор Қазақстан мақсатында озонды бұзатын заттарды қолданудан алу жөніндегі ерекше арнайы халықаралық бағдарламаны әзірлеп, қабылдағанын атап өткен дұрыс [146, 5-25 бб]. Біздің ойымызша, осы бағдарламаның ерекше маңызды ережелері келесі ережелер болып табылады:

- озонды бұзатын заттарды анықтау мақсатында кеден қызметтерін ерекше арнайы құрылғылармен жабдықтау сондай-ақ, кеден персоналын оқыту көзделген;

- галондар банкін құру, ерекше арнайы сақтау орындарын салу арқылы галондарды реттеудің ұлттық схемасын әзірлеу көзделген;

- осындай заттардың импортына толық тыйым салуды енгізуге дейін озонды бұзатын заттардың импортына квоталар енгізуге жәрдемдесу; жәнет.б.

Сондай-ақ, Қазақстан Республикасына осы бағдарламаға сай бағдарламаны іске асыру мақсатында қажетті халықаралық қаржылық қолдау көрсетілуі мүмкін.

Қазіргі таңда Қазақстанда озонды бұзатын заттарды (ОБЗ) қолдануды қысқарту сондай-ақ, оларды айналымнан алу, озон қабатын бұзбайтын заттарды қолдана отырып, жаңа технологияларды енгізу бойынша жұмыстар жүргізілуде. Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздігі тұжырымдамасында аталып өткендей, озон қабатының бұзылу қаупін жоюдың негізгі жолдары мыналар болып табылады: ОБЗ қолданудан тез арада бас тартуды сондай-ақ, оларды қауіпсіз жоюды қамтамасыз ету, заңсыз айналымның болдырмау сондай-ақ, бекітілген күш-жігердің табыстылығын растау мақсатында тропосферада ОБЗ шоғырлануының тұрақты мониторингін жүргізу. Сонымен қатар 2004 жыл ішінде ОБЗ пайдаланатын кәсіпорындардың қызметін лицензиялау жөніндегі қажетті нормативтік құқықтық қаулыларді қабылдау, ОБЗ пайдалана отырып қызметпен айналысатын мамандарды оқытуды сондай-ақ, Қазақстанның үстіндегі озон қабатының жай-күйін зерделеу жөніндегі іргелі ғылыми зерттеулер жүргізуді бастау, сонымен қатар жаңа технологияларды енгізу жолымен ОБЗ қолдануды қысқарту сондай-ақ, алып қою жөніндегі жұмыстарды жалғастыру қажет.

Жоғарыда қаралған халықаралық экологиялық келісімдермен салыстыр-

ғанда 1947 жылғы 11 қазанда АҚШ-та (Вашингтон қ.) бекітілген Дүниежүзілік метеорологиялық ұйым конвенциясының маңызы зор [146, 5-25 бб]. Дүниежүзілік метеорологиялық ұйымның (ДМУ) мақсаты:

- жекелеген елдерде метеорологиялық станциялардың дүниежүзілік желісін сондай-ақ, жекелеген өңірлерде метеорологиялық орталықтарды құру;
- метеорологиялық ақпаратпен алмасу;
- осы саладағы метеорологиялық бақылаулардың сондай-ақ, статистикалық деректердің бірыңғай нормаларын әзірлеу, олардың басылымдарын біріздендіру;
- шаруашылықтың жекелеген салаларында- ауыл шаруашылығы, жерүсті көлігі, авиация, теңіз навигациясы сондай-ақ, т. б. метеорологиялық ақпараттар мен статистикалық деректерді қолдануда;
- метеорология жөніндегі мамандарды ғылыми зерттеу, білім беру, оқыту.

ДМУ-ның негізгі міндеті - ауа райы мен климаттың өзгеруін зерттеу сондай-ақ, бақылау, болуы ықтимал климаттық катаклизмдердің болдырмау сондай-ақ, болжау болып табылады. ДМУ жүзеге асыратын «барлық дүние жүзілік ауа райы қызметі» ерекше арнайы бағдарламасы шеңберінде 9 ғарыш спутнигі, 3000 ұшақ, 7300 теңіз кемесі, 10000 жерүсті бақылау станциясы, барлық әлемде 700 метеорологиялық станция іске қосылған [147, 225 б].

Экология геология сондай-ақ, табиғи ресурстар министрлігінің құрамына шаруашылық жүргізу құқығындағы екі Республикалық мемлекеттік кәсіпорын (РМК) - «Қазгидромет» сондай-ақ, «Қазавиамет» кіретіндігін атап өту керек.

Қаралып отырған Конвенцияның ережелерін орындау мақсатында Қазақстан Республикасы өз аумағында тиісті гидрометеорологиялық станцияларды құрды, Қазақстанда барлық гидрометеорологиялық қызметке басшылықты жүзеге асыратын мамандандырылған Республикалық орган - Қазгидромет құрды.

Флора мен фаунаны халықаралық-құқықтық қорғау саласында жабайы флора мен фауна түрлерімен халықаралық сауда жайлы конвенцияның маңызы ерекше. Конвенция 1973 жылғы 3 наурызда қабылданып, қол қоюға ашылды сондай-ақ, 1975 жылғы 1 шілдеде күшіне енді.

Конвенцияның үш қосымшасында тізіліп айтылған түрлердің айырмашылықтарына негізделген рұқсат беру құрылымсі арқылы жабайы флора мен фауна түрлерінің халықаралық саудасын реттейді.

I қосымша конвенция «құрып кету қаупі төнген» термині нені білдіретінін анықтамаса да, құрып кету қаупі төнген барлық түрлерді қамтиды. Мұндай түрлерді сатуға тек ерекше жағдайларда ғана рұқсат етілуі мүмкін коммерциялық мақсаттар мақсатында емес.

II қосымша қазіргі уақытта жойылып кету қаупі жоқ, бірақ, егер оларды сату қатаң бақылауға алынбаса, осындай болуы мүмкін негізгі түрлерді айқындайды. Оларға ұқсас түрлер де осы санатқа енгізілген. Бұл «ұқсастық» шарты деп аталады, оған сай II қосымшада қорғалатын түрлердің тізімі кеңейтілді. Бір қызығы, осындай шарт I қосымша мақсатында жоқ, себебі онда барлық мүмкін болатын ұқсас түрлерді автоматты түрде қамтитын түрлердің кең анықтамасы беріледі.

I сондай-ақ, II қосымшалар Конвенцияның өзін қабылдаған кезде бекітілді,

ал III қосымша, әдетте, мемлекеттердің тиісті өтінімдері бойынша қалыптастырылады.

III қосымшаға Конвенцияның тарабы оның аумағы шегінде айқындайтын, олардың саудасын халықаралық реттеуді талап ететін барлық түрлер енгізілген. 2000 жылдың 1 сәуіріне түзетулермен СИТЕС Қосымшаларының тізбесіне 39 мың жануарлар мен өсімдіктердің түрлері енгізілді. Жабайы жануарлардың Қазақстандық түрлерінен I сондай-ақ, II қосымшаларда 44 түр аталған, оның ішінде I қосымшада 14 түр, оның ішінде қоңыр тяньшань аюы, өзен кәмшаты, қар барысы, қарақал, құлан, бұйра бірқазан, ақсұңқар сондай-ақ, т. б. [4,108,].

Конвенцияда дүниежүзілік ауқымда жұмыс істейтін құрылымні қолдану ұсынылды сондай-ақ, бұл оның жалпы жетістігіне ықпал етті. Бұл мәселедетіімділік құрылымнің экспорт-импорттың халықаралық құрылымсін сондай-ақ, осы салада жұмыс істейтін ұлттық органдар құрылымсін біріктіруімен сипатталады. Негізгі шарт - I, II, III қосымшаларда берілген түрлердің тізбесін қамтитын импорттаушы сондай-ақ, экспорттаушы мемлекеттер арасындағы құжаттаманың болуы болып табылады.

Қазақстан мақсатында Конвенция маңызды зор, себебі оған қатысу төмендегілерді көздейді:

- СИТЕС орындауға жауапты мамандандырылған ғылыми құзыретті органдар мен мамандандырылған әкімшілік органдарды құру;

- Конвенцияға қосымшаларда көзделген жабайы фауна мен флора үлгілерін саудалағаны немесе заңсыз иеленгені мақсатында жазалау шараларын белгілеу;

- кейіннен экспорттаушы мемлекетке қайтару арқылы заңсыз сатып алынған үлгілерді тәркілеу;

- егер қажет болса, әкімшілік орган тәркіленген үлгілерге күтім жасауды тапсырған құтқару орталығын ұйымдастыру.

Жоғарыда қаралған Конвенцияның ережелерінен басқа, флора мен фаунаны қорғау мәселелерін реттеу кезінде Қазақстан өзінің ұлттық заңнамасына, атап айтқанда :

- 1) 2004 жылғы 9 шілдедегі Жануарлар әлемін қолдану сондай-ақ, ұдайы өндіру мен қорғау заңы [148];

- 2) 2003 жылғы 8 шілдедегі Қазақстан Республикасының Орман кодексі [149];

- 3) 2002 жылғы 3 шілдедегі «Өсімдіктерді қорғау жайлы» Қазақстан Республикасының заңы сондай-ақ, басқа да заңдар мен кейбір заңға тәуелді қаулылар [150].

1991 жылы Нидерландта (Гаага қ.) өткен халықаралық конференцияда энергетикалық хартия талқыланып, қол қойылды. Осы халықаралық шарттың ережелерін дамыту мақсатында 1994 жылғы 17 желтоқсанда қатысушы мемлекеттер энергетикалық хартияға шартты сондай-ақ, энергетикалық тиімділік мәселелері сондай-ақ, Қазақстан ратификациялаған ілеспе экологиялық аспектілер жөніндегі энергетикалық хартияға хаттаманы қабылдады [151].

Аталған халықаралық қаулылар «экономикалық тиімді әдістердің» көмегімен «энергетикалық цикл» қоршаған ортаға зиянды әсерлерді барынша азайту мақсатында қабылданды.

Келісімдерға қатысушы мемлекеттер қызметінің негізгі бағыттары:

- өзара байланысты ескере отырып, энергетика сондай-ақ, экология жөніндегі ұлттық заңнаманы дамыту;
- осы мемлекеттің келісімдеріне неғұрлым сай келетін энергетикалық тиімділікті арттырудың ерекше арнайы бағдарламасын әзірлеу;
- энергия тасығыштардың бағасын анықтау кезінде экологиялық шығындарды есепке алу;
- баламалы экологиялық таза энергия түрлерін дамыту, жаңғырмалы энергия көздерін қолдану;
- неғұрлым таза отынды, энергия өндірудің экологиялық қауіпсіз технологияларын пайдаланатын ұлттық энергия өндірушілерді экономикалық ынталандыру;
- қоршаған ортаны қорғау мәселелерінде халықтың сондай-ақ, мүдделі шаруашылық субъектілерінің хабардар болуын қамтамасыз ету;
- энергия өндіру мен қолданудың экологиялық қауіпсіз сондай-ақ, экономикалық тиімді технологияларын іздеуде ғылыми зерттеулерді дамыту;
- барлық энергетикалық инвестициялық жобалардың экологиялық сараптамасын ұйымдастыруды сондай-ақ, жүргізуді қамтамасыз ету.

Энергетикалық хартия хаттамасына қосымшада қатысушы мемлекеттердің ықтимал ынтымақтастық салаларының тізбесі бар:

- құқықтық сондай-ақ, экономикалық шараларды әзірлеу;
- энергетика жөніндегі жалпы стратегиялар мен бағдарламаларды әзірлеу;
- энергетикалық циклдың қоршаған ортаға әсерін бағалау;
- ғылыми зерттеулер сондай-ақ, тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар;
- білім беру сондай-ақ, кадрларды даярлау;
- энергетикалық тиімді сондай-ақ, экологиялық қауіпсіз технологиялар, қызметтер, басқару әдістері саласында озық технологияларды тарату, коммерциялық сауданы көтермелеу;
- энергия өндірушілердің экологиялық шығындарын ескеретін энергетика саласында баға белгілеуді әзірлеу;
- өндірістің жекелеген салаларында (құрылыста, көлікте, ауыл шаруашылығында, өнеркәсіпте) энергетикалық тиімділікті арттыру);
- инвестициялық тетіктерді дамыту;
- құқықтық, әлеуметтік, техникалық сипаттағы ақпарат алмасу;
- энергетикалық тиімділік бойынша бастамаларды халықаралық қаржыландыру тетіктерін әзірлеу.

Халықаралық қоғамдастық мақсатында Қазақстанның «Жасыл экономикаға» көшу жайлы шешімі өте маңызды. Ерекше арнайы тұжырымдама қабылданып, онда елдің алдында тұрған «Жасыл экономикаға» көшу жөніндегі негізгі басым міндеттер айқындалды:

- 1) ресурстар көздерін (су, жер, биологиялық сондай-ақ, т. б.) қолдану сондай-ақ, оларды басқару тиімділігін арттыру;
- 2) қолданыстағы инфрақұрылымды жаңғырту сондай-ақ, жаңа инфрақұрылым салу;
- 3) қоршаған ортаға қысымды жұмсартудың рентабельді жолдары арқылы

халықтың әл-ауқатын сондай-ақ, қоршаған ортаның сапасын арттыру;

4) ұлттық қауіпсіздікті, оның ішінде су қауіпсіздігін арттыру [152].

Қазақстан Республикасының отын-энергетика кешенін дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында отын-энергетика кешенінің (бұдан әрі-ОЭК) жұмыс істеуінің маңызды аспектісі - атап айтқанда, мұнай-газ өндіру сондай-ақ, көмір өндіру сегменттерінде, қоршаған ортаны ластаудың негізгі көздері ретінде, сонымен қатаратом электр генерациясын дамыту жоспарланып отырған шеңберінде мемлекеттің экологиялық қауіпсіздігі болып есептеледі [153].

Қазақстанда энергетика кешенінде қоршаған ортаны қорғау мәселелерін шешу мақсатында бірқатар нормативтік құқықтық қаулылар қабылданды. Мәселен, «Жаңартылатын энергия көздерін қолдануды қолдау жайлы» [154]; «Электрэнергетикасы жайлы» [155]; «Атом энергиясын қолдану жайлы»; [156]; Биотын өндірісі сондай-ақ, айналымын мемлекеттік реттеу жайлы [157] сондай-ақ, т.с.с. заңдар

Халықаралық энергетикалық заңнама нормаларын экологиялық міндеттемелерді орындау бөлігінде іске асыру мәселелері Г.Б. Телеуов [158, 176 б.], Т.К. Нурекешов [159, 141 б.]. секілді Қазақстандық ғалымдардың ерекше арнайы диссертациялық зерттеулерінің тақырыбы болды.

Ғалымдардың пікірінше, ҚР-да энергетикалық заңнама құрылымсі қалыптасып, ол елеулі өзгерістерге ұшырады. Біріншіден, энергетикалық нарықтық өзгерістердің әсерінен оның нормативтік базасы жаңартылып, байытылады: құқықтық реттеудің жаңа бағыттары пайда болады (мәселен, баламалы, жаңартылатын энергия көздері, тиянақталған тарифтер, өнімді бөлу жайлы келісімдер, электр энергетикасы жайлы, газбен жабдықтау жайлы, атом энергетикасы сондай-ақ, т.с.с. жайлы). Екіншіден, энергетикалық заңнаманың құрылымы өзгерді. Баламалы жаңартылатын энергия көздері жайлы, электр энергетикасы жайлы, газбен жабдықтау жайлы, атом энергетикасы жайлы құқықтық нормалардың қалыптасуы мен дамуы байқалады. Үшіншіден, заңнама жеке-құқықтық ғана емес, жария-құқықтық бастамаларды қамтитын кешенді мамандандырылған келісімдерды ажыратады. Энергетикалық заңнама мен энергетикалық құқықтың тығыз өзара байланысын ескере отырып, біріншісін дамыту энергетикалық құқықтың ішкі құрылымын дамытуға әсер ететінін, бұл ондағы өзгерістерге әкеп соқтыратынын атап өтуге болады [160].

Қоршаған ортаға зиянды әсерді болдырмау, азайту мәселелерін халықаралық-құқықтық реттеу мақсатында 1991 жылғы 25 ақпанда Финляндияда өте маңызды халықаралық құқықтық акт - трансшекаралық тұрғыдан қоршаған ортаға әсерді бағалау жайлы конвенция қабылданды [161].

Қазақстан осы Конвенцияға 2000 жылы оған қосылу арқылы оны танығанын білдірді, бұл өз кезегінде осы шарттыңбарлық міндеттемелерін міндетті түрде орындауды көздейді.

Конвенцияда қоршаған табиғи ортаға әсерді бағалаудың мынадай негізгі тетіктері ұсынылды:

- осы Конвенция нормаларының орындалуын қамтамасыз ететін заңнамалық, әкімшілік сондай-ақ, өзге де мемлекеттік-құқықтық шаралар;

- қоршаған ортаға әсерді бағалау мақсатында құжаттарды дайындау;

- жоспарланған қызмет түрі жайлы мүдделі тараптарды хабардар ету;
- I қосуға енгізілмеген жоспарланған шаруашылық қызмет жөнінде тараптардың консультациялары;
- жұртшылыққа шешім қабылдауға қатысу мүмкіндігін ұсыну.

Конвенцияда қаралатын мәселелерге қатысты жекелеген ережелер ҚР Экологиялық кодексінде, атап айтқанда экологиялық сараптама, қоршаған ортаға әсерді бағалау жайлы ережелерде айтылған (6-7-тараулар) [66].

ҚР-да осы Конвенция бойынша міндеттемелердің іске асырылуын зерттеген БҰҰДБ сарапшылары «Қазақстанда Экологиялық кодекс ережелері негізінде мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу ережелері, ҚОӘБ жайлы нұсқаулық сондай-ақ, қоғамдық қатысу бойынша бірқатар заңға тәуелді қаулылар кіретін қызметтің жоспарланған түрлерін ҚОӘБ жүргізу мақсатында айтарлықтай егжей-тегжейлі заңнамалық негіз қалыптастырылды.

Эспо конвенциясы мен Орхус конвенциясының ережелерімен ең маңызды тұжырымдамалық алшақтықтар ретінде ҚОӘБ сондай-ақ, мемлекеттік экологиялық сараптама бойынша қазақстандық заңнаманың мынадай аспектілерін бөліп көрсетуге болады:

1) ҚОӘБ жүргізу мақсатында негізгі жауапкершілікті мемлекеттік органдардан жоспарланған қызметтің тапсырысшысына ауыстыру Орхус конвенциясының 6-бабының 2, 6, 9, 10-тармақтары мемлекеттік органдарға тікелей сілтемелерді қамтиды

2) Орхус конвенциясының I қосымшасымен сондай-ақ, Эспо конвенциясының I қосымшасымен үйлеспейтін мемлекеттік экологиялық сараптама объектілерін айқындау мақсатында өндірістік объектілердің санитарлық сыныптамасын қолдану, олардың негізінде өз кезегінде ҚОӘБ сондай-ақ, трансшекаралық ҚОӘБ жүргізілетін жоспарланып отырған қызметтің негізгі түрлері айқындалады;

3) тармақтың талаптарына сай қоршаған ортаға елеулі әсер етуі мүмкін қосымша қызмет түрлерін айқындау мақсатында скрининг жүргізудің заңнамалық белгіленген рәсімінің болмауы;

4) қажеттілігі Эспо конвенциясының 2-бабының 6-тармағында сондай-ақ, 3-бабының 5-тармағында тікелей көзделетін трансшекаралық ҚОӘБ-ның заңнамамен белгіленген рәсімінің болмауы;

5) Орхус конвенциясының 6-бабының 5-тармағына сай мүдделі жұртшылықты айқындау мақсатында айқын тәсілдердің болмауы;

6) қабылданатын шешімге қоғамдық қатысу нәтижелерін есепке алуды регламенттеудің сондай-ақ, Орхус конвенциясының 6-бабының 9-тармағында сондай-ақ, Эспо конвенциясының 6-бабының 1 сондай-ақ, 2-тармақтарында талап етілетіндей негізделген түсініктер мен себептерді көрсетудің болмауы;

7) Эспо Конвенциясының 7-бабында көзделген жобадан кейінгі талдау сатысының болмауы.

Қазақстанда олардың біліктілігінің, тәжірибесі мен кәсібилігінің қажетті деңгейін қамтамасыз ететін ҚОӘБ жүргізу мақсатында тартылатын сарапшыларға қойылатын талаптар құрылымсінің болмауына, сонымен қатар олардың ҚОӘБ жүргізуге қойылатын негізгі талаптарды айқындауға назар

аудару қажет. Мұндай талаптар құрылымсі мен скопинг құралы трансшекаралық қалдықтарды қоса алғанда, ҚОӘБ жүргізудің халықаралық тәжірибесіне сай көзделеді.;

Сондай-ақ, қазіргі уақытта Қазақстанда ҚОӘБ-ны, оның ішінде трансшекаралық өткізудің ықтимал тәсілдерін түсіндіретін нормативтік емес сипаттағы ресми әдістемелік құжаттар жоқ екенін атап өткен жөн, ҚОӘБ-ны ұйымдастыру мен өткізу бойынша белгілі бір талаптарды қалай тиімді жүзеге асыруға болатындығы жайлы мысалдар жақсы тәжірибе болар еді» [162, 21-22 бб.].

Сонымен, Қазақстан Республикасында қаралып отырған Конвенцияның өзі мақсатында міндеттілікті мойындаған мемлекет ретінде қабылдануы 2020 жылы жоспарланған Экологиялық кодекс жобасында сарапшылардың пікірін ескеру керек сондай-ақ, мынадай ережелерді қарастыру қажет деп пайымдаймыз: біріншіден, Орхус конвенциясының 6 сондай-ақ, 7 баптары бойынша сондай-ақ, Эспо Конвенциясы бойынша олардың Қазақстанның халықаралық міндеттемелеріне сайтігін қамту мақсатында ҚОӘБ сондай-ақ, мемлекеттік экологиялық сараптама жөніндегі ережелерді қайта қарау. Екіншіден, трансшекаралық ҚОӘБ рәсімдерін заңнамалық түрде айқындау қажет. Сонымен қатар Орхус конвенциясы мен Эспо конвенциясының қолданылатын терминология ережелеріне толық сайтікке келтіру маңызды.

Өнеркәсіптік авариялардың қоршаған ортаға әсерін болдырмау сондай-ақ, мемлекет пен өзге де халықаралық-құқықтық қатынастар субъектілерінің халықаралық ынтымақтастығын дамыту мақсатында 1992 жылғы 17 наурызда Хельсинкиде өнеркәсіптік авариялардың трансшекаралық әсері жайлы конвенция қабылданады [163].

Белгілі бір аймақтың немесе авария болған жердің ауданының барлық экоқұрылымсіне елеулі әсер етуі, сонымен қатар қоршаған ортаға трансшекаралық әсер етуі мүмкін осындай авариялардың болдырмау мақсатында конвенцияға қатысушы мемлекеттер мынадай негізгі талаптарды орындауға міндеттенеді:

- өзінің юрисдикциясы шегінде қызметтің аса қауіпті түрлерінің тізбесін белгілеу;
- өз аумағында қауіпті өнеркәсіптік қызметті жобалау сондай-ақ, жоспарлау жағдайларында мүдделі мемлекеттерге хабарлау;
- қауіпсіздік қызметін құруды, өлшеу аппаратурасымен техникалық қамтамасыз етуді, аварияларды жою құралдарын, кәсіпорын персоналын, халықты сондай-ақ, мемлекеттік органдарды авария жайлы хабарлау құрылымсін ұйымдастыруды қамтитын әр кәсіпорын мен жалпы мемлекет ішіндегі төтенше жағдайларда іс-қимыл жоспарларын әзірлеу;
- мемлекет аралық деңгейдегі жоспарларды үйлестіру сондай-ақ, келісу;
- халықтың тиісті ақпараттандырылуын қамтамасыз ету;
- өнеркәсіптік аварияларға кінәлі кәсіпорындар өз күшімен аварияның таралуына кедергі жасау сондай-ақ, болған мәселе жайлы құзыретті органдарды дереу хабардар ету жөнінде шаралар қабылдау ұйғарылады.

Өнеркәсіптік авариялардың болдырмау сондай-ақ, оларды жою мәселелері

жөніндегі қолданыстағы заңнаманы талдау Республиканың осы саладағы ұлттық заңдарының нормалары қаралып отырған конвенцияның нормативтік ережелеріне қарсы келмейтіндігін көрсетті. Сонымен, қаралып отырған мәселе бойынша Республиканың негізгі заңнамалық қаулыларына келесі заңдарды жатқызуға болады: 2014 жылғы «Азаматтық қорғау жайлы» ҚР Заңы [164]; ҚР «Рұқсаттар сондай-ақ, хабарламалар жайлы» Заңы» [165].

1997 жылғы қыркүйекте Қазақстан Республикасы 1990 жылғы 23 наурызда бекітілген қауіпті қалдықтарды трансшекаралық тасымалдауды сондай-ақ, оларды аулаққа шығаруды бақылау жайлы Базель конвенциясына қосыла отырып, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі халықаралық шарттық құрылымге кірігу жолында тағы бір маңызды қадам жасады . [166].

Базель конвенциясын қабылдаудың мақсаты - экологиялық қауіпсіз сондай-ақ, тиімді басқару әдістерін енгізу жолымен өнеркәсіптік қалдықтарды трансшекаралық тасымалдауды қысқарту, экологиялық негізделген аз қалдықты технологияларды енгізу, қалдықтарды қолданудың неғұрлым тиімді әдістерін жасау, оның ішінде оларды енгізудің экономикалық, әлеуметтік сондай-ақ, экологиялық салдарын зерделеу жолымен, қалдықтардың кез келген трансшекаралық орын ауыстыруын бақылауды қамту болып табылады.

Қалдықтарды трансшекаралық тасымалдау сондай-ақ, көму жөніндегі қызмет қатаң мемлекеттік бақылауда болуы сондай-ақ, реттелуі тиіс, сонымен қатар міндетті түрде лицензиялануы тиіс, бұл субъектілердің қоршаған табиғи орта мақсатында қауіпті қалдықтар мен шығарындыларды тасымалдауға, қолдануға сондай-ақ, көмуге байланысты іс-әрекеттерін неғұрлым нақты үйлестіруге мүмкіндік береді.

Осы конвенция бойынша міндеттемелерді іске асыру мақсатында ҚР Экологиялық кодексіне 2011 жылы қалдықтармен, оның ішінде қауіпті қалдықтармен жұмыс істеудің құқықтық тетіктері енгізілді. Атап айтқанда, «2011 жылы қалдықтар бағдарламасы бойынша норма күшейтілді. Табиғатты қолдану келісімдеріне өндіріс сондай-ақ, тұтыну қалдықтарын орналастыру бөлігінде қоршаған ортаға эмиссияларға рұқсат беру кезінде қалдықтар көлемінің азаюын көрсететін сондай-ақ, рұқсаттың қолданылу кезеңінде қоршаған ортаға олардың зиянды әсерін төмендететін қалдықтарды басқару бағдарламасының көрсеткіштері енгізіледі. Осыған қарамастан, ҚР Базель конвенциясына қосылуының барлық кезеңі ішінде елде Хатшылық басшылығы көздегеніндей, оны орындау жөніндегі талаптарды толық көлемде енгізу жөнінде пәрменді шаралар қабылданбаған. Құқықтық нормалар конвенцияның қосымшаларына сондай-ақ, Базель конвенциясы тараптарының ұлттық есептілікті жетілдіру жөніндегі тараптар конференциясының басшылық құжатына сай келтіруді талап етеді» [166].

Бүгінгі таңда қазіргі биологиялық әртүрлілікті сақтау аса маңызды экологиялық проблема болып отыр, оның үстіне әрдайым ойластырылған сондай-ақ, кейбір жағдайларда адамның тұтынушылық қызметінің нәтижесінде үлкен қауіп төніп тұр. Мемлекеттердің дәл осы үйлестірілген іс-әрекеттері, оларды ұғыну сондай-ақ, қоршаған ортаға осындай қылмыстық әсердің нәтижесінде флора мен фаунаның жекелеген өкілдерінің жоғалуына жол бермеу

ниеті биологиялық әртүрлілік жайлы 1992 жылғы маусымда Рио-де-Жанейро конвенциясын қабылдаудың нәтижесі болды [107].

- конвенцияларға сай ұлттық стратегияларды (бағдарламаларды, жоспарларды) әзірлеу;

- қолданыстағы ұлттық стратегиялар конвенциясының талаптарына бейімдеу;

- осы саладағы субөңірлік, өңірлік немесе халықаралық жоспарларды, бағдарламаларды, сонымен қатар халықаралық саясатты әзірлеу;

- Конвенциямен ұсынылатын белгілерді ескере отырып, оларды сақтау мақсатында маңызы бар биологиялық әртүрлілік компоненттерін анықтау;

- биологиялық әртүрлілік құрауыштарын анықтау мақсатында мониторинг жүргізу;

- биологиялық әртүрлілік сақтауға қолайсыз әсер ететін немесе әсер етуі мүмкін антропогендік қызмет пен шаруашылық процестердің түрлерін анықтау;

- биологиялық әртүрлілік компоненттерінің жай-күйі мен өзгерістері жайлы деректерді жинау сондай-ақ, құрылымлеу;

- ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, оның ішінде мамандандырылған биосфералық қорықтар құрылымсын құру;

- биологиялық әртүрлілікті сақтау мақсатында маңызды мәні бар биологиялық ресурстар көздерін ұтымды қолдануды реттеу;

- өміршең популяциялардың табиғи мекендеу ортасын, көбею жағдайларын сондай-ақ, қоныс аудару жолдарын сақтау;

- тозған экокүрылымдерді оңалту сондай-ақ, қалпына келтіру сондай-ақ, жойылып бара жатқан сондай-ақ, сирек кездесетін түрлерін қалпына келтіру;

- биотехнология жөніндегі ғылыми зерттеулер мен тәжірибелердің нәтижелерін мемлекеттік реттеу;

- аборигендік экокүрылымлерге қауіп төндіретін бөтен текті түрлердің интродукциясын болдырмау;

- мамандандырылған ұлттық заңнаманы әзірлеу;

- шаруашылық қызмет жобаларының, нормативтік қаулылар мен жоспарлар жобаларының экологиялық сараптамасы (оның ішінде Ұлттық стратегия);

- мүдделі тараптар арасында ақпарат жинау сондай-ақ, алмасу.

Біздің ойымызша, қатысушы мемлекеттерге қатысты конвенцияда көзделген маңызды міндеттеме мемлекеттердің конвенцияның жекелеген ережелерін іске асыру мақсатында қабылдаған шаралар жайлы ерекше арнайы баяндамалар дайындауы болып табылады. Жекелеген қатысушы мемлекеттердің, әсіресе қаржылық-экономикалық жағдайы конвенцияның негізгі талаптарын толық көлемде орындауға мүмкіндік бермейтін биологиялық әртүрлілікті сақтауға көмек көрсету сондай-ақ, жәрдемдесу мақсатында тиісті қызметті қаржыландыру көзделген, ол мақсатында ерекше арнайы халықаралық тетік әзірленді.

Қазақстан -2,72 млн. км аумағы бар әлемнің 9-шы елі, ландшафтық кешендердің бірегей жиынтығы бар: шөлдер мен биік таулар, ішкі теңіздердің экокүрылымдері. Бұл кезекте қуаң сондай-ақ, субгумидті жерлер ел аумағының 75% - дан астамын алып жатыр.

Қазақстанның флорасы 13 мыңнан астам түрден тұрады, оның ішінде 5750 - ден астам жоғары тамыр өсімдіктерінің түрі, 5000 - ге жуық саңырауқұлақтар, 485 - тен астам қыналар, 2000 - нан астам балдырлар, 500 - ге жуық мүк тәріздес өсімдіктер. Қазақстанда флораның эндемизм орталықтары (Қаратау таулары, Батыс Тянь-Шань таулары), бірегей табиғи кешендер мен флористикалық композициялар бойынша бірегей қоғамдастықтар орналасқан. Елде орталық Еуразияға тән дала, шөл сондай-ақ, тау белдеулері өсімдіктерінің зоналды нұсқаларының толық спектрі ұсынылған.

ҚР Мемлекеттік орман қоры (МОҚ) 2013 жылғы 1 қаңтардағы мәселебойынша 28787,7 мың га немесе Республика аумағының 10,6% құрайды. Орманмен қамтылған жерлер 12548,6 мың га немесе МОҚ жерлерінің жалпы алаңының 43,6% - ын, орманды жерлер-4,61% - ды құрайды.

Қазақстан фаунасында омыртқалы жануарлардың 846 түрі, оның ішінде сүтқоректілер - 178, құстар - 499 (оның ішінде 396 ұя салатын; тағы 38 түрі кездеседі, осы 499 - ға енгізілмеген, растауды қажет етеді), бауырымен жорғалаушылар - 51, қосмекенділер-11, балықтар-104 сондай-ақ, дөңгелек мүйізтұмсықтар - 3 түрі анық белгіленген. Елде екі маңызды жол өтеді -Батыс-Сібір-Африка сондай-ақ, Орталық Азия-Үнді, олар бойынша жыл сайын миллиондаған құстар ұшып өтеді; халықаралық маңызы бар танылған негізгі орнитологиялық аумақ Қазақстанның құстарды сақтау мақсатында ғаламдық маңызын растайды. Қазіргі уақытта Қазақстанда омыртқасыздардың кемінде 80000 түрі, оның ішінде 28 топқа жататын жәндіктердің кемінде 60000 түрі өмір сүретіні анықталды, бұл кезекте бірқатар топтар бойынша тізімдер толық емес [167]. Қазақстанда биологиялық әртүрлілік бойынша халықаралық міндеттемелерді іске асыру мақсатында бірқатар заңнамалық қаулылар қабылданды, атап айтқанда Экологиялық кодекс, «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жайлы» Заң, «Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту сондай-ақ, қолдану жайлы» Заң, ҚР Орман кодексі. Сарапшылардың пікірінше, «ұлттық заңнамада өсімдік әлемін, генетикалық ресурстар көздерін сақтау сондай-ақ, теңгерімді қолдану, трансшекаралық орын ауыстыру сондай-ақ, тірі өзгертілген ағзаларды қолдану мәселелеріне ерекше назар аударылмаған» [167].

Қазақстан Республикасы ратификациялаған сондай-ақ, Республика аумағындағы экологиялық проблемаларға тікелей қатысы бар қоршаған табиғи ортаны қорғау жөніндегі басқа да маңызды халықаралық құқықтық қаулылар 1972 жылғы 16 қарашада бекітілген дүниежүзілік мәдени сондай-ақ, табиғи мұраны қорғау жайлы Париж конвенциясы сондай-ақ, 1994 жылғы 17 маусымдағы шөлейттенуге қарсы күрес жөніндегі БҰҰ Конвенциясы болып табылады.

Дүниежүзілік мәдени сондай-ақ, табиғи мұраны қорғау жайлы конвенцияның негізгі мақсаты - әлемнің барлық халықтарының игілігінің зиян келтіретін табиғи ортаның кез келген үлгілерін бүлінуден немесе жойылудан қорғау болып есептеледі [168].

Конвенцияда қандай да бір объектілер бойынша дүние жүзілік мұра болып танылуы мүмкін сондай-ақ, тиісінше қатысушы мемлекеттер тарапынан қорғалуға жататын критерийлер белгіленген. Бұл критерийлер:

- объект жер тарихын, жердегі өмірді көрсететін көрнекті дана болуы тиіс;
- объект орны мен құбылысын, ерекше табиғи сұлулықты сондай-ақ, эстетикалық құндылықты білдіруі тиіс;
- объект тірі экокүрылымлер эволюциясының экологиялық сондай-ақ, биологиялық процестерін көрсететін көрнекті үлгі болуы тиіс;
- объект сирек кездесетін немесе жойылып бара жатқан биологиялық түрлердің маңызды сондай-ақ, елеулі мекендеу аймағы болуы тиіс.

Қазақстан Республикасы осы шарттың қатысушысы ретінде төмендегілерді қамтамасыз етуі тиіс:

- оның аумағында орналасқан мәдени сондай-ақ, табиғи мұраны тиімді қорғау сондай-ақ, қорғау, белсенді танымал ету;
- мәдени сондай-ақ, табиғи мұраны қорғау саласында мемлекеттік саясатты жүргізу;
- осы саладағы заңнаманы әзірлеу сондай-ақ, жетілдіру;
- табиғи мұра объектілерін қорғау жөніндегі іс-шаралар жоспарын әзірлеу;
- осы салада мемлекеттік саясатты жүргізуді қамтамасыз ететін мамандандырылған органдар құру;
- мәдени сондай-ақ, табиғи мұраны танымал етудің мамандандырылған ұлттық немесе өңірлік орталықтарын құру сондай-ақ, олардың тиісті жұмыс істеуіне жәрдемдесу;
- мәдени сондай-ақ, табиғи мұраны қорғаудың ұлттық мемлекеттік немесе жеке қорларын құруға ықпал ету.

ЮНЕСКО-ның дүниежүзілік мұра тізіміне Қожа Ахмет Яссауи кесенесі мен тамғалы археологиялық ландшафтының петроглифтері, сонымен қатар «Сарыарқа-Солтүстік Қазақстанның даласы мен көлдері» табиғи мұра объектісі енгізілген. Жібек жолы Жетісудың сегіз Қазақстандық нысаны: Талғар, Қаялық, Қарамерген, Ақтөбе «Степнинское», Өрнек, Құлан, Қостөбе, «Ақыртас» археологиялық кешені «Жібек жолы: Чанань-Тянь-Шань дәлізінің бағыттар желісі» сериялық трансұлттық номинациясының құрамында ЮНЕСКО-ның дүниежүзілік мұра тізіміне енді»[169].

Қазақстанда егемендік алған алғашқы жылдары елдің тарихи сондай-ақ, мәдени мұрасын қорғауға бағытталған ерекше арнайы заң қабылданды. Сарапшылардың пікірінше, «Тарихи-мәдени мұра объектілері жөніндегі қолданыстағы заңнама көптеген олқылықтарды қамтиды сондай-ақ, қазіргі заманғы болмысты ескере отырып, саланы толық көлемде реттемейді, тарихи - мәдени мұра объектілерін, оның ішінде тарих сондай-ақ, мәдениет ескерткіштерін сақтауды сондай-ақ, тиісті дәрежеде қолдануды қамтутәртібін, мерзімін, дәйектілігін реттейтін заңнамалық талаптар мен нормаларда айқындық жоқ» [170].

2019 жылы «Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау сондай-ақ, қолдану жайлы» заң қабылданды [171].

Шөлейттенуге қарсы күрес жайлы Конвенция Қазақстан мақсатында аса маңызды сондай-ақ, құнды бола отырып, Қазақстан Республикасы ратификациялау мақсатында ашылған сәттен бастап салыстырмалы қысқа мерзімде ратификациялады [172].

Конвенцияға сай Қазақстан, қалған 174 қатысушы мемлекет секілді міндеттенеді:

- шөлейттенуге қарсы күрес жөніндегі тиісті ұлттық іс-қимыл бағдарламаларын әзірлеуді жүзеге асыру, бұл жайлы конвенция хатшылығы уақытылы хабардар етіледі;

- Конвенция шеңберінде ғылыми-техникалық ынтымақтастықты жүзеге асыру шөлейттенудің болдырмау сондай-ақ, оның салдарын жою жөніндегі шаралар жайлы ақпарат жинау, талдау сондай-ақ, алмасу; осы проблема бойынша ғылыми зерттеулер жүргізу; топырақты өндеудің жаңа технологияларын әзірлеу сондай-ақ, технологиялар алмасу;

- шөлейттенуге қарсы күрес жөніндегі жоспарлар мен бағдарламаларды іске асыруға жәрдемдесу (қаржылық көмек; техникалық сондай-ақ, технологиялық көмек; мемлекет аралық іс-шараларды үйлестіру сондай-ақ, т. б.).

1994 жылы, яғни конвенцияны ратификациялауға дейін үш жыл бұрын Қазақстанның Министрлер Кабинеті Қазақстан Республикасының Жер ресурстарын ұтымды қолдану мен қорғаудың 1994-1995 жылдарға сондай-ақ, 2010 жылға дейінгі кезеңге арналған тұжырымдамасын әзірлеп, қабылдады. Онда келесі маңызды ережелер қарастырылды:

- жерді салааралық қайта бөлу процесінде жер қорының құрылымын жетілдіру;

- Экологиялық қолайсыз аудандарда агроландшафтты орман өсіруге біртіндеп көшу;

- 3 млн. га егістік жерлерді жайылымға ауыстыру есебінен түбегейлі жақсартылған жайылымдар алқаптарын кеңейту;

- жерді түгендеу, эрозияға, тұздануға сондай-ақ, басқа да теріс үдеріске ұшыраған учаскелерді анықтау жолымен табиғи микророналдық аудандастыруды жүргізу;

- жерді қолдану мен қорғауды мемлекеттік бақылау;

- жер мониторингі;

- жер кадастрын жүргізу;

- ғылыми-әдістемелік, кадрлық, қаржылық сондай-ақ, материалдық-техникалық қамтамасыз ету;

- жер заңнамасын жетілдіру.

Қазақстанның конвенцияға қатысушы ретіндегі негізгі міндеттемелерін іске асыру мақсатында 2002 жылы шөлейттенуге қарсы күрес жөніндегі ұлттық іс-қимыл бағдарламасы әзірленді сондай-ақ, қабылданды, оның шеңберінде орнықты дамудың ұлттық саясатына сай конвенция нормаларын іске асырудың тәжірибелік шаралары айқындалған. Бағдарламада болдырмау шараларына ерекше көңіл бөлінеді. Ұлттық бағдарламаның негізінде мүдделі органдардың қатысуымен 2002-2011 жылдарға арналған бағдарламаны іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары әзірленді, онда нақты мерзімдер, кезеңдер, іс-қимылдар, жауапты құрылымдар мен қаржыландыру көздері айқындалған.

Шөлейттенуге қарсы күрес жөніндегі конвенцияны орындау бойынша халықаралық міндеттемелерді жүзеге асыру мақсатында ҚР Жер кодексі [173], ҚР «Жайылымдар жайлы» Заңы» [174], Бағдарлама Қазақстан Республикасында

шөлейттенуге қарсы күрес жөніндегі 2005-2015 жылдарға арналған жылдарға арналған [175] қабылданды.

Сарапшылардың пікірінше, «Қазақстан Республикасы мен ОА-ның басқа да елдерінің шөлейттенуге сондай-ақ, жердің тозуына қарсы күрес мәселелері жөніндегі өңірлік ынтымақтастығы шөлейттенуге қарсы күрес жайлы Конвенцияның нормаларын танумен сондай-ақ, сақтауға дайындықпен ғана шектелмейді, ол мемлекетті осындай халықаралық-құқықтық қаулыларді мемлекет аралық құқықтың құрамдас бөлігі ретінде қабылдауға тікелей міндеттейді, оларды мәртебесі бойынша ұлттық заңдарға теңестіреді немесе оларға заңдарға қатысты басым күш береді. ОА елдері қызметі шөлейттенуге қарсы күрестің проблемалық мәселелерін тікелей шешумен ұштасқан халықаралық институционалдық тетіктер мен органдар құрылымсіне белсенді қатысады. Түрлі елдердегі жайылымдарды қолдану сондай-ақ, қорғау жөніндегі құқықтық реттеу тәжірибесі қол жеткізудің жекелеген режимдері жайылымның ұжымдық құрылымдеріне қатысатын барлық иелерінің жайылымдарға қол жеткізу құқығына кепілдік бере алмайтынын көрсетті. Атап айтқанда, жекешелендірілген жайылымдарды қолдану малдың жүріп-тұруына кедергі ретінде қарастырылады, себебі ол жайылымдарды жердің белгілі бір учаскелеріне бөлуге әкеледі, бұл жайылымдар мен олардың ресурстарын тұрақты басқаруды қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді. Осыған байланысты қазіргі уақытта басымдық жалпы меншік режиміне қоғамдық басқару құрылымсіне беріледі, бұл кезекте жайылымдық ресурстар көздерін қолдану құқығы барлық қолданушылар арасында бөлінеді. Жайылымдардың тозуын болдырмау мақсатында, ОА елдерінің, оның ішінде Қазақстанның жер заңнамасында құрылымлі түрде бекітілгенін таппаған, жайылымдық алқаптарды меншік сондай-ақ, қолдану мәселелерін құқықтық шешу сөзсіз талап етіледі. Біріншіден, жайылымдарды қолдану жер қолдану немесе жайылымдық жерлерді басқару құқығына негізделуі тиіс. Екіншіден, іргелес су ресурстарына қол жеткізуді қоса алғанда яғни жерді жалға алғанда, жалға алушының су ресурстарына қол жеткізу мүмкіндігі болуы тиіс жалға алу келісімдері немесе жерге меншік құқығы нақты жазылуы тиіс. Үшіншіден, жекелеген жайылым жерлері жылдық жайылым циклін бұзбау үшін, айдалатын малдың немесе отардың ұтқырлығына қауіп төндірмеу мақсатында жалға алынған жекелеген учаскелерге бөле алмайды. Төртіншіден, аумақтық сондай-ақ, ведомстволық тиістілік жағдайына қарамастан, жалға алушының жайылым аумағын жайластыру мүмкіндігі болуы мақсатында қолдану мерзімін анықтау қажет-жалға алушы жайылымдық аумақта орналасып үлгеруі мақсатында мерзім 10 жылдан кем болмауы тиіс. Негізгі бағыт - жайылымдық жерлерді тұрақты қамту жөніндегі мемлекеттік органдардың рөлі. Ол келесіден тұруы мүмкін - бұл жайылымдық жерлерді қолдану бойынша жер иеленушілер мен жалға алушылардың жоспарларды әзірлеу мәселелерінде әдістемелер мен басшылықты қамтамасыз ету; белгілі бір экоқұрылымдер (шөл, шөлейт сондай-ақ, т. б.) бойынша кешенді бас жоспарларды әзірлеу; мемлекет тарапынан қадағалау функцияларын жүзеге асыру мақсатында орган құру (мәселен - жайылымдық инспекциясы). Ауыл тұрғындарын инфрақұрылымы дамыған жайылымдармен

жеңілдіктермен, мүмкін, өтеусіз негізде қамтуешу көптеген жеке қосалқы шаруашылықтарды фермерлік шаруашылықтарға, кооперативтерге немесе шаруашылық жүргізудің басқа да кәсіпкерлік нысандарына трансформациялау ісінде жаппай қозғалыстарды ұйымдастырудың шешуші ынталандырушы факторларының бірі бола алар еді» [176, 30 б].

Қазақстан Республикасы Орхуссте 1998 жылғы 25 маусымда бекітілген Ақпаратқа қол жеткізу, шешімдер қабылдау процесіне жұртшылықтың қатысуы сондай-ақ, қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша сот әділдігіне қол жеткізу жайлы конвенцияға қатысушы болып есептеледі [177].

Қазақстан Республикасы тиісті конвенцияны 2000 жылғы 23 қазанда ратификациялады.

Конвенция шеңберінде үш негізгі мәселе шешіледі: 1) экологиялық ақпаратқа қол жеткізу; 2) жұртшылықтың экология саласында шаруашылық сондай-ақ, саяси шешімдер қабылдау процесіне қатысуы; 3) қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша сот әділдігіне қол жеткізу.

Біздің ойымызша, қарастырылып отырған Конвенцияның құндылығы - онда ақпаратқа қол жеткізу құқығын іске асырудың нақты тетігі ұсынылады, бұл қазақстандық шындыққа сай келеді, себебі Республикада әрбір адам мен азаматтың экологиялық ақпаратқа қол жеткізу құқығына кепілдік беріледі сондай-ақ, осы құқықты іс жүзінде қамту жөніндегі қажетті іс-шаралар жүргізіледі.

Конвенцияға сай әрбір қатысушы мемлекет қызмет түрлерінің тізбесін бекітіп алуы тиіс, ол қызметті жүзеге асыруға рұқсат жұртшылықпен келісіледі. Мұндай тізбе бекітілгеннен кейін барлық мемлекеттік органдар жұртшылықты жобаланып отырған шаруашылық қызметі жайлы хабардар етуге міндетті. Әзірленген жобаны талқылауға жұртшылықтың жазбаша немесе ауызша қатысуы қарастырылған. Бұл мәселеде қоршаған ортаны қорғауға қатысты мәселелерді шешуге белсене қатысатын Қазақстан Республикасындағы үкіметтік емес ұйымдардың қызметі ерекше маңызды екендігін атап өткен жөн.

Конвенцияда азаматтар мен қоғамдық ұйымдардың құқықтарын бұзудың келесі негізгі түрлері айқындалған:

- экологиялық ақпаратқа қол жеткізу жайлы өтінішті мемлекеттік органның қарамауы немесе мұндай ақпаратты беруден негізсіз бас тарту;
- өтінішті қанағаттандырудың адекватты болмауы толық емес немесе уақытылы емес ақпарат;
- жұртшылықтың шешімдер қабылдауға қол жеткізуіне кедергі жасау шаруашылық қызмет жобасы жайлы уақытылы хабардар етпеу, шешім қабылдауға жұртшылықтың қатыстырмау, шешім қабылдау кезінде жұртшылықтың пікірін елемей;

Біз жеке тұлғалардың қоршаған ортаны қорғау жөніндегі экологиялық құқықтарының кепілдіктерін бекіту, ҚР Үкіметінің Қаулысымен бекітілуге жататын экологиялық маңызды шешімдерді қоғамдық талқылау тәртібі жайлы ережені қабылдау жолымен қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша шешімдер қабылдау рәсімінің ең бастапқы кезеңінде жұртшылықты уақытылы сондай-ақ, пәрменді ақпараттандыру тетіктерін әзірлеу жолымен экологиялық

ақпаратқа жұртшылықтың қол жеткізуін қамту мақсатында құқықтық кепілдіктер құрылымсын күшейту талап етілетіні жайлы ұсынысты толығымен қолдаймыз [178, 129 б.].

Су кеңістігін әртүрлі ластанулардан қорғау саласында 1969 жылғы 29 қарашада Брюссельде бекітілген Мұнайдан ластанудан болатын залал мақсатында азаматтық жауапкершілік жайлы халықаралық конвенцияны ерекше бөліп көрсету қажет. Осы конвенция түсінікті себептер бойынша Каспий қайраңында көмірсутек шикізатын өндіруді жүзеге асыратын Каспий теңізіне шығатын біздің Республика мақсатында де өзекті болып табылады.

Мұнай өңдеу, тасымалдау ережелерін сақтамау Каспийдегі экологиялық апатқа әкеліп соқты, бұл су айдынының флорасы мен фаунасының көптеген өкілдері көп мөлшерде қаза тапты. Бұл мемлекет қабылдаған халықаралық міндеттемелер аясында теңіздің мұнайдан ластануынан болған залал мақсатында жауапкершілікті арттыру қажеттігін тағы да растайды.

Сөйтіп, Конвенцияны қабылдаудың негізгі мақсаты - барлық әлемде мұнай құюмен теңіз тасымалдарымен жасалатын ластану кезінде жауапкершілік сондай-ақ, зиянды өтеу мәселелерін шешудің бірыңғай халықаралық ережелері мен рәсімдерін белгілеу болып табылады.

Біздің ойымызша, Конвенцияның кемшілігі - ең алдымен, оның нормалары қатысушы мемлекеттердің аумағында келтірілген ластанудан болған залалға ғана қолданылады сондай-ақ, халықаралық аумақ сондай-ақ, барлық адамзаттың ортақ мұрасымен танылған ашық теңіздің ластануы мақсатында жауапкершілік мәселелеріне қатысты емес. Бұдан басқа, Конвенцияның нормаларын іске асыру мақсатында халықаралық мұнай тасымалын бақылайтын сондай-ақ, су айдынына залал келтірілген жағдайларда жауапкершілік мәселелерін шешетін белгілі бір құзыретті органдарды құру көзделмеген.

1971 жылы конвенция нормаларын дамыту мақсатында мемлекеттер теңіздің мұнайдан ластануынан келтірілген залалды өтеу мақсатында халықаралық қор құру жайлы халықаралық конвенцияны қабылдады. Осы конвенция бойынша сот иелері енді сақтандыру қорларын дербес құрмауы тиіс, ал орталықтандырылған ұйымға - мұнаймен ластағаны мақсатында залалды өтеу мақсатында халықаралық қорға қаражат аударуы тиіс [4, 135 б].

Мемлекеттер қоғамдастығының өзара тиімді, әділ, экологиялық қауіпсіз су қолдануға қол жеткізу мақсатында 1992 жылғы 17 наурызда Хельсинки қаласында трансшекаралық су ағындары мен халықаралық көлдерді қорғау сондай-ақ, қолдану жөніндегі конвенция қабылданды [179, 5-25 бб]. Конвенцияда «трансшекаралық сулар» деп екі сондай-ақ, одан да көп мемлекет арасындағы шекараны белгілейтін, кесіп өтетін немесе осындай шекараларда орналасқан кез келген жерүсті немесе жерасты сулары түсініледі. Трансшекаралық сулар теңізге құятын жағдайларда мұндай сулардың шектері «сағасын олардың жағалауларында шағын су сызығында орналасқан нүктелер арасында кесіп өтетін түзу сызықпен» шектеледі».

2000 жылғы 23 қазандағы осы көп қырлы сипаттағы халықаралық құқықтық актінің міндеттілігін мойындаған Қазақстан Республикасы:

- трансшекаралық әсер ететін немесе әсер етуі мүмкін судың ластануын

болдырмау, шектеу сондай-ақ, қысқарту;

- су ресурстарын экологиялық негізделген сондай-ақ, ұтымды басқару, оларды сақтау сондай-ақ, қоршаған ортаны қорғау мақсатында трансшекаралық суларды қолдануды қамтамасыз ету;

- трансшекаралық суларды орынды сондай-ақ, әділ түрде қолдануды қамтамасыз ету.

2000 жылғы 23 қазандағы осы көп қырлы сипаттағы халықаралық құқықтық актінің міндеттілігін қабылдаған Қазақстан Республикасы міндеттенеді [179]:

- трансшекаралық әсер ететін немесе әсер етуі мүмкін судың ластануын болдырмау, шектеу сондай-ақ, қысқарту;

- су ресурстарын экологиялық негізделген сондай-ақ, ұтымды басқару, оларды сақтау сондай-ақ, қоршаған ортаны қорғау мақсатында трансшекаралық суларды қолдануды қамтамасыз ету;

- трансшекаралық суларды орынды сондай-ақ, адал түрде қолдануды қамтамасыз ету.

Ж.С. Елубаев «Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдер нормаларынан туындайтын міндеттемелері ұлттық экологиялық заңнама нормаларын қолдану арқылы, сонымен қатархалықаралық құқықтық қаулылар нормаларының тікелей қолданылуын қамтуарқылы орындалуға тиіс екенін атап өтті. Осы нормаларды субсидиарлық қолдану ғана табиғатты қолдану сондай-ақ, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі қатынастарды неғұрлым тиімді реттеуге алып келеді. Кейбір жағдайларда халықаралық құқықтық қаулылар нормаларын ұлттық заңға инкорпорациялау қажеттігі туындайды. Мұндай тәсіл аталған құқықтық институттардың нормалары арасындағы қақтығысты толық жоюға ықпал етеді», -деп атап өтті [3].

Негізгі халықаралық экологиялық келісімдерды талдауды аяқтай отырып, бір зерттеу сондай-ақ, оның бір бөлімі шеңберінде Қазақстан Республикасы экологиялық құқығының халықаралық шарттық қайнар көздерінің мәніне, рөліне, мазмұнына, арақатынасына, іске асырылуына қатысты барлық ережелер мен проблемалық мәселелерді толық көлемде қамту мүмкін еместігімен келісе отырып, төмендегідей қорытындылар жасаймыз.

1) Тәуелсіз дамудың салыстырмалы қысқа кезеңінде халықаралық-құқықтық қатынастардың дербес субъектісі ретінде Қазақстан Республикасы толық көлемде сондай-ақ, толық қайтарыммен халықаралық экологиялық шарттық қатынастардың қазіргі серпінді дамып келе жатқан құрылымсіне кірікті.

2) Қазіргі экологиялық проблемалар Қазақстанды орасан шикізат ресурстары мен табиғи байлықтарға ие болуына байланысты шамадан тыс амбициялар мен пайдакүнемдік ниеттерден объективті түрде бас тартуға мәжбүр етті сондай-ақ, соның салдарынан Қазақстанның өзінің міндетіне алған, бірінші кезекте , экология мен барлық адамзат мақсатында қауіпті жаппай қырып-жою қаруының түрлерін әзірлеуге, сынауға сондай-ақ, қолдануға тыйым салу жөніндегі халықаралық міндеттемелерді адал орындалуда.Мұндай келісімдердің халықаралық экологиялық ынтымақтастық мақсатында де, Қазақстан мен әлемнің басқа да мемлекеттерінің ұлттық саясаты мен заңнамасы мақсатында де маңыздылығын ескере отырып, саяси сипаттағы халықаралық экологиялық

келісімдер Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының шарттық кайнар көздеріне жатқызыла алады.

3) Халықаралық экологиялық келісімдерға қатысу Қазақстан Республикасын осындай шарттық қаулыларға сай ұлттық экологиялық құқық нормаларын келтіру, Қазақстанның халықаралық-құқықтық міндеттемелерін қолданыстағы экологиялық заңға оған қажетті өзгерістер мен толықтырулар енгізу, осы саладағы халықаралық келісімдердың негізгі ережелерін толық іске асыру мақсатында тиісті заң қаулыларін қабылдау жолымен бейімдеу жөніндегі қызметті жалғастыруға міндеттейді.

4) Қазақстан Республикасының ынтымақтастығы қандай да бір халықаралық келісімдерға кірумен ғана шектелмеуге тиіс. Қызметі тікелей қоршаған ортаны қорғаудың проблемалық мәселелерін шешумен ұштасқан халықаралық институционалдық тетіктер мен органдар құрылымсіндегі Қазақстанның қызметін жандандыруды жалғастыру қажет.

2.2 Қазақстан Республикасының аймақтық сондай-ақ, екіжақты экологиялық мәмілелері

Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясының, сонымен қатар Қазақстан Республикасының 2007-2024 жылдарға арналған орнықты дамуға көшу тұжырымдамасының міндеттерін іске асыру шеңберінде одан әрі де шетелдік әріптестердің санын кеңейту жолымен экологиялық мәселелерді шешу жөніндегі басқа мемлекеттердің тәжірибесін алу қажет.

Қазақстан шекараларының үлкен ұзақтығы көптеген трансшекаралық экологиялық проблемаларды туындатады, оларға су бөлу, трансшекаралық су объектілерін, атмосфералық ауа мен топырақты ластау, қауіпті технологияларды, заттар мен қалдықтарды ауыстыру, пайдалы қазбалардың шекара маңындағы кен орындарын әзірлеу, бірегей табиғи кешендерді сақтау мәселелері жатады. Трансшекаралық экологиялық проблемалар елдің экологиялық қауіпсіздігіне нақты сыртқы қауіп төндіреді, оларды шешу халықаралық келісімдерды жасасу шеңберінде шектес мемлекеттердің бірлескен іс-қимылдарымен қамтамасыз етіледі. Осыған байланысты Орталық Азия елдерімен өзара қарым-қатынасқа тоқталғымыз келеді. Орталық Азия мемлекеттері су ресурстарымен, сонымен қатар бөгеттерді, каналдар мен су қоймаларын қамтитын гидротехникалық құрылыстар желісімен біріктірілген. Орталық Азияның ең белсенді мемлекеті, қоршаған ортаны өңірлік сондай-ақ, жаһандық қорғау сондай-ақ, табиғатты ұтымды қолдану жөніндегі көптеген шарттық сондай-ақ, өзге де халықаралық бағдарламалар мен жоспарлардың бастамашысы болған Қазақстан Республикасына біздің ойымызша, барлық қабылданатын шарттық міндеттемелерді толық сақтау мен орындауға барынша қолайлы сондай-ақ, үлкен кепілдік беретін екіжақты негізде шет мемлекеттермен ынтымақтастықты одан әрі дамыту қажет. Өңірдің гидрографиялық желісінің ерекшелігі - су объектілерінің оның беті бойынша біркелкі бөлінбеуі болып табылады. Орталық Азия мемлекеттері су ресурстарымен, сонымен қатар бөгеттерді, каналдар мен су қоймаларын қамтитын гидротехникалық

құрылыстар желісімен біріктірілген. Өңірдің гидрографиялық желісінің ерекшелігі су объектілерінің оның беті бойынша біркелкі бөлінбеуі болып табылады.

Осы мәселелерді реттеу шеңберінде Орталық Азия (ОА) елдерімен 4 келісім жасалды. Жоғарыда айтылған мәселелерден басқа, Келісімдерде: Қазақстан мен Қырғызстан аумақтарында орналасқан генетикалық бірыңғай кен орындарына жататын минералдық ресурстар көздерін; трансшекаралық маңызы бар табиғи ресурстар көздерін; қауіпті қалдықтарды трансшекаралық тасымалдауды сондай-ақ, оны аулаққа шығаруды мемлекеттік бақылаудың өзара іс-қимылы жөніндегі басқару, қорғау, молықтыру сондай-ақ, ұтымды қолдану мәселелері айтылған. Тараптар бірлескен әзірлеуді жүзеге асыру мақсатында басым бағдарламалар ретінде келесі бағдарламаларды айқындайды: кіші трансшекаралық өзендерді қорғау сондай-ақ, ұтымды қолдану; шектес аумақтарда орман алқаптарын қалпына келтіруді ұйымдастыру; шектес өңірлердің топырақтары мен өсімдік жамылғысының тозуына қарсы күрес; Арал бассейніндегі экологиялық жағдайды жақсарту жөніндегі бірлескен іс-шараларды әзірлеу сондай-ақ, т. б. ОА шеңберіндегі ынтымақтастықтың басым бағыттарының бірі су энергетикалық консорциум құру болып есептеледі [180].

Орхуста қоршаған ортаны қорғау министрлерінің 4-ші Пан - Еуропалық конференциясының декларациясы (Дания, 1998 жылғы маусым) Орталық Азияда өңірлік экологиялық орталық құруды құптады. 2000 жылғы 12 мамырда Қазақстан Республикасы Орталық Азия аймақтық экологиялық орталығы жұмысының жағдайлары жөнінде 2000 жылғы 5 шілдедегі № 69-ІІ заңымен келісімді бекітті. [181].

Орталық Азияның белсенді мемлекеті, қоршаған ортаны өңірлік сондай-ақ, жаһандық қорғау сондай-ақ, табиғатты ұтымды қолдану жөніндегі көптеген шарттық сондай-ақ, өзге де халықаралық бағдарламалар мен жоспарлардың бастамашысы болған Қазақстан Республикасына біздің ойымызша, барлық қабылданатын шарттық міндеттемелерді толық сақтау мен орындауға барынша қолайлы сондай-ақ, үлкен кепілдік беретін екіжақты негізде шет мемлекеттермен ынтымақтастықты одан әрі дамыту қажет. 1972 жылдан бастап Халықаралық экологиялық келісімдердің саны қарқынды өсті. Халықаралық маңызы бар Сулы-батпақты алқаптар жайлы конвенция, негізінен, суда жүзетін құстардың мекендейтін жері ретінде (Рамсар Конвенциясы) бірінші келісімдердің бірі болды. Қолданыстағы ХТК-ның 60% - дан астамы 1992 жылдан кейін қабылданды. Әдебиетті талдау қазіргі уақытта әлемде ХТК-ның нақты санын анықтауға мүмкіндік бермеді, әртүрлі дереккөздердегі сандар 216-дан 1 280-ге дейін түрленеді. IEA database порталында барлық әлем бойынша 1 280 ХТК, 2 100 екіжақты келісім сондай-ақ, 250 басқа да экологиялық Келісімге қол қойылды, ратификацияланды сондай-ақ, күшіне енді деп айтылған [182, 4 б].

Сарапшылардың пікірінше, Орталық Азия елдері көптеген халықаралық табиғат қорғау келісімдерінің қатысушылары болып табылады. Барлық бес ел БҰҰ-ның Климаттың өзгеруі жайлы негіздемелік конвенциясы, Биологиялық әртүрлілік жайлы Конвенция сондай-ақ, Шөлейттенуге қарсы күрес жөніндегі Конвенция секілді негізгі келісімдердің тараптары болып табылады. Сонымен

қатар Орталық Азия толығымен Озон қабатын қорғау жайлы Вена конвенциясының сондай-ақ, Озон қабатын бұзатын заттар жөніндегі Монреаль хаттамасының, Биологиялық әртүрлілік жөніндегі конвенциялардың (CITES, CMS, Ramsar) сондай-ақ, Қауіпті қалдықтарды трансшекаралық тасымалдауды сондай-ақ, оларды аулаққа шығаруды бақылау жайлы Базель конвенциясының тараптары ретінде ұсынылған. Ауаның ластануы жөніндегі конвенция, Су конвенциясы, ЭСПО конвенциясы, Өнеркәсіптік авариялар жайлы Конвенция, Трансшекаралық тұрғыдан қаралатын сондай-ақ, орындалуы еларалық ынтымақтастықты талап ететін Орхус конвенциясы секілді трансшекаралық тұрғыдан қарастырылатын БҰҰ ЕЭК конвенцияларына келетін болсақ, аймақ елдерінің қатысуы біркелкі емес. Тек Қазақстан БҰҰ ЕЭК барлық бес конвенциясының тарапы болып табылады, бұл кезекте еліміз осы конвенцияларға жеке хаттамаларды ратификациялаған жоқ [182. 6 б.].

Осыған байланысты Н.Г. Лаптеваның Қазақстан Республикасының халықаралық экологиялық ынтымақтастығын сондай-ақ, Орталық Азияның Аймақтық экологиялық орталығының осындай ынтымақтастықтағы рөлін зерттеуге арналған диссертациялық зерттеуі қызығушылық туғызады [5, 155 б.]. Ол атап өткендей, «Орталықтың тиімді заманауи басқару құрылымсі бар, өз қызметі мен жобаларды орындау мақсатында донорлық құралдарды табысты тартады, халықаралық стандарттар бойынша бағдарламалар мен жобаларды орындау мақсатында ұлттық сараптамалық әлеуетті ұдайы ұлғайтуды қамтамасыз етеді, бұл жұмыс орындарын құру сондай-ақ, халықаралық консалтингтік компаниялармен бәсекелестікте ұлттық ұйымдардың мүмкіндіктерін күшейту мақсатында маңызды. Сондай-ақ, ОА АЭО-ның бас кеңсесінің Қазақстанда болуы Қазақстан Республикасының халықаралық беделін нығайтуға ықпал ететіні анық, себебі бүгінгі күні бұл штаб пәтері Қазақстанда орналасқан жалғыз халықаралық ұйым» [5. 146 б.].

ТМД-ның қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі шарттық құқықтық базасы көп жақты сипаттағы келісімдердің жеткілікті санынан тұрады. Халықаралық келісімдердің негізгі бағыттары мен міндеттері ТМД елдерінің экология сондай-ақ, қоршаған табиғи ортаны қорғау саласында келісілген саясат жүргізу, гидрометеорология жөніндегі ынтымақтастықты дамыту, су объектілерін ластанудан сондай-ақ, сарқылудан қорғау шараларын кешенді қабылдау, ұзақ мерзімді болжамдарды жасау мақсатында ғылыми зерттеулерді үйлестіруді жүзеге асыру сондай-ақ, т. б. болып табылады. Достастыққа мүше мемлекеттердің экологиялық заңнамасын жақындастыру саласында Достастық Жарғысының 7-бөліміне (36-37-баптар) сай Достастыққа мүше мемлекеттердің парламенттері құрған ТМД Парламентаралық Ассамблеясының қызметі үлкен маңызға ие.

ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің ортақ мүдделері жөніндегі мәселелер бойынша «модельдік заңдар» деп аталатын ұсынымдық заңнамалық қаулыларді әзірлеуге бағытталған ПАА қызметі аса маңызды болып табылады. Модельдік заң - бұл ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің жоғарғы кеңестері қабылдайтын заңдар мен өзге де қаулыларді үйлестіру сондай-ақ, біріздендіру мақсатында ПАА қабылдайтын типтік заңнамалық акт. Айта кету керек, қазіргі уақытта МПА

осындай 140-тан астам модельдік заң бекітілген.

Модельдік заң шығарушылықтың өзекті сондай-ақ, перспективалық бағыттарының бірі ТМД-ға қатысушы елдердің экологиялық заңнамасын жетілдіруді сондай-ақ, біріздендіруді, табиғат қорғау қатынастары мен табиғат қолдану режимдерінің құрылымсын прогрессивті регламенттеуді, халықаралық экологиялық стандарттарға, оның ішінде өндірілетін өнім сапасының стандарттарына көшу тетігін іске асыруды қамтуболып табылады. Е.В Шестаковтың айтуынша, ТМД аясында жаңа қауіп-қатерлерге қарсы іс-қимылда, соның ішінде экологиялық қауіпсіздік саласында біріккен күш-жігерді жүзеге асыруды құқықтық қамтубүгінгі таңда аса қажет [183, 90 б]. Осы ойдың дәлелі ретінде қоршаған ортаны қорғау жөніндегі қатынастар құқықтық реттеудің пәні болып табылатын Достастықтың бекітілген 20-ға жуық модельдік заң қаулыларының елеулі саны болып табылады. Олардың ішінде Достастық мемлекеттерінде қоғамдық қатынастардың біртекті салаларын құқықтық реттеуді жақындастыру мақсатында ТМД ПАА қабылдаған ұсынымдық сипаттағы құрылымлендірілген заңнамалық қаулылар маңызды орын алады. Мұндай қаулыларға Жер қойнауы сондай-ақ, жер қойнауын қолдану жайлы ТМД қатысушы мемлекеттерінің модельдік кодексі жатады [184], ТМД қатысушы мемлекеттерінің модельдік Орман кодексі [185], ТМД қатысушы мемлекеттерінің модельдік Жер кодексі [186]. Бұдан басқа, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі қоғамдық қатынастардың нақты түрлерін құқықтық реттеуді жақындату сондай-ақ, достастық мемлекеттерінде экологиялық маңызды проблемаларды шешу мақсатында бірқатар модельдік заңдар, атап айтқанда, «Экологиялық қауіпсіздік жайлы» [187] «Экологиялық сақтандыру жайлы» [188], «Экологиялық ақпаратқа қол жеткізу жайлы» [189] сондай-ақ, басқалар қабылданды. ТМД ПАА-ға қатысушы мемлекеттердің ұлттық заңнаманы үйлестіру, 2005-2008 жылдарға арналған мемлекет аралық ынтымақтастық бағдарламаларын, парламенттік делегациялардың заңнамалық бастамаларын сондай-ақ, ТМД ПАА тұрақты комиссияларының ұсыныстарын дәйекті іске асыру, модельдік заң шығару процесін реттеу сондай-ақ, жетілдіру, сонымен қатар модельдік заңнамалық қаулылардың сапасын сондай-ақ, ТМД ПАА-ның 2005 жылғы 14 сәуірдегі Қаулысымен ұсынымдардың сапасын арттыру жөніндегі ынтымақтастығын жетілдіру мақсатында Қазақстан Республикасы № 25-8 Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығында модельдік заң шығару мен ұлттық заңнаманы жақындастырудың 2005-2010 жылдарға арналған перспективалық жоспары бекітілді [190].

Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) құрылған сәттен бастап, яғни 2011ж. Қазақстан оның мүшесі болып табылады. Бұдан да тығыз экономикалық интеграция қажеттілігі ТМД кеңістігінде түрлі интеграциялық бірлестіктер құрыла бастауына, мемлекет аралық ынтымақтастықтың түрлі нысандарының, мәселен Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) пайда болуына алып келді [191].

Практик заңгерлердің пікірінше, ЕАЭО табиғатты қорғау заңнамасын үйлестіру қажет, экологиялық қауіпсіздікті қорғау бойынша бірыңғай құқықтық база қажет. Бұл ЕАЭО-ға кіретін мемлекеттердің табиғи ұқсастығы мен

биологиялық әртүрлілігін тиімді қорғауға мүмкіндік береді. ЕАЭО-ның міндеті сауда байланыстарын кеңейтуден ғана емес. Көптеген проблемалардың ішінде-қауіпсіздікті, соның ішінде Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету. ЕАЭО құрамына кіретін бес мемлекеттің әрқайсысының табиғаты бірегей сондай-ақ, қайталанбас. Оның сақталуы-әр елдің міндеті. Алайда, ЕАЭО заңгерлері көп ұзамай бірыңғай кеңістіктегі экологиялық қауіпсіздік ортақ міндет болатынын ескертеді. Экологияны қорғау жөніндегі проблеманы тиімді шешу мақсатында табиғатты қорғау жөніндегі Еуразиялық мемлекеттердің құқықтық базасын теңестіру процесін бастау қажет [192].

Қазақстан, Ресей сондай-ақ, ЕАЭО-ның басқа да елдерінің экологиялық заңнамасының жай-күйін талдай отырып, кейбір зерттеушілер құқықтық құрылымдердің жақындасу үрдісінің бар екендігі жайлы мәлімдейді. Құқықтық құрылымдерді үйлестіру экологиялық сақтандыру, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар мен объектілердің құқықтық режимі, экологиялық лицензиялау секілді салаларда жүргізіледі. Біріздендіруді экологиялық нормалау мен стандарттауға қатысты байқауға болады [193, 321-325 бб].

ЕАЭО жайлы шарт оған мүше мемлекеттерге, егер бұл қоршаған ортаны қорғау мақсатында қажет болған жағдайда, өзара саудада шектеулерді (мұндай шаралар ақталмаған кемсітушіліктің құралы немесе сауданы жасырын шектеу болып табылмайтын жағдайда) қолдануға мүмкіндік береді. Қолданыстағы өндірістік қуаттарды заңнамада немесе нормативтік қаулыларда белгіленген жаңа табиғат қорғау талаптарына сондай-ақ, шаруашылық жүргізуші субъектілерге ілеспе қосымша қаржылық жүктемеге бейімдеуге арналған мұнай мен мұнай өнімдеріне арналған субсидиялар қандай да бір өтемақы шараларын енгізу мақсатында негіздер ретінде қаралмайды (84-бап). Саудамен байланысты ЕАЭО-да «экологиялық тауарларға» қатысты шаралар экологиялық тауарлар мен қызметтер бойынша келісімді дайындауға қатысты нақты міндеттемелер бекітілген жоқ. Дегенмен, Еуразиялық экономикалық комиссияның (ЕЭО атқарушы органының) энергетика департаменті заңнаманы үйлестіру сондай-ақ, энергия тиімді технологияларды, әсіресе энергетикалық инфрақұрылым объектілері мақсатында енгізу мәселелерін талқылайды. Бұдан басқа, осы 23 міндеттемелердің кейбірі экологиялық тауарлар мен қызметтерге қолданылады, мәселен, өнеркәсіптік субсидияларды немесе импортқа сандық шектеулерді алып тастауға немесе саудадағы техникалық кедергілерді жоюға (тауар стандарттары мен сертификаттау) байланысты [194. б. 53]. Ғалымдардың пікірінше, «аймақтық құрылымды дамытудың әлеуметтік моделі ретінде қоршаған ортаны қорғаудағы әлеуетті ресурс ретінде ЕЭО ұлттықтан жоғары құрылымдарының мәртебесі мен функцияларын кеңейту сондай-ақ, қолдану, қажет болған мәселеде мемлекет аралық деңгейде экологиялық сараптама тәжірибесін кеңейту қажет. Жүргізілетін жұмыс мақсатында қоршаған ортаны қорғауды ұйымдастыру жөніндегі еуропалық тәжірибені, атап айтқанда - жекелеген еуропалық мемлекеттердің (Испания, Германия сондай-ақ, т. б.) сондай-ақ, жалпы Еуропалық Одақтың қоршаған ортаны қорғау жайлы заңнамасын қолдану қажет» [194, 193].

Каспий маңы мемлекеттерінің (Әзірбайжан Республикасы, Иран Ислам

Республикасы, Қазақстан Республикасы, Ресей Федерациясы, Түрікменстан) табысты өңірлік ынтымақтастығының мәселен ретінде Каспий теңізін қорғау жөніндегі елдердің бірлескен қызметін атауға болады. Каспий теңізінің теңіз ортасын қорғау жөніндегі негіздемелік конвенцияға (Тегеран конвенциясы) 2003 жылғы қарашада Тегеран қаласында (Иран Ислам Республикасы) Каспий маңы мемлекеттерінің өкілдері қол қойды [117]. Конвенцияның мақсаты - Каспий теңізінің теңіз ортасының биологиялық ресурстарын қорғауды, сақтауды, қалпына келтіруді, орнықты сондай-ақ, ұтымды қолдануды қоса алғанда, ластанудан қорғау болып табылады. Тегеран конвенциясын Қазақстанның ратификациялауы барлық дүние жүзілік қоғамдастыққа еліміздің қоршаған ортаның мүдделерін ескере отырып, экономикалық даму мақсаттарына қол жеткізуге ұмтылысын тағы да көрсетті.

2019 жылғы 8 ақпанда Қазақстан Каспий теңізінің мәртебесі жайлы тарихи құжатты ратификациялады [195]. Бұл дипломаттардың ғана емес, сонымен қатар 20 жылдан астам уақыт бойы Каспий бойынша көршілерімізбен келіссөздер жүргізген Қазақстанның басқа да мемлекеттік мекемелерінің көпжылдық жұмысының нәтижесі. Каспий теңізінің мәртебесін реттеу сондай-ақ, халықаралық, саяси, экономикалық сондай-ақ, мәдени-гуманитарлық ынтымақтастықтың құқықтық режимін құру барлық жағалаудағы мемлекеттер мақсатында стратегиялық маңызды бағыт болды сондай-ақ, болып қала береді. 2018 жылдың 12 тамызында «Каспий бестігі» тарихындағы айтулы оқиға болды - Ақтауда мемлекет басшылары Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі жайлы өңір мақсатында негізгі құжат - конвенцияға қол қойды. Мемлекет басшысы атап өткендей, Конвенция «Каспий теңізінің конституциясы» ретінде өңірдегі қауіпсіздік, тұрақтылық пен гүлденудің кепілі болуы тиіс [196]. Конвенция ұлттық аймақтарды, юрисдикция мен егемендікті ажыратуға; жер қойнауын қолдану құқығын жүзеге асыруға; транзитпен сондай-ақ, тасымалдауға; суасты құбырлары мен кабельдерді төсеуге; Каспий теңізінің табиғи ортасын сондай-ақ, биологиялық ресурстарын қорғауға байланысты мәселелерді регламенттейді. Қазіргі заманғы қауіп-қатерлерге қарсы тұру, төтенше жағдайлардың болдырмау сондай-ақ, оларды жою, Каспий маңы мемлекеттерінің әскери қызметі тұрғысынан қауіпсіздік мәселелеріне ерекше назар аударылды. Осыған байланысты А.А. Сәлімгерейдің ерекше арнайы диссертациялық зерттеуін атап өтуге болады, мұнда 1991 жылға дейінгі Каспий теңізінің заңды мәртебесі мәселелері бойынша КСРО-Иранның шарттық тәжірибесіне талдау жүргізілді, оны аймақтағы жаңа геосаяси жағдайға қолдану мүмкіндіктері зерделенді. БҰҰ-ның халықаралық теңіз құқығы жөніндегі Конвенциясы сондай-ақ, мемлекеттердің көл мәртебесін белгілеуге қатысты тәжірибесі зерттелді. Шельфтің минералдық ресурстарын барлау сондай-ақ, өндіру, мұнайды тасымалдау, Каспийдің биологиялық ресурстарын қорғау сондай-ақ, ұтымды қолдану, қоршаған ортаны қорғау мәселелерінде қарсылықтарды заңнамалық деңгейде оңтайлы шешу мүмкіндіктері негізделген [197].

Конвенцияның 3-бабында тараптардың Каспий теңізіндегі қызметі 17 қағидат негізінде жүзеге асырылатын болады, онда экологиялық-құқықтық қағидаттар ретінде келесі 5 қағидатты атап өтуге болады деп бекітілген, атап

айтқанда: Каспий теңізін бейбіт мақсаттарда қолдану, оны бейбітшілік, тату көршілік, достық сондай-ақ, ынтымақтастық аймағына айналдыру, Каспий теңізімен, бейбіт құралдармен байланысты барлық мәселелерді шешу; бірлескен су биологиялық ресурстарын молықтыру сондай-ақ, қолдануды реттеу жөніндегі келісілген нормалар мен ережелерді қолдану; Каспий теңізін; экологиялық құрылымсіне келтірілген залал мақсатында ластануға жол беретін тараптың жауапкершілігін арттыру; Каспий теңізінің табиғи ортасын қорғау, оның биологиялық ресурстарын сақтау, қалпына келтіру сондай-ақ, ұтымды қолдану; Каспий теңізінің экология, биологиялық ресурстарын сақтау сондай-ақ, қолдану саласында ғылыми зерттеулер жүргізуге ықпал ету болып есептеледі [195].

Сарапшылардың пікірінше, конвенцияны «Каспий конституциясы» деп атап кетті. Ол негіздемелік, негіз қалаушы сипатымен ерекшеленеді. Конвенцияда Каспий теңізі теңіз ретінде емес, көл ретінде емес, «Каспий маңындағы бес елдің құрлықтағы шекараларымен қоршалған су бөгені» ретінде қарастырылды. Мұндай ерекше түсіндірме құжатты әзірлеушілерге құжаттың қорытынды ережелерін тұжырымдауда анағұрлым икемді сондай-ақ, тапқыр болуға мүмкіндік берді. Жалпы, Конвенцияға қол қою бір жыл бұрынғыдай Каспий маңы мемлекеттері мақсатында игілік болып қала береді. Конвенция енгізген анықтылық белгісіздік пен ережелердің жоқтығынан жақсы. Әрбір қол қоюшы ел құжаттан өз пайдасын алған болар. Ресей мен Иран мақсатында - Каспийде сыртқы ойыншылардың қарулы күштерінің болмауы кепілдігі. Каспий теңізінің акваториясын жалпы қолданудағы сақтау Ресейге Каспийдегі өз әскери-теңіз күштерінің орнын ауыстыру мен қолдануда артықшылық берді. Әзірбайжан, Қазақстан сондай-ақ, Түрікменстан алдағы уақытта өз пайдасына игеру перспективасымен мұнай сондай-ақ, газ кен орындары бар теңіз түбінің ауқымды учаскелерін алды. Американдық Energy Information Administration (EIA) бағалауына сай, Каспий шельфінде мұнай эквивалентіндегі дәлелденген сондай-ақ, ықтимал мұнай сондай-ақ, газ қоры 6,5 млрд. т. құрайды. Алайда, бір жылдан кейін Каспий конвенциясына қол қоюда табысты сәттерден басқа әлеуетті тәуекелдер де жасырылғандығы айқындалды. Сондай-ақ, олар жақын арада белгілі болады. Мәселен, Иран бүгінгі күні конвенцияны әлі күнге дейін ратификацияламаған Каспий маңы елдерінің ішінде жалғыз ел болып қала береді [198]. Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі екіжақты ынтымақтастық Ресей Федерациясы, Грузия, Израиль Мемлекеті, Литва, Түркия, Әзірбайжан, Қырғыз Республикасы, Моңғолия, Өзбекстан, Польша, Америка Құрама Штаттары, Қытай Халық Республикасы сондай-ақ, Швейцария конфедерациясы секілді елдермен келісімдермен ұсынылған. Екіжақты келісімдерді жасасудың негізгі мақсаты - жаһандық экологиялық дағдарысты, экологиялық зілзалалар мен апаттарды болдырмау, табиғи ортаның нашарлауы сондай-ақ, экологиялық зиянсыз тіршілік ету ортасын құру болып табылады. Сонымен қатар экологияға сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін ұтымды қолдануға мән бере отырып, Тараптар осы саланың тәжірибелік нәтижелеріне қол жеткізу жөнінде шаралар қабылдауға ықпал етеді. Осы келісімдердің көп болуына байланысты біз бірқатар келісімдерді талдауды шештік. Ресей Федерациясымен бірқатар келісімдерді қарастырайық.

2004 жылғы 9 қаңтарда Мәскеу қаласында Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы Байқоңыр кешенінің жұмыс істеуін қамтамасыз ететін шарттарды одан әрі дамыту жайлы меморандумның жобасы жайлы» [199]. Атап айтқанда, онда 1994 жылғы 28 наурыздағы Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы «Байқоңыр» ғарыш айлағын қолданудың негізгі қағидаттары мен келісімдері жайлы келісімнің, сонымен қатар «Байқоңыр» кешеніндегі өзара іс-қимылдың құқықтық негізін құрайтын басқа да келісімдер мен уағдаластықтардың ережелері дамыды. Бұл құжат Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ресей Федерациясының Үкіметі арасындағы Ресей Федерациясының жалға алуы жағдайында Байқоңыр кешенінің аумағында экология сондай-ақ, табиғатты қолдану жөніндегі келісімге қол қоюға серпін берді, 2005 жылғы 2 маусым., Байқоңыр [199]. Осы ғарыш айлағы бойынша ҚР мен РФ арасындағы өзара қарым-қатынасты талдай отырып,

Ж.С. Елубаев бұл келісім экологиялық нормалардың тікелей сондай-ақ, экстерриториалдық әрекет ету қағидатын сақтай отырып, Қазақстан мен Ресей заңнамаларымен орындалуы қамтамасыз етілетін бірқатар міндеттемелерді Ресей тарапына жүктейді деп санайды. Оның пікірінше, қазақстандық құқықтанушы ғалымдар көбінесе монистік теорияны ұстанады, сондықтан, халықаралық құқық сондай-ақ, ұлттық құқықтың ара қатынасы бойынша осындай тәсілге негізделіп отырып, «Байқоңыр» ғарыш айлағының қызметіне байланысты туындайтын қарым-қатынастарға тікелей сондай-ақ, эксаумақтық ықпалдың бірыңғайлылығы жайлы айтуға болады [200].

Ресей Федерациясының Үкіметі мен Қазақстан Республикасының Үкіметі арасындағы қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ынтымақтастық жайлы келісімге 2004 жылғы 22 желтоқсанда Мәскеу қаласында қол қойылды. Келісімнің 4-бабы ынтымақтастықтың негізгі бағыттарын көрсетеді: атмосфералық ауаны ластанудан қорғау; су объектілерін зерттеу, ұтымды қолдану, қорғау сондай-ақ, ластанудан қорғау; қоршаған ортаны радиациялық әсерден қорғау; биологиялық әртүрлілікті сақтау, сирек кездесетін сондай-ақ, құрып кету қаупі төнген жануарлар мен өсімдіктердің түрлерін, олардың мекендейтін орындарын зерделеу мен құтқару жөніндегі жобаларды әзірлеу сондай-ақ, жүзеге асыру; топырақты қорғау сондай-ақ, жер ресурстарын ұтымды қолдану; ормандарды қорғау, қорғау сондай-ақ, қалпына келтіру сондай-ақ, орман ресурстарын ұтымды қолдану; шекара маңындағы аумақтарда оны ұйымдастыруды қоса алғанда, қоршаған ортаның мониторингі; қоршаған ортаның ластануының қоршаған ортаның климатқа әсері; қалалар мен басқа да елді мекендерде қоршаған ортаны жақсарту; қоршаған ортаны қорғау жөніндегі құқықтық реттеу сондай-ақ, басқару; табиғи ресурстар көздерін ұтымды қолдану сондай-ақ, қорғау мақсатында табиғат қолдануды реттеудің экономикалық тетіктерін әзірлеу; экологиялық тәрбие сондай-ақ, білім беру; экологиялық сараптаманы, экологиялық болжауды сондай-ақ, жобалауды қоса алғанда, қоршаған ортаны қорғау проблемаларын шешудегі әдістемелік аспектілер; қоршаған ортаны қорғау жөніндегі нормативтер мен нормативтік-әдістемелік құжаттаманы әзірлеу; шекара маңындағы аумақтарда өндіріс пен тұтынудың қауіпті

қалдықтарын трансшекаралық орын ауыстыруды сондай-ақ, орналастыруды реттеу сондай-ақ, т. б. [201].

Маңызды құжаттардың бірі Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ресей Федерациясының Үкіметі арасындағы трансшекаралық су объектілерін бірлесіп қолдану сондай-ақ, қорғау жайлы келісім болып есептеледі (Өскемен қаласы, 2010 жылғы 7 қыркүйек) [202]. Осы Келісімді орындау мақсатында тепе-тең жағдайларда трансшекаралық су объектілерін бірлесіп қолдану сондай-ақ, қорғау жөніндегі Қазақстан-Ресей бірлескен комиссиясы құрылды. Осы Келісім шеңберінде тараптар трансшекаралық су объектілерінің гидрологиялық сондай-ақ, гидрохимиялық режимінің сондай-ақ, олармен байланысты экоқұрылымдердің жай-күйінің нашарлауына әкеп соғуы мүмкін іс-әрекеттерден немесе әрекетсіздіктерден тартынуға; трансшекаралық су объектілерінің ластануын болдырмау, шектеу, қысқарту сондай-ақ, жою жөнінде шаралар қабылдауға міндеттенеді; трансшекаралық су объектілерінің жай-күйінің өзгеруі, оның ішінде су тасқындары, мұз кептелістері, су арқылы берілетін инфекциялар, арналардың лайлануы, жағалаулардың эрозиясы нәтижесінде туындайтын теріс салдарларды болдырмау немесе бәсеңдету жөнінде шаралар қабылдауға; трансшекаралық әсердің әлеуетті физикалық қайнар көзі болып табылатын гидротехникалық құрылыстарды, ағыс сулар мен сұйық қалдықтарды жинағыштарды жарамды техникалық жай-күйде ұстауды қамтамасыз етуге міндетті.

Жайық трансшекаралық өзенінің су ресурстарын сақтау, қорғау сондай-ақ, қалпына келтіру жөніндегі ынтымақтастық Өскемен қаласында 2010 жылғы 7 қыркүйекте жасалған трансшекаралық су объектілерін бірлесіп қолдану сондай-ақ, қорғау жайлы Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ресей Федерациясының Үкіметі арасындағы келісімге сай жүзеге асырылады, бұл келісім 2017 жылғы 3 тамызда күшіне енді [203]. Тараптар ынтымақтастықты мынадай бағыттар бойынша жүзеге асырады: а) Жайық өзені бассейнінің экоқұрылымсін жақсарту сондай-ақ, трансшекаралық ластануын болдырмау жөніндегі бірлескен әрекеттерді сондай-ақ, іс-шаралар жоспарын дайындау; ә) Жайық трансшекаралық өзені бассейнінің экоқұрылымсін сақтау саласында жаңа технологияларды қолдануға ықпал ету; б) Жайық трансшекаралық өзені бассейнінің экоқұрылымсін сақтау саласында ғылыми-зерттеу ұйымдары мен қоғамдық бірлестіктер ынтымақтастығына ықпал ету; в) Тұяқты жануарларды, суда жүзетін балық пен құстарды қоса алғанда, Жайық трансшекаралық өзені бассейнінің жануарлар әлемін сақтау бойынша ұсыныстар дайындау; г) Жайық трансшекаралық өзенінің алқаптық бөлігінде заңсыз орман шабу, орман зиянкестері мен аурулары сондай-ақ, ормандардың өртенуімен күресу жөнінде ұсыныстар дайындау; ғ) Жайық трансшекаралық өзені бассейнінің орманды өңірін көбейту жөнінде іс-шаралар ұйымдастыруға ықпал ету; д) Жайық трансшекаралық өзені бассейнінің экоқұрылымсін сақтау жөніндегі шаралар жайлы Тараптар мемлекеттерінің заңнамасына сай жұртшылықты хабардар ету; е) Жайық трансшекаралық өзені бассейнінің экоқұрылымсін климаттың өзгеруіне бейімдеу жөнінде ұсыныстарды дайындау; ж) Жайық трансшекаралық өзені бассейнінің экоқұрылымсін нүктелік көздерден, сол

секілді диффуздық көздерден, ластау жүктемесін азайту жөнінде іс-шаралар ұйымдастыруға ықпал ету; з) Жайық трансшекаралық өзені бассейні экоқұрылымсінің жай-күйі жайлы ақпарат алмасу сондай-ақ, Жайық трансшекаралық өзенінің бассейнінде төтенше жағдайлар туындаған кезде оның трансшекаралық әсерін жою мен азайту жөніндегі тараптардың бірлескен шараларды қабылдау тетігін жасауы; и) Өзара қызығушылық тудыратын өзге де ынтымақтастық салалары [192, 51 б]

Ю. Гаврилованың пікірінше, «трансшекаралық өзендерді мемлекет аралық қолдану мен қорғау проблемасын халықаралық келісім жасасу сондай-ақ, халықаралық құжат нормаларының орындалуына жауапты мемлекет аралық орган құру жолымен шешу қажет. 1992 жылғы трансшекаралық су ағындары мен халықаралық көлдерді қорғау сондай-ақ, қолдану жөніндегі көпжақты конвенция болашақ халықаралық екіжақты шартты жасасу кезінде модель бола алады» [6, 136-137 б]. Біз бұл тәсіл тиімді деп есептейміз сондай-ақ, басқа да халықаралық экологиялық міндеттемелерді орындау мақсатында негізге алынуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының географиялық жақындығы мен басқа да объективті себептерінің салдарынан қазіргі уақытта қарқынды дамып келе жатқан Қытай Халық Республикасымен тығыз байланыс орнатылған. Трансшекаралық өзендердің су ресурстарын қолдану сондай-ақ, қорғау жөніндегі ынтымақтастық Қазақстан мен Қытай арасындағы жан-жақты стратегиялық әріптестіктің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

ҚР Президенті Н. Назарбаевтың мемлекеттік сапары барысында (2015 жылғы 30 тамыз-3 қыркүйек) екі мемлекет басшылары трансшекаралық өзендер мәселелеріне ерекше көңіл бөлінген жан-жақты стратегиялық әріптестік қатынастарының жаңа кезеңі жайлы бірлескен декларацияға қол қойды [204]. Трансшекаралық өзендерді бірлесіп қолдану сондай-ақ, қорғау жөніндегі ҚР мен ҚХР өзара қарым-қатынасы мынадай құжаттармен реттеледі: 1) трансшекаралық өзендерді қолдану сондай-ақ, қорғау жөніндегі ынтымақтастық жайлы ҚР Үкіметі мен ҚХР Үкіметі арасындағы Келісім (2001 жылғы 12 қыркүйек, Астана қ.) [205]; 2) трансшекаралық өзендердегі табиғи апаттар жайлы тараптарға шұғыл хабарлау жайлы ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі мен ҚХР Су шаруашылығы министрлігі арасындағы келісім (2005 жылғы 4 шілде, Астана қ.); 3) ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі мен ҚХР Су шаруашылығы министрлігі арасындағы трансшекаралық өзендерде ғылыми-зерттеу ынтымақтастығын дамыту жайлы келісім (2006 ж. 20 желтоқсан, Пекин қ.) [206]; 4) ҚР Қоршаған ортаны қорғау министрлігі мен ҚХР Су шаруашылығы министрлігі арасындағы негізгі трансшекаралық өзендердің шекаралық гидробекеттерінің гидрологиялық сондай-ақ, гидрохимиялық ақпаратпен (деректермен) өзара алмасу жайлы келісім (2006 ж. 20 желтоқсан, Пекин қ.) [205]; 5) ҚР Үкіметі мен ҚХР Үкіметі арасындағы трансшекаралық өзендердің [206]; 6) ҚР Үкіметі мен ҚХР Үкіметі арасындағы Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ынтымақтастық жайлы келісім (13 маусым 2011 ж., Астана қ.) [207]; 7) ҚР Үкіметі мен ҚХР Үкіметі арасындағы Қорғас өзеніндегі «Достық» бірлескен су торабын басқару сондай-ақ, қолдану жайлы келісім (2013 жылғы 7 қыркүйек, Астана қ.) [208].

Қазақстан Германия тарапымен экологиялық салада белсенді шарттық жұмыс жүргізуде. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың Берлинге ресми сапары аясында жасыл экономика жөніндегі ынтымақтастық сондай-ақ, ұзақ мерзімді төмен көміртекті экономикалық стратегияны әзірлеу жайлы бірлескен мәлімдемеге қол қойылды [209].

Негізгі халықаралық экологиялық келісімдерды талдауды қорыта келе, Қазақстан Республикасы Экологиялық құқығының халықаралық шарттық көздерінің мәніне, рөліне, мазмұнына, арақатынасына, тәжірибелік жүзеге асырылуына қатысты барлық ережелер мен проблемалық мәселелерді толық көлемде қамту бір зерттеу сондай-ақ, оның бір бөлімі шеңберінде мүмкін еместігін мойындай отырып, мынадай қорытындылар жасадық

1) Халықаралық-құқықтық қатынастардың дербес субъектісі ретінде тәуелсіз дамудың салыстырмалы түрде қысқа мерзімде Қазақстан Республикасы Халықаралық экологиялық шарттық қатынастардың қазіргі сондай-ақ, серпінді дамып келе жатқан құрылымсіне толық шамада сондай-ақ, толық қайтарыммен кірігіп келді

2) Экологиялық проблемалардың қазіргі шеңбері орасан зор шикізат ресурстары мен табиғи байлықтарға ие болуды негізге ала отырып, Қазақстанды шектен тыс амбициялар мен пайдакүнемдік пиғылдардан объективті түрде бас тартуға мәжбүр етті, соның салдары бойынша Қазақстанның өзіне алған халықаралық міндеттемелерді, бірінші кезекте, экология сондай-ақ, барлық адамзат мақсатында қауіпті қару түрлерін әзірлеуге, сынақтан өткізуге сондай-ақ, қолдануға тыйым салу жөніндегі міндеттемелерін адал орындауының нәтижелері көрнекі болып табылады. Осындай келісімдердің халықаралық экологиялық ынтымақтастық мақсатында де, Қазақстанның сондай-ақ, әлемнің басқа да мемлекеттерінің ұлттық саясаты мен заңнамасы мақсатында маңыздылығын ескере келе, саяси сипаттағы халықаралық экологиялық келісімдер Қазақстан Республикасы Экологиялық құқығының шарттық көздеріне жатқызылуға тиіс.

3) Халықаралық экологиялық келісімдерға қатысу Қазақстан Республикасын осындай шарттық қаулыларға сай Ұлттық экологиялық құқық нормаларын келтіру, Қазақстанның халықаралық құқықтық міндеттемелерін оған қажетті өзгерістер мен толықтырулар енгізу, осы саладағы халықаралық келісімдердың негізгі ережелерін толық іске асыру мақсаттары мақсатында тиісті заңнамалық қаулыларді қабылдау арқылы қолданыстағы экологиялық заңға бейімдеу жөніндегі қызметті жалғастыруға міндеттейді.

4) Қазақстан Республикасының ынтымақтастығы белгілі бір халықаралық келісімдерға кірумен ғана шектелмеуі керек. Сонымен қатар халықаралық институционалдық тетіктер мен іс -әрекеті қоршаған ортаны қорғаудың сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолданудың проблемалық мәселелерін тікелей шешумен ұштасатын органдар құрылымсінде Қазақстанның қызметін жандандыруды жалғастыру қажет.

3 ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰЙЫМДАРДЫҢ ДЕКЛАРАЦИЯСЫ МЕН ҚАРАРЛАРЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАБИҒАТЫ СОНДАЙ-АҚ, ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕМЕЛЕРІН ІСКЕ АСЫРУ ЖӨНІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

3.1 Халықаралық ұйымдардың декларациялары мен қарарлары сондай-ақ, олардың Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасының дамуына ықпалы

Соңғы жүз жылдықта халықаралық құқықтық алаңда айтарлықтай өзгерістер болды, олардың ішіндегі ең маңыздысы: халықаралық норма шығармашылығы саласында белсенді сондай-ақ, жеке-дара іс - қимыл жасауға мүмкіндігі бар халықаралық мемлекет аралық ұйымдардың (сондай-ақ, атап айтқанда, мемлекет аралық интегративтік бірлестіктердің) пайда болуы, заңды (моральдық-саяси сондай-ақ, олардың бір түрі-прозелиттік сондай-ақ, т. б.) неғұрлым сырттан жақындатылған нормаларды құра отырып, пайда болуы.); халықаралық құқық құрылымсінің (институттардың, салалардың) жаңа құрылымдық элементтерінің пайда болуы сондай-ақ, оларды бекіту мақсатында объективтеу нысанының өзін дамытуды талап ететін халықаралық құқықты реттеу саласын тұтастай кеңейту [210].

Халықаралық конвенциялармен, келісімдермен сондай-ақ, әдет-ғұрыптармен қатар халықаралық ұйымдардың ұсынымдары халықаралық экологиялық құқықтың қалыптасуы мақсатында де, Қазақстан Республикасының сондай-ақ, әлемнің басқа да көптеген мемлекеттерінің экологиялық заңнамасын жетілдіру мақсатында де үлкен рөл атқаратынын атап өткен жөн.

Халықаралық ұйымдардың ұсынымдық үкімдері мен қаулылары көп мәселедерезолюциялар мен декларациялар нысанында қабылданады.

«Декларация» термині әртүрлі халықаралық құжаттарды белгілеу мақсатында қолданылады. Алайда, декларациялар барлық жағдайларда заңды түрде міндетті емес. Бұл термин көбінесе тараптардың заңды міндеттемелерді орнатпайтынын, тек белгілі бір ұмтылыстарды мәлімдегісі келетінін көрсету мақсатында әдейі таңдалады. Мысал – 1992 жылғы Рио декларациясы [211].

Сонымен бірге, декларациялар сөздің жалпы мағынасында келісімдер ретінде қарастырылуы мүмкін, олардың халықаралық құқық бойынша міндетті күші болуы керек. Осыған байланысты әрбір жекелеген мәселеде Тараптардың заңды міндетті міндеттемелерді белгілеуге ниет білдіргенін анықтау қажет. Тараптардың ниеттерін анықтау көбінесе қиын болуы мүмкін. Бастапқыда «декларациялар» деп аталатын кейбір құжаттар міндетті күшке ие болмайды деп көзделді, бірақ кейінірек олардың ережелері халықаралық әдеттегі құқықтың көрінісі болды немесе әдеттегі құқықтың нормасы ретінде міндетті бола алады. Бұл 1948 жылғы Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы жағдайында көрініс тапты [212].

Әртүрлі мемлекеттер арасындағы қарым-қатынастардың пайда болуы мен кезең-кезеңмен дамуы басталғаннан бастап іс жүзінде әрбір мемлекет

мақсатында өмірлік маңызды халықаралық проблемаларды неғұрлым тиімді шешу ұйымдасқан ұжымдық күш-жігердің арқасында ғана мүмкін болатынын түсіну объективті түрде көрінеді. Әңгіме халықаралық процестерді тиімді реттеудегі рөлі өте жоғары халықаралық ұйымдар - мемлекеттердің халықаралық бірлестіктерін құру сондай-ақ, олардың жұмыс істеуі жайлы тікелей болып отыр. Осыған байланысты ғалым-заңгер И. Лукашуктың: «халықаралық қатынастарға әсер етудің тиімділігі субъектілердің күш-қуатына ғана емес, олардың өзара іс-қимылының ұйымдастырылуына да байланысты. Ұйым интегралды қасиеттерге ие, яғни бұл қасиет ешбір мүшеде жоқ. Ол мүшелердің сомасы емес, олардың өзара әрекеттесуінің құрылымсыз, бұл оның әлеуетін айтарлықтай арттырады. Ұйымға қатысу әрбір мемлекет алдында жаңа мүмкіндіктер ашады» [76, 89 б].

Мемлекетаралық сондай-ақ, халықаралық әртүрлі қоғамдық мекемелерде ғалым Ш.Ш. Орманов белгілегендей халықаралық құқық нормалары орын алуда. Халықаралық-құқықтық норма жасауда маңызды ұсыныстар мен қарар қорытындылары барысында анықталуда. Мемлекетаралық мекемелерде бірнеше қарардың түрлері, мемлекеттік қоғам мүшелерінің келісуімен мемлекетаралық сондай-ақ, халықаралық мекемелерде жасалуда, оның артықшылығы мемлекеттік мекеме құзыреттілігіне байланысты, ал халықаралық мекемелерде заманауи құқық көздері болып есептеледі [24, 17 б].

Қазақстан қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша көптеген бастамалар мен бағдарламалардың қатысушысына айналды. Қоршаған ортаны қорғау саласында Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) секілді көп қырлы үкіметаралық ұйым ерекше үлес қосуда. Оның бастамасымен халықаралық экологиялық келісімдердің басым бөлігі қабылданады. Қазақстан Республикасы 1992 жылғы 2 наурызда Біріккен Ұлттар Ұйымының толық құқылы мүшесі болды (ГА 46/224 резолюциясы). Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымы өз жұмысын 1993 жылдың басында бастады. Қоршаған ортаны қорғау қызметіне БҰҰ-ның барлық дерлік органдары сондай-ақ, осы ұйым құрылымсындағы жеке мамандандырылған мекемелер қатысады.

Қазіргі таңда Қазақстанда БҰҰ-ның 18 ұйымы бар:

БҰҰДБ (БҰҰ Даму Бағдарламасы),

ЮНИСЕФ (БҰҰ Балалар қоры),

ЮНФПА (БҰҰ тұрғын халық жөніндегі қоры),

ЕҚБ (БҰҰ Есірткі сондай-ақ, қылмыс жөніндегі басқармасы),

БҰҰ БЖКБ (БҰҰ Босқындар істері жөніндегі Жоғарғы комиссарының басқармасы),

БҰҰЕ (БҰҰ еріктілері),

ХЕҰ (Халықаралық еңбек ұйымы),

ЮНЕСКО (білім, ғылым сондай-ақ, мәдениет мәселелері жөніндегі БҰҰ ұйымы),

ДДҰ (Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы),

ДБ (Дүниежүзілік банк),

ХВҚ (Халықаралық валюта қоры),

БҰҰ / ЖИТС (БҰҰ-ның ААИВ/ЖИТС жөніндегі бірлескен бағдарламасы),

ҚАД (қоғамдық ақпарат департаментінің өкілдігі),

ГМУБ (гуманитарлық мәселелерді үйлестіру жөніндегі басқармасы),
АТМЭӘК (Азия мен Тынық мұхитқа арналған экономикалық сондай-ақ,
әлеуметтік комиссия),
БҰҰ ЕЭК (БҰҰ Еуропалық экономикалық комиссиясы),
IUCN (апаттар қаупін азайтудың халықаралық стратегиясы),
БҰҰ – Әйелдер [213].

Халықаралық ынтымақтастықтың жалпы танылған экологиялық қағидаттары мен бағыттары Стокгольмдік қоршаған орта жөніндегі декларациясымен (1972) [214], Дүниежүзілік табиғат хартиясымен (1982) [215], Қоршаған орта сондай-ақ, даму жөніндегі декларациямен (Рио-де-Жанейро, 1992) [216], мыңжылдық саммитінің декларацияларымен (Нью-Йорк, 2000) [217], тұрақты даму жөніндегі Йоханнесбург декларациясымен анықталды [218].

Қазақстан Республикасы халықаралық экологиялық-құқықтық ынтымақтастықтың жоғарыда аталған қағидаттары мен бағыттарын басшылыққа алады. Олар ұлттық заңнамада көрініс тапты, мәселен, ҚР ЭК 5-бабында мынадай қағидаттар айтылған: Қазақстан Республикасының тұрақты дамуын қамтамасыз ету; экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету; қоршаған ортаның ластануын сондай-ақ, оған кез келген өзге де нысандарда зиян келтіруді болдырмау жөніндегі болдырмау шараларының міндеттілігі; қоршаған ортаға ықпал етудің ақылдылығы сондай-ақ, рұқсат беру тәртібі; экологиялық ақпараттың қолжетімділігі; жоспарланып отырған шаруашылық сондай-ақ, өзге де қызметтің экологиялық қауіптілігі презумпциясы сондай-ақ, оны жүзеге асыру жайлы шешімдер қабылдау кезінде қоршаған ортаға сондай-ақ, халықтың денсаулығына әсерді бағалаудың міндеттілігі [66].

ЕҚЫҰ-ның экологиялық қызметі жанжалдардың болдырмау, сенімді нығайту сондай-ақ, тату көршілік қатынастарды дамыту мақсатында қоршаған ортаны қорғау мәселелеріндегі ынтымақтастықты нығайтуға бағытталған. ЕҚЫҰ қоршаған ортаны қорғаудың көптеген түрлі бағыттары бойынша, атап айтқанда табиғи ресурстар көздерін, ел ішінде сондай-ақ, елдер арасындағы су ресурстарын тұрақты басқаруды қамтамасыз ету, апаттар қаупін азайту, климаттың өзгеру проблемаларын шешу сондай-ақ, қауіпті қалдықтарды қауіпсіз басқару жөніндегі қауіпсіздік мәселелерін шешеді. Сонымен қатар, оның жұмысы экология мәселелерінде хабардарлықты арттыруға, қоршаған ортаға қатысты шешімдер қабылдауға жұртшылықтың қатысуын ынталандыруға сондай-ақ, қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша, атап айтқанда Орхус орталықтарының көмегімен сот төрелігіне қол жеткізуді жеңілдетуге бағытталған.

Сарапшылардың пікірінше, Қазақстан қазіргі кезеңде ЕҚЫҰ-мен өзара қарым-қатынастың жоғары деңгейіне қол жеткізді [219, 131 б]. Қазақстанның ЕҚЫҰ-мен экологиялық саладағы өзара іс-қимылының басым бағыты – ұлттық экологиялық заңнаманы халықаралық нормалар мен стандарттарға сай үйлестіру болып есептеледі [220].

2009 жылғы 29 маусым - 3 шілдеде ЕҚЫҰ парламенттік өлшемі ретінде Вильнюс қаласында жыл сайынғы сессияда өткен кездесу барысында бекітілген ЕҚЫҰ резолюциялары экологиялық қауіпсіздік мәселелері бойынша

нормашығармашылық қызметке белсенді қатысудың мәселен болып табылады, оларға келесі резолюциялар жатқызылады: Энергетикалық қауіпсіздік мәселесі бойынша резолюция; Энергетикалық ынтымақтастық мәселесі бойынша резолюция; Климаттың өзгеруі жайлы резолюция; ЕҚЫҰ аймағындағы су ресурстарын басқару мәселелері бойынша резолюция. Атап айтқанда, климаттың өзгеруі жайлы резолюцияда: «5. Ұзақмерзімді перспективада қаржы дағдарысы немесе қысқамерзімді жоспарда неғұрлым шұғыл болып көрінуі мүмкін басқа да қиындықтар жағдайында климат проблемасына екінші кезекті проблема ретінде қарамау керек; 6. Бүгінгі таңда СО₂ шығарындыларының негізгі үлесі тиесілі бай елдерге жауапкершіліктің басым бөлігін өзіне алуды сондай-ақ, өз шығарындыларын қысқарту жолымен де, Балиде тараптардың 13-ші конференциясы шеңберінде дамушы елдерге қосымша қаржы бөлу жолымен де шығарындылардың қысқаруына байланысты шығыстарды өзіне алуды ұсынады; 7. Жедел экономикалық өсу байқалатын сондай-ақ, болашақта олардың үлесіне СО₂ шығарындыларының жалпы көлемінің едәуір бөлігі келетін елдерді осындай өсуді тұрақты негізде сондай-ақ, климатқа нұқсан келтірмей қамтамасыз етуге табанды түрде шақырады; 8. Киото хаттамасына әлі қол қоймаған ЕҚЫҰ-ға қатысушы барлық мемлекеттерді жақын арада қол қоюға сондай-ақ, оны ратификациялауға сондай-ақ, СО₂ шығарындыларын 2012 жылға дейін қысқартуға кірісуге шақырады, 9. Киото хаттамасына қол қойған ЕҚЫҰ-ға қатысушы барлық мемлекеттерді алға қойылған мақсаттардан ауытқымауға сондай-ақ, СО₂ шығарындыларын 2012 жылға дейін қысқартудың келісілген көрсеткіштеріне қол жеткізу жөнінде шаралар қабылдауға табанды түрде шақырады; 10. Сондай-ақ, барлық елдер мен үкіметтерді Тараптардың 15-ші конференциясы кезінде Копенгагенде климат бойынша ауқымды халықаралық келісім жасау мақсатында мақсатты күш салуға шақырады сондай-ақ, қысқамерзімді сондай-ақ, ұзақмерзімді перспективада парниктік газдар шығарындыларын азайту бойынша міндетті мақсатты көрсеткіштерді ұстап тұру жайлы келісімге қол жеткізуге шақырады, осылайша жаһандық температураның Цельсий бойынша екі градустан төмен көтерілуін қамтамасыз етеді [221].

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының тарихы 1948 жылы 7 сәуірде ДДҰ Жарғысы күшіне енген кезден басталады. Жыл сайын біз бұл күнді Дүниежүзілік денсаулық күні ретінде атап өтеміз. Бүгінгі таңда 7 мыңнан астам адам 150 елдік бюроның, 6 өңірлік бюроның сондай-ақ, ДДҰ-ның Женевадағы штаб-пәтерінің қызметкерлері болып есептеледі [222].

ДДҰ қызметінің бір саласы – қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, сауықтыру болып табылады. «КОВИД-2019» пандемиясының таралуы жағдайы Дүниежүзілік денсаулық сақтау Ассамблеясына қатысушы елдердің 2020 жылғы 19 мамырда «КОВИД-19» коронавирустық пандемиясына жауап ретінде халықаралық қоғамдастықтың әрекеттерін талдауға шақыратын резолюцияны бірауыздан мақұлдауына әкелді. Резолюцияда «мүмкіндігінше тезірек сондай-ақ, қатысушы елдермен өзара әрекеттесіп халықаралық қоғамдастық COVID-19-ға қарсы күрес кезінде алған тәжірибені бейтарап, тәуелсіз сондай-ақ, жан-жақты бағалаудың кезең-кезеңімен процесін бастауға» сондай-ақ, тиісті сабақтар алуға шақырды. Мұндай зерттеу ДДСҰ институттарының пандемия кезіндегі іс-

кимылдарының сапасын бағалауға әсер етеді. Сонымен қатар, резолюция вирустың пайда болуы мен адамдарды жұқтыру жағдайларын анықтауға шақырады [223].

Дүниежүзілік сауда ұйымы (ДСҰ) – бұл сауда проблемаларын реттеу – экспорттық сондай-ақ, импорттық кедергілерді азайту мақсатында жұмыс істейтін халықаралық ұйым. Ұйым 1995 жылы 1947 жылы жасалған Тарифтер мен сауда жөніндегі бас келісім (ТСБК) негізінде құрылды. 2015 жылғы қарашада Қазақстан ДСҰ-ға кіріп, осы ұйымның 162-ші толыққанды мүшесі болды. Бұл кезекте жекелеген салалар мақсатында 2020 жылға дейін өтпелі кезең белгіленді [224].

ДСҰ қоршаған ортаны қорғау мәселелерін екі негізгі тақырып аясында қарастырады: 1) сауданы либеризациялау мен қоршаған ортаны қорғау арасындағы жалпы өзара байланыс; 2) сауданың әртүрлі салаларының нормалары мен ережелері қоршаған ортаны қорғау жөніндегі халықаралық келісімдермен сондай-ақ, Ұйымға қатысушы жекелеген елдердің үкіметтері әзірлеген сондай-ақ, қолданатын қоршаған ортаны қорғау жөніндегі саясаттармен қалай сай келеді. Сауда сондай-ақ, қоршаған орта жөніндегі комитет ДСҰ-ның барлық мәмілелері, соның ішінде тауарлар, қызметтер сондай-ақ, зияткерлік меншік жөніндегі міндеттемелерді қоса алғанда, сауда мен қоршаған орта арасындағы өзара байланысты зерделеуге сондай-ақ, талдауға жауапты болады. Сауда сондай-ақ, қоршаған орта комитеті сауда мәмілелеріне қажетті өзгерістер енгізу жайлы ұсыныстар береді.

Дүниежүзілік сауда ұйымы (ДСҰ) бұл сауда проблемаларын реттеу – экспорттық сондай-ақ, импорттық кедергілерді азайту мақсатында жұмыс істейтін халықаралық ұйым. Ұйым 1995 жылы жасалған Тарифтер мен сауда жөніндегі Бас келісім (ТСБК) негізінде құрылды. 2015 жылғы қарашада Қазақстан ДСҰ-ға кірді сондай-ақ, осы ұйымның 162-ші толық құқылы мүшесі болды. Бұл кезекте жекелеген салалар мақсатында 2020 жылға дейінгі өтпелі кезең айқындалған

Сауда сондай-ақ, қоршаған орта жөніндегі комитет қоршаған ортаны қорғау мәселелеріне деген өз пайымдауында екі негізгі қағидатты бекітті: 1) ДСҰ тек сауда мәселелері бойынша шешім шығаруға құқылы. Бұл қоршаған ортаны қорғау органы болмағандықтан, сауда сондай-ақ, қоршаған ортаны қорғау комитеті қоршаған ортаны қорғау жөніндегі саясат саудаға айтарлықтай әсер ете бастаған кезде пайда болатын мәселелерді ғана шешеді. ДСҰ қоршаған ортаны қорғау саласында кең тәжірибесі бар басқа ұйымдар қоршаған ортаны қорғауға байланысты ерекше арнайы мәселелерді кәсіби түрде шеше алады деп санайды. 2) Оларды шешу проблемалары туындаған кезде ДСҰ сауда құрылымсінің принциптерімен үйлесуі тиіс. Бұл қағидаттар кемсітпеу, ашықтық сондай-ақ, сауда кедергілерінің санын дәйекті түрде қысқарту жайлы міндеттемелерге негізделген. Сауда мен қоршаған орта арасындағы әлеуетті қақтығысты сондай-ақ, шын мәнінде көптеген мәселелерді қарау кезінде ДСҰ ұлттық ауқым шеңберінен шығатын мәселелерге қатысты халықаралық ынтымақтастықты жолға қою ниетін анық көрсетті. ДСҰ-ның сауда сондай-ақ, қоршаған орта жөніндегі комитеті қоршаған ортаны қорғау жөніндегі халықаралық келісімдер

экологиялық проблемаларды шешудің оңтайлы тәсілі болып есептеледі деп мәлімдейді. Қазіргі уақытта қолданыстағы 200-ден астам қоршаған ортаны қорғау жөніндегі көпжақты келісімдердің (МЕА) 20-ға жуығы сауданы реттейтін сондай-ақ, бірқатар елдерге белгілі бір жағдайларда сауда операцияларын шектеуге мүмкіндік беретін ережелерді қамтиды. Олардың ішінде Оон қабатын қорғау жөніндегі Монреаль хаттамасы, Халықаралық шекаралар арқылы қауіпті қалдықтарды сату немесе тасымалдау жөніндегі Базель конвенциясы сондай-ақ, Құрып кету қауіпі төнген түрлердің халықаралық саудасы жайлы Конвенция бар. Сауда операциялары экологиялық проблемалардың тікелей себебі болған жағдайда, сауда шектеулері проблеманы шешудің бірі, бірақ жалғыз шешімі емес болуы мүмкін. Егер ДСҰ-ға қатысушы ел қоршаған ортаны қорғау жөніндегі Көпжақты келісімнің ережелері шеңберінде сауда қызметіне байланысты іс-қимыл жасаса, ал ДСҰ-ға қатысушы басқа ел осы мәселе бойынша шағым жолдаса, онда бұл даулы мәселе қай жерде қаралуы тиіс? Сауда сондай-ақ, қоршаған ортаны қорғау комитеті егер екі ел қоршаған ортаны қорғау жөніндегі көпжақты келісімге (МЕА) қол қойса, онда олар МЕА ережелерін қолдана отырып, қарсылықтарды шешу мақсатында шаралар қабылдауы керек деп санайды. МЕА шеңберіндегі сауда қызметіне байланысты шаралар осы нақты МЕА-ға қол қоймаған ДСҰ-ға қатысушы елдерге қатысты қолданылған кезде ерекше қиындықтар туындайды. Мұндай жағдайларда сауда сондай-ақ, қоршаған орта комитеті ДСҰ-ның келіспеушіліктерді реттеу жайлы ережелері туындауы мүмкін проблемаларды реттеу мақсатында жеткілікті болады деп санайды. [225].

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, біз келесідей тұжырымдар жасадық.

Халықаралық ұйымдар мен халықаралық органдардың басшылығымен қабылданатын сондай-ақ, жалпы немесе жекелеген экологиялық проблемаларға арналған халықаралық декларациялар мен резолюциялар экологиялық құқықтың халықаралық құқықтық көздеріне тікелей келмейді, себебі олар заңдық міндеттілігінен айырылады сондай-ақ, факультативтік құжаттар болып табылады. Мұндай ұсынымдық қаулылар «қолданыстағы құқық» санатына келмейді сондай-ақ, нормативтік құқықтық болып табылмайды. Жекелеген ғалымдардың пікірінше, «халықаралық үкіметаралық ұйымдардың резолюциялары мен декларацияларының нормалары әлеуметтік нормалардың белгілі бір түрін білдіреді сондай-ақ, қоғамдық халықаралық қатынастарды реттеуге арналған бірқатар әлеуметтік нормаларда белгілі бір жүктеме алады. «Ұсыным нормалары» термині халықаралық үкіметаралық ұйымдардың үкімдері мен декларацияларындағы нормалардың мақсатында әлсірететіндігіне сондай-ақ, тәжірибеде осы нормаларға немқұрайды қарауға себеп болатындығына байланысты, жұмыста «ұсыным нормасы» терминінен бас тарту ұсынылады, оны «моральдық-саяси норма» терминімен алмастырады, бұл қарастырылған нормалар түрінің мәнін нақтылауға қызмет етеді. Моральдық-саяси нормалар халықаралық нормативтік реттеу құрылымсінде заң үстемдігімен қатар қолданылады, көбінесе тіпті халықаралық қатынастардың жалғыз реттеушілері болып қала береді, сондықтан нормалардың бұл түрлері

мен олардың көздерін саралау қажет» [210, 26 б].

Сонымен бірге, экологиялық мәселелер бойынша көптеген декларативтік құжаттардың мәнділігі мен маңыздылығын, сонымен қатар ұлттық экологиялық заңнаманы әзірлеу мен жетілдіру кезінде айтылған құжаттарды сақтауға сондай-ақ, оларды есепке алуға байланысты мемлекеттердің тәжірибесін ескере отырып, мұндай қаулылар, біздің ойымызша, Қазақстан Республикасы Экологиялық құқығының жанама (көмекші) халықаралық құқықтық көздері ретінде қаралуы тиіс, олардың ережелері қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі халықаралық сондай-ақ, ұлттық құқықтық құжаттарды әзірлеу сондай-ақ, қабылдау кезінде ескерілуі керек, бұл халықаралық сондай-ақ, ұлттық деңгейлерде заң шығару қызметінде қолданылады.

Халықаралық экологиялық ұйымдардың құқықтық мәртебесі тұрғысынан халықаралық үкіметаралық (ХМҰ) сондай-ақ, халықаралық үкіметтік емес ұйымдарға (ХҰҰ) бөлуге болады. Ж.О. Құлжабаеваның пікірінше «халықаралық ұйымдар мемлекеттер мен өзге де халықаралық құқық субъектілері арасындағы халықаралық ынтымақтастықтың маңызды құқықтық нысандарының бірі болып есептеледі [226];. Халықаралық ұйымдар қызметінде қазіргі заманның жаһандық мәселелерін қарастыру неғұрлым өзекті болып отыр. Халықаралық ұйымдар егеменді мемлекеттермен қатар халықаралық қатынастарды халықаралық-құқықтық реттеуде маңызды рөл атқаратыны жалпыға мәлім. XIX ғасырдың ортасында қоғам дамуының объективті қажеттілігі тұрақты жұмыс істейтін халықаралық ұйымдардың - халықаралық әкімшілік одақтардың пайда болуына алып келді. Халықаралық ұйымдардың қазіргі заманғы даму дәуірі кейбір заңдылықтарға ие болды. Оларға: әртүрлі қоғамдық құрылымы бар мемлекеттердің бейбіт қатар өмір сүруі, отарлық құрылымның күйреуі, шаруашылық, саяси, ғылыми сондай-ақ, мәдени өмірдің интернационализациясы, сонымен қатар егемен мемлекеттердің болуы жатады [227].

Қоршаған ортаны қорғау саласында Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) секілді көп қырлы үкіметаралық ұйым ерекше үлес қосуда. Оның жетекшілігімен қоршаған ортаны қорғау жөніндегі халықаралық келісімдердің басым бөлігі қабылданады. Табиғат қорғау қызметіне БҰҰ-ның барлық органдары мен осы ұйым құрылымсында жекелеген мамандандырылған мекемелер қатысады. Бұларға, әдетте, Бас Ассамблея, Бас хатшылық, Экономикалық сондай-ақ, әлеуметтік кеңес (ЭКОСОС), БҰҰ-ның Сауда сондай-ақ, даму жөніндегі конференциясы (ЮНКТАД), Өнеркәсіптік даму жөніндегі Біріккен Ұлттар Ұйымы (ЮНИДО), Халықаралық еңбек ұйымы (ХЕҰ), Дүниежүзілік Денсаулық сақтау ұйымы (ДДҰ), Дүниежүзілік метеорологиялық ұйым (ДМҰ), Атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттік (АЭХА) сондай-ақ, БҰҰ-ның басқа да бірқатар ұйымдары мен органдары жатқызылады. Бұл ұйымдар еліміздің қалыптасуы мен дамуында үлкен рөл атқарады. 1991 жылы мемлекеттік тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан Республикасының алдында халықаралық экологиялық-құқықтық ынтымақтастықты дамыту жайлы мәселе тұрды. Осы саладағы халықаралық ынтымақтастық ел ішінде елеулі саяси сондай-ақ,

экономикалық пайда әкеле алатынын, сонымен қатар тұрақты дамуға қол жеткізу мақсатында мемлекеттер арасында қолайлы халықаралық қатынастар жасауға ықпал ететінін түсінген кезде Қазақстан қоршаған ортаны қорғау мәселелері жөніндегі көптеген бастамалар мен бағдарламалардың қатысушысы болды.

Халықаралық ұйымдар мен халықаралық органдардың жетекшілігімен қабылданатын сондай-ақ, жалпы не жекелеген экологиялық проблемаларға арналған халықаралық декларациялар мен резолюциялар экологиялық құқықтың халықаралық-құқықтық қайнар көздеріне тікелей келмейді, себебі олар заң міндеттілігінің сапасынан айырылған сондай-ақ, факультативтік құжаттар болып табылады. Мұндай ұсынымдық қаулылар «қолданыстағы құқық» санатына келмейді сондай-ақ, нормативтік-құқықтық болып табылмайды. Жекелеген ғалымдардың пікірінше, «халықаралық үкіметаралық ұйымдардың резолюциялары мен декларацияларының нормалары әлеуметтік нормалардың белгілі бір түрін білдіреді сондай-ақ, қоғамдық халықаралық қатынастарды реттеуге арналған бірқатар әлеуметтік нормаларда белгілі жүктеме алады.

«Ұсынымдық нормалар» термині халықаралық үкіметаралық ұйымдардың резолюциялары мен декларацияларында қамтылған нормалардың мақсатында әлсірететіндіктен сондай-ақ, тәжірибеде осы нормаларға немқұрайлы қарауды тудыруы мүмкін болғандықтан, жұмыста «ұсынымдық норма» терминінен бас тарту ұсынылып, оны «моральдық-саяси норма» деген терминмен алмастыру ұсынылады, бұл қаралатын нормалар түрінің мәнін нақтылауға қызмет етеді. Моральдық-саяси нормалар нормативтік реттеудің халықаралық құрылымсінде заңды тұлғалардың жанында, тіпті халықаралық қатынастардың жалғыз реттеушісі бола отырып қолданылады, сондықтан нормалардың бұл түрлері мен оларды объективтендіретін дереккөздерді ажырату қажет».

Сонымен қатар, экологиялық мәселелер жөніндегі көптеген декларациялық құжаттардың маңыздылығын, сонымен қатар айтылған құжаттарды сақтауға сондай-ақ, ұлттық экологиялық заңнаманы әзірлеу мен жетілдіру кезінде оларды есепке алуға байланысты мемлекеттердің тәжірибесін ескере отырып, мұндай қаулылар, біздің ойымызша, Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының жанама халықаралық-құқықтық қайнар көзі ретінде қаралуға тиіс, олардың ережелері қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі халықаралық сондай-ақ, ұлттық құқықтық құжаттарды әзірлеу сондай-ақ, қабылдау кезінде ескерілуге тиіс.

3.2 Халықаралық шарттық экологиялық міндеттемелерді іске асыруға мемлекеттік органдардың қатысуы сондай-ақ, олардың қызметін жетілдіру мәселелері

Халықаралық экологиялық нормалардың тиімділігі халықаралық міндеттемелерді орындау жөніндегі шараларды қамтитын ұлттық заңдардың уақытылы қабылдануына сондай-ақ, бейімделуіне байланысты, бұл кезекте ұлттық шаралардың халықаралық құқық талаптарына сай келуі сондай-ақ, олардың сақталуы қамтамасыз етіледі. Көптеген елдер көптеген келісімдерді қолдануға байланысты проблемалармен бетпе-бет келеді. Қолдану жөніндегі кемшіліктер білімдегі олқылықтарды қоса алғанда, әртүрлі себептер бойынша

туындайды; жеткілікті қолдану құралдарының болмауы, мәселен қаржы, әлеует немесе технологиялар жасау саласында; сақтауға жәрдемдесу қажеттілігі; тиісті мемлекеттік ведомстволар арасында үйлестірудің, сонымен қатарбасқа секторлармен үйлестірудің болмауы; мониторинг пен құқық қорғаудың жеткіліксіздігі; саяси ерік-жігердің болмауы; азаматтық қоғам сондай-ақ, әйелдер ұйымдары секілді түрлі мүдделі тараптардың жеткіліксіз іске қосылуы [228].

Халықаралық деңгейдегі келісу, синергия сондай-ақ, үйлестіру ұлттық деңгейде қолдануға жәрдемдесуі мүмкін, бұл жайлы Базель, Роттердам сондай-ақ, Стокгольм конвенциялары шеңберінде «синергия процесі» куәландырады, алайда олар көбінесе шектеулі болады [229].

Тура осы проблема ұлттық деңгейде де бар, онда әртүрлі көпжақты табиғат қорғау мәмілелерінің орындалуына әртүрлі министрліктер жауапты болады [230].

Осыған байланысты, мемлекеттің халықаралық экологиялық міндеттемелерді іске асыруда оның уәкілетті органдары тұлғасындағы қатысу проблемаларын зерделеу теориялық пайымдауды талап етеді деп санаймыз.

Бұл зерттеу қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі халықаралық құқықтық нормаларды қолданыстағы экологиялық заңға енгізудің теориялық мәселелерін қарастырды, осыған байланысты халықаралық экологиялық міндеттемелерді іске асырудың институционалдық тетіктеріне тоқталу керек. ҚР ЭК 193-бабының 3-бөлігінде халықаралық экологиялық келісімдерды іске асырудың мынадай тетіктері регламенттелген: 1) олардың орындалуын қамту жөніндегі қажетті іс-әрекеттер жоспарын әзірлеу сондай-ақ, бекіту; 2) қоршаған ортаны қорғау жөніндегі халықаралық шарттың орындалуын қамтамасыз етуге жауапты мемлекеттік органды айқындау; 3) Қазақстан Республикасының қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғат қолдану жөніндегі халықаралық келісімдерға қатысу тиімділігіне тұрақты талдау [66].

Сөйтіп, келісімшарттық міндеттемелерді іске асыру тетіктерінің қарастырылып отырған құрылымсінің маңызды элементі – салада басқаруды жүзеге асыруға құқылы нақты мемлекеттік органдар болып есептеледі және, мемлекеттік органдар ең алдымен, осы немесе басқа халықаралық экологиялық шартқа қатысушы барлық мемлекет мақсатында туындайтын міндеттемелердің негізгі орындаушылары болып есептеледі.

Халықаралық экологиялық сондай-ақ, құқықтық міндеттемелерді іске асырудың мемлекеттік-құқықтық тетігі – ол қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі мемлекеттік реттеудің ажырамас бөлігі, мемлекеттің халықаралық экологиялық шарттық міндеттемелерді ұлттық деңгейде тиісті орындауын қамтамасыз ететін құқықтық нормалардың, қолданыстағы институттардың жиынтығы. Шарттық міндеттемелерді іске асыру тетіктерінің қарастырылып отырған құрылымсінің маңызды элементі – қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану саласында реттеуді жүзеге асыруға құқылы сондай-ақ, ең алдымен, тұтастай алғанда, осы немесе басқа халықаралық экологиялық келісімге қатысушы мемлекет мақсатында

туындайтын міндеттемелердің негізгі орындаушылары ретінде нақты мемлекеттік органдар болып табылады. Ғалымдардың пікірінше, «халықаралық келісімдер қоршаған ортаны қорғау жөніндегі мемлекеттік басқару мекемелерінің функцияларын кеңейтеді. Мәселен, 1992 жылы Рио-де-Жанейрода бекітілген Қоршаған орта сондай-ақ, даму жөніндегі декларация ұлттық органдар мемлекеттік мүдделерді тиісінше ескере отырып сондай-ақ, халықаралық сауда мен инвестициялау мақсатында залал келтірмейтін «ластаушы төлейді» қағидатында айтылған тәсілді назарға ала отырып, экономикалық шығындарды интернационалдандыруға сондай-ақ, экономикалық тетіктерді қолдануға жәрдемдесуге ұмтылуға тиіс екенін көрсетеді. Ішкі ұлттық деңгейде бұл декларативтік қағидат «Қоршаған ортаға келтірілген залалды экономикалық бағалау тәртібі жайлы» Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексіне нормаларды енгізу арқылы көрініс табады. Қоршаған ортаны халықаралық-құқықтық қорғаудың басқа да принциптері ұлттық экологиялық құқыққа енгізілгенін атап өткен жөн. Бұл құқықтық принциптер мемлекеттік экологиялық саясатты ішкі деңгейде анықтайды [6, 154 б].

Сарапшылар елдердің арасындағы айырмашылықтарға климат, мәдениет, экономика, география, құқықтық құрылымдар, құқықтық дәстүрлер, табиғи апаттар сондай-ақ, басқа да факторлар әсер етуі мүмкін екенін атап өтті. Сондықтан кез келген нақты елдегі ұйымдық құрылымын есепке алу аса маңызды, ал құқық қолдануды жетілдіру мақсатында ұсынылатын пәрменді әдістерді жекелеген елдердің нақты келісімдеріне бейімдеу қажет. Сингапурдың тәжірибесі көрсеткендей, ол ұлттық үкіметке маңызды орталық рөл бөлінген қоршаған орта жөніндегі қызметті реттеудің осындай құрылымы бар ел болып табылады: үкімет экологиялық саясатты бағыттауы сондай-ақ, табиғат қорғау заңнамасын қолдануды қамтамасыз ететін басты әрекет етуші тұлға болып табылады. Қоршаған ортаны қорғау жайлы қатаң заңнамалардың арқасында Сингапур қаласы «Балабақша-қала» деп аталады. Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ұлттық агенттік (ҚОҚҰ) 12 табиғат қорғау заңдары мен 40 нормативтік қаулылардың орындалуына жауап береді. Бұл жұмыста ЖҚҰА жерді қолдануды жоспарлау жөніндегі шараларға қатаң бақылау жасауға сондай-ақ, қоршаған орта жағдайының тұрақты мониторингіне жіті назар аударуға көмектеседі. Бұл кезекте осы құрылымға табысты жұмыс істеуге мүмкіндік беретін факторлардың бірі - Сингапурдың шағын өлшемдері болып табылады. Қытайда, керісінше, қоршаған орта жөніндегі қызметті реттеу төрт деңгейде ұйымдастырылған: ұлттық, облыстық, муниципалдық сондай-ақ, аудандық. Соңғы уақытта Қытай орталықтандырылған, мәні бойынша ұлттық деңгейде басқарылатын реттеу құрылымынан неғұрлым икемді сондай-ақ, одан төмен орталықтандырылған құрылымға көшуді жүзеге асырады. Бұл жергілікті билік мекемелерінің өткен жылмен салыстырғанда неғұрлым кең бақылау алуы мүмкін дегенді білдіреді, бұл кезекте қоршаған ортаны қорғау мүдделері жергілікті жерлердегі экономикалық өсудің құрбандарына ұлттық деңгейдегі экологиялық қадағалау бюросы арқылы әкелмеуін қамту мақсатында нәтижелілікті реттеуге қатысты шектеулер сақталады. Барлық төрт деңгейде қоршаған ортаның жай-күйін мониторингілеу қызметтері, сонымен қатар экологиялық қадағалаудың

алты өңірлік орталықтары жұмыс істейді. Кейбір аудандарда табиғат қорғау заңнамасының сақталуын қамту жөніндегі органдар ауылдық жерлерде, әсіресе ластанған учаскелерді қалпына келтіру жөніндегі науқандарды жүргізу мақсатында жұмыс істейді. Сонымен қатар, Қытайда қоршаған ортаны қорғау жөніндегі басқару құрылымсінің ерекше ерекшелігі қоғамдық ұйымдар мен азаматтардың соттарға кең қол жетімділігі бар үкіметтік емес ұйымдардың неғұрлым кең қатысуы болып есептеледі [231].

Қазақстанда қарастырылып отырған салада мемлекеттік органдар жеткілікті, ал тиісті халықаралық келісімдерде осындай келісімдерде қойылған міндеттемелердің басты орындаушылары ретінде нақты мемлекеттік органдар және, әдетте, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі уәкілетті орган айқындалады. Бұл ретте, экологиялық келісімдермен реттелетін мәселелер шеңберін ескере отырып, бірнеше ведомстволар мен басқармалардың күш-жігерін біріктіру қажеттігін, мұндай келісімдерде не осындай келісімдерға қосылу мақсатында қабылданатын ұлттық заңдарға орындаушылар ретінде бірнеше мемлекеттік органдар анықтай алады.

Жоғарыда айтылғандарды растау ретінде Өнеркәсіптік авариялардың трансшекаралық әсері жайлы конвенцияға сілтеме жасау керек. Мәселен, «Өнеркәсіптік авариялардың трансшекаралық әсері жайлы конвенцияға қосылу жайлы» 2000 жылғы 23 қазандағы (№91-II) Қазақстан Республикасының Заңымен жекелеген құзыретті мемлекеттік органдарға аталған конвенцияға Қазақстанның қатысуын іске асыру бойынша белгілі бір міндеттемелер жүктелді. Мәселен, Сыртқы істер министрлігі Қазақстан Республикасының конвенцияға қосылуы жайлы депозитарийді хабардар етуге міндеттенеді, Табиғи ресурстар сондай-ақ, қоршаған ортаны қорғау министрлігіне (қазіргі уақытта ҚР экология геология сондай-ақ, табиғи ресурстар министрлігіне қатысушы мемлекет ретінде Қазақстанға қатысты Конвенцияда белгіленген нақты міндеттемелерді орындауды ұйымдастыру жүктеледі, ал Қазақстан Республикасы Төтенше жағдайлар агенттігіне өнеркәсіптік авариялардың зардаптарын жою мақсатында нақты іс-шараларды хабарлау сондай-ақ, жүзеге асыру міндеті жүктелген (қазіргі уақытта оның функцияларын ҚР ІІМ Төтенше жағдайлар Комитеті атқарады) [232].

Егер халықаралық шарттық қызметке Мемлекет басшысы, Парламент, ел Үкіметі, нақты министрліктер мен ведомстволар тікелей не жанама қатысы бар болса, онда келісімдер бойынша міндеттемелерді тікелей орындаушыларды уағдаласушы тараптардың өздері белгілей алады сондай-ақ, келісімдерде айқындалуы мүмкін. Бұл кезекте мемлекеттен әсіресе, мемлекет аралық экологиялық келісімдер жайлы сөз болса бекітілген шарттық міндеттемелерді іске асыру мақсатында жалпы жауапкершілік алынбайды. Мәселен, егер ерекше арнайы алынған өкілеттік бойынша елдің орталық табиғат қорғау ведомствосы осындай ведомство атынан шет мемлекетпен мемлекет аралық келісім жасаса, онда осы Келісімді іске асыруға, әдетте, мұндай ведомство жауапты болып табылады. Егер соңғысы келісім бойынша өзіне бекітілген міндеттемелерді орындамаса не адал орындамаса, онда келісімді бұзушы болып тек осындай ведомство ғана емес, жалпы мемлекеттің өзі де саналады. Сондықтан

халықаралық келісімді сақтамағаны мақсатында халықаралық құқықтық жауапкершілік осы мысалда мемлекеттің өзіне де, мемлекеттік органға да жүктеледі.

Сонымен қатар мемлекеттің өзінің шарттық міндеттемелерін тиісінше орындамауы осындай міндеттемелерді орындауға жауапты нақты мемлекеттік органның ғана кінәсі еместігін ескеру керек. Халықаралық келісімдерді іске асырудың тиімділігі қолданыстағы ұлттық құқықтың халықаралық құқықтық нормаларды конституциялық-құқықтық қабылдауына сондай-ақ, ұлттық құқықтың өзінің нормативтік құрылымсінде халықаралық құқыққа қандай роль мен орын беретініне байланысты болады. Сондықтан осы зерттеуде конституциялық құқық, экологиялық сондай-ақ, халықаралық құқық аясындағы халықаралық құқықтық сондай-ақ, мемлекет аралық экологиялық нормалардың арақатынасының күрделі мәселелерін түсіндіруге әрекет жасалды. Бұл ретте, сонымен қатар мемлекеттің өзінің шарттық міндеттемелерін тиісінше орындамауы осындай міндеттемелерді орындауға жауапты нақты мемлекеттік органның кінәсінен ғана емес, орын алуы мүмкін екенін ескеру қажет. Халықаралық келісімдерді іске асырудың тиімділігі қолданыстағы ұлттық құқықтың халықаралық құқықтық нормаларды конституциялық-құқықтық қабылдауына сондай-ақ, ұлттық құқықтың өзінің нормативтік құрылымсінде Халықаралық құқық мақсатында қандай рөлі мен орнын бөлектейтініне байланысты. Сондықтан осы зерттеуде конституциялық құқық, экологиялық сондай-ақ, халықаралық құқық аясындағы халықаралық құқықтық сондай-ақ, мемлекет аралық экологиялық нормалардың арақатынасының күрделі мәселелерін түсіндіруге әрекет жасалды. Онсыз зерттеу мағынасынан айырылып, өзінің негізгі мақсатына- экологиялық құқық құрылымсінде ерекше халықаралық құқықтық қайнар көздерінің болуын негіздеу мақсатына жете алмайды, ал бұл халықаралық құқықтық Қазақстанның тиісті маңызды халықаралық экологиялық келісімдерді тануының арқасында экологиялық құқық ретінде автоматты түрде қарастырылып, ұлттық экологиялық заңнаманы толықтырады, оны түзетеді сондай-ақ, сонда ғана Қазақстанның қоршаған ортаны қорғау жөніндегі халықаралық шарттық қызметі өнімді болады, ұлттық деңгейде өзіне қабылданатын халықаралық экологиялық-құқықтық міндеттемелерді іске асыру тиісті түрде қамтамасыз етіледі.

Сарапшылар атап өткендей, Қазақстанда мемлекеттік басқару сапасы бюджетті жоспарлау жөніндегі өзгерістердің, мемлекеттік қызмет реформаларының, «электрондық үкімет» порталын енгізу мен дамытудың арқасында айтарлықтай өсті. Дегенмен, мемлекеттік басқару жөніндегі белгілі бір проблемалар бұрынғыдай ұзақ мерзімді перспективада тұрақты экономикалық өсуге, оның ішінде билік құрылымсін шамадан тыс орталықтандыруға, шешімдер қабылдау процестерінің саясиландырылған сипатына, өңірлік биліктің шектеулі өкілеттіктеріне, ашықтықтың болмауы мен сыбайлас жемқорлықтың болмауына кедергі келтіреді. ЭЫДҰ өлшемдері бойынша мемлекеттік басқару құрылымсі орталықтандырудың жоғары деңгейімен сипатталады, әсіресе бұл атқарушы билікке қатысты. Көптеген ведомстволар мен үкіметтік органдар ұқсас өкілеттіктер мен юрисдикцияға ие,

осының нәтижесінде олардың функциялары қайталанады, бағыну сондай-ақ, есеп беру мәселелерінде шатасуы туындайды. Бұдан басқа, министрлер кабинетінің, министрліктердің, аймақтық сондай-ақ, жергілікті билік мекемелерінің, сонымен қатар басқа да үкіметтік мекемелердің рөлі мен міндеттері жеткіліксіз нақты анықталған [233].

Біздің ойымызша, қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі халықаралық шарттық міндеттемелерді іске асыруға жауапты мемлекеттік органдар құрылымсі келесідей болуы тиіс:

Бірінші топ - қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану саласында халықаралық келісімдер жасасуға құқылы мемлекеттік органдар (Президент, Үкімет, министрліктер мен ведомстволар, халықаралық шарттық құқық қабілеті бар органдар ретінде).

Екінші топ - халықаралық келісімдер мен ұлттық заңдарға сай белгілі бір міндеттемелер жүктелетін мемлекеттік органдар. Қазақстан Республикасының атынан халықаралық келісімдерды ерекше арнайы өкілеттіксіз жасасу құқығына ел Президенті, Үкімет сондай-ақ, Сыртқы істер министрлігі ие болады. Қазақстан Республикасының Президенті мемлекет басшысы бола отырып, Республиканың атқарушы билігінің бірыңғай құрылымсін басқарады (ҚР Конституциясының 40-бабы).

Қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану саласында Президент мемлекет аралық келісімдер жасасу құқығына ие, мемлекет аралық келіссөздерге қатысады, мамандандырылған халықаралық экологиялық ұйымдардың сессияларында тиісті өтініштермен, баяндамалармен сондай-ақ, мәлімдемелермен сөз сөйлейді. Президент мемлекеттік бағдарламаларды бекітеді, Республиканың барлық аумағында міндетті күші бар жарлықтар, қаулылар мен өкімдер шығарады. Қазіргі таңда президенттік институт құрылғаннан бері табиғат қорғау сондай-ақ, табиғат қолдану мәселелері бойынша Президенттің жүзден астам жарлықтары мен қаулылары қабылданды, олар басқару органдары құрылымсін жетілдіру, табиғат қолданудың экономикалық тетігін енгізу, заңдық жауапкершілік шараларын қолдану мәселелеріне қатысты. Қазақстан Республикасының қоршаған ортаны қорғау мен табиғи ресурстар көздерін қолдануды басқару мекемелерінің құрылымын жетілдіру мақсатында Президент Республикалық, облыстық сондай-ақ, аудандық деңгейлерде қоршаған табиғи ортаны сақтау мен сауықтыруды, мемлекеттің биоресурстарын молайтуды сондай-ақ, ұтымды қолдануды мемлекеттік басқару мен бақылау мекемелерінің бірыңғай тік құрылымсін қалыптастыруға қаулы етті [234].

Президент Конституцияның кепілгері ғана емес, сонымен қатар Қазақстан Республикасының атынан жасалған халықаралық келісімдердың орындалу кепілі болуға тиіс. Қазақстан Республикасы Үкіметінің қызметі жалпы қоршаған ортаны қорғауды жүзеге асыратын жалпы құзырет органының қызметі болып табылады. Зерттелетін мәселе бойынша осы орган құзыретінің шектері Қазақстан Республикасының Конституциясында, сонымен қатар Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 16-бабында белгіленген. Өзінің құқықтық ережесіне сай Үкіметтің қызметі қаралып отырған саланың аса

маңызды мәселелерін шешумен байланысты, оның ішінде қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану, қалдықтармен жұмыс істеу жөніндегі мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын, оларды жүзеге асыру жөніндегі стратегиялық шараларды әзірлейді; Қазақстан Республикасының климаттың өзгеруі жөніндегі халықаралық келісімдері бойынша міндеттемелерді орындау жөніндегі мемлекеттік саясатты іске асыруды жүзеге асырады. Бұл құқықтардың мазмұны мемлекеттік экологиялық шаралардың мәнін құрайды [234, б. 95].

Қазақстан Республикасының Үкіметі халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асыруға, оның ішінде қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі мемлекет аралық сондай-ақ, үкіметаралық келісімдер жасасуға, халықаралық конференцияларға сондай-ақ, халықаралық келісімдердің жобаларын әзірлеу жөніндегі халықаралық ұйымдар комиссияларының жұмысына қатысуға құқылы. Үкімет елдің қоршаған ортаны қорғау жөніндегі уәкілетті органның халықаралық шарттық саладағы қызметін үйлестіруі тиіс. Сыртқы істер министрлігі еліміздің басты сыртқы саяси органы ретінде мемлекет аралық өзара іс-қимыл мен ынтымақтастықтың барлық салаларында елдің сыртқы саяси бағытын іске асыруға жауапты. ҚР СІМ Қазақстанның барлық халықаралық келісім қызметін үйлестіруі тиіс. Республиканың барлық мемлекет аралық, үкіметаралық және, әсіресе, ведомствоаралық мәмілелері олар жасалғанға дейін дәл Республика СІМ-мен келісілуі тиіс. Дәл осы ведомство БҰҰ Бас хатшылығында Республиканың көп қырлы келісімдерін халықаралық тіркеуді жүзеге асырады сондай-ақ, Республика жасасатын барлық халықаралық келісімдерді ұлттық тіркеуді жүргізеді.

Қазақстан Республикасы Парламентінің халықаралық келісімдер жасасуға құқығы жоқ, бірақ сонымен бірге бұл елдің жоғары өкілді органының мемлекет аралық ынтымақтастыққа қатысуға құқығы жоқ дегенді білдірмейді. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясының (ПАА) қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғатты ұтымды қолдану жөніндегі Парламентаралық Ассамблеяның модельдік заңнамалық қаулыларын қабылдау тәжірибесі қызықты екенін атап өткен дұрыс [235]. ТМД ПАА-ның модельдік заңнамалық қаулылары ұсынымдық сипатқа ие. Атап айтқанда, Достастықтың мақсаттары мен міндеттерінің маңыздылығы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясы қабылдаған модельдік заңнамалық қаулылар негізінде әзірленген ұлттық заң жобаларын қараудың белгіленген рәсiмiнде көрiнiс табады. Парламент палаталарының регламенттеріне сай мұндай заң жобалары бірінші кезекте қаралуға тиіс [236].

Модельдік заң шығарушылықтың өзекті сондай-ақ, перспективалық бағыттарының бірі - ТМД-ға қатысушы елдердің экологиялық заңнамасын жетілдіруді сондай-ақ, біріздендіруді, табиғат қорғау қатынастары мен табиғат қолдану режимдерінің құрылымсін прогрессивті регламенттеуді, халықаралық экологиялық стандарттарға, оның ішінде өндірілетін өнім сапасының стандарттарына көшу тетігін іске асыруды қамтуболып табылады. Е.В

Шестаковтың айтуынша, ТМД аясында жаңа қауіп-қатерлерге қарсы іс-қимылда, соның ішінде экологиялық қауіпсіздік саласында біріккен күш-жігерді жүзеге асыруды құқықтық қамтубүгінгі таңда аса қажет [183, 90 б]. Осы ойдың дәлелі ретінде қоршаған ортаны қорғау жөніндегі қатынастар құқықтық реттеудің пәні болып табылатын достастықтың бекітілген 20-ға жуық модельдік заң қаулыларының елеулі саны болып табылады. олардың ішінде достастық мемлекеттерінде қоғамдық қатынастардың біртекті салаларын құқықтық реттеуді жақындастыру мақсатында ТМДПАА қабылдаған ұсынымдық сипаттағы құрылымлендірілген заңнамалық қаулылар маңызды орын алады. мұндай қаулыларға жер қойнауы сондай-ақ, жер қойнауын қолдану жайлы модельдік кодекс жатады [184] Бұдан басқа, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі қоғамдық қатынастардың нақты түрлерін құқықтық реттеуді жақындату сондай-ақ, достастық мемлекеттерінде экологиялық маңызды проблемаларды шешу мақсатында бірқатар модельдік заңдар, атап айтқанда, «Экологиялық қауіпсіздік жайлы» заң қабылданды [187], «Экологиялық сақтандыру жайлы» [188], «Экологиялық ақпаратқа қол жеткізу жайлы» [189] сондай-ақ, басқалар.

ТМД ПАА-ға қатысушы мемлекеттердің ұлттық заңнаманы жақындастыру сондай-ақ, үйлестіру, 2005-2008 жылдарға арналған мемлекет аралық ынтымақтастық бағдарламаларын, парламенттік делегациялардың заңнамалық бастамаларын сондай-ақ, ТМД ПАА тұрақты комиссияларының ұсыныстарын дәйекті іске асыру, модельдік заң шығару процесін реттеу сондай-ақ, жетілдіру, сонымен қатар модельдік заңнамалық қаулылардың сапасын сондай-ақ, ТМД ПАА-ның 2005 жылғы 14 сәуірдегі қаулысымен ұсынымдардың сапасын арттыру жөніндегі ынтымақтастығын жетілдіру мақсатында қазақстан Республикасы № 25-8 тәуелсіз мемлекеттер достастығында модельдік заң шығару мен ұлттық заңнаманы жақындастырудың 2005-2010 жылдарға арналған перспективалық жоспары бекітілді [190]. Сондай-ақ, модельдік заңдардан басқа, ТМД ПАА қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша мынадай өзге де қаулылар әзірленіп, қабылданды: «Экологиялық жағдайға өте қанағаттанғысыз байланысты ТМД елдерінің парламенттері мен үкіметтеріне жүгіну»; «Ядролық сынақтарға тыйым салу сондай-ақ, ядролық оқ-дәріні одан әрі жою жайлы өтініш»; «ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясының Халықаралық ұйымдарға, ТМД елдерінің парламенттері мен үкіметтеріне экологиялық қауіпсіздік жайлы халықаралық конвенция жайлы»; «Ұжымдық экологиялық қауіпсіздік жайлы» конвенцияның жобасы.

Бұдан басқа, Қазақстан Республикасының Парламенті ғана Республиканың халықаралық келісімдерін ратификациялайды сондай-ақ, осылайша сыртқы қатынастардың мемлекет аралық органының өз құқығын іске асырады.

Экология геология сондай-ақ, табиғи ресурстар министрлігі халықаралық экологиялық міндеттемелерді іске асыруға жауапты орталық сондай-ақ, тікелей мемлекеттік орган болып есептеледі [237].

Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерінің орындалуын сондай-ақ, Қазақстан Республикасы қатысушы болып табылатын халықаралық ұйымдар үкімдерінің іске асырылуын бақылауды күшейту, халықаралық іс-шараларды дайындауды құрылымлеу, қол жеткізілген уағдаластықтарды

орындау сондай-ақ, халықаралық сот органдарымен өзара іс-қимыл тәртібін белгілеу, сонымен қатар Қазақстан Республикасы қатысушысы болып табылатын халықаралық ұйымдар үкімдерінің жобаларын келісу сондай-ақ, оларды іске асыру, Қазақстан Республикасы Президентінің қатысуымен Қазақстан Республикасының халықаралық іс-шараларын дайындау, қол жеткізілген уағдаластықтарды орындау, халықаралық сот органдарымен өзара іс-қимыл жасау сондай-ақ, Қазақстан Республикасы мемлекеттік мекемелерінің халықаралық қызметін үйлестіруді жүзеге асыру мақсатында Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерінің орындалуы жайлы ақпаратты дайындау сондай-ақ, оны Қазақстан Республикасы Президентінің қарауына ұсыну тәртібін белгілейтін ережелер бекітілді [238].

Орталық мемлекеттік органдар жыл сайын 10 қарашадан кешіктірмей Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігіне (бұдан әрі - СІМ) төмендегідей ақпарат енгізеді:

1) Ағымдағы жыл ішінде күшіне енген халықаралық келісімдердің орындалу барысы жайлы;

2) Қазақстан Республикасы уағдаласушы тарапы болып табылатын, қол қойылған сондай-ақ, күшіне енген халықаралық келісімдер бойынша мемлекет аралық рәсімдердің орындалу барысы жайлы, оның ішінде олардың орындалмау себептері жайлы.

Күшіне енген халықаралық келісімдер жайлы ақпаратта мынадай деректер болуы тиіс: біріншіден, халықаралық келісімдерден туындайтын Қазақстан Республикасына тиесілі құқықтардың жүзеге асырылуын, сонымен қатар халықаралық келісімдерға басқа қатысушылардың олардың міндеттемелерін орындауын бақылауды талдау; екіншіден, халықаралық келісімдерды орындау барысында анықталған проблемалық мәселелерді шешу жөніндегі ұсыныстар.

СІМ орталық мемлекеттік органдар ұсынған ақпаратты қорытындылайды сондай-ақ, талдайды, талдау нәтижелері бойынша жылына бір рет 10 желтоқсаннан кешіктірмей Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің Кеңесіне сыртқы саяси бағалауды қамтитын жиынтық ақпаратты жібереді. Айтылған ақпаратқа, бар болған жағдайда, халықаралық ұйымдар ұсынымдарының көшірмелері қоса беріледі. Премьер-Министрдің Кеңесі жыл сайын 25 желтоқсаннан кешіктірмей ұсынылған ақпаратты Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігіне жібереді. Жіберілетін ақпарат қажет болған мәселеде Премьер-Министр Кеңесінің Қазақстан Республикасы Үкіметінің атынан жасалған халықаралық келісімдердың орындалуын қамту жөніндегі ұсыныстарымен толықтырылады.

Президент Әкімшілігі Премьер-Министр Кеңесінің халықаралық келісімдер бойынша ақпаратын алған күннен бастап он бес жұмыс күні ішінде келіп түскен ақпаратты талдайды сондай-ақ, Қазақстан Республикасы Президентінің қарауына енгізеді [239].

Экология, геология сондай-ақ, табиғи ресурстар министрлігі Республиканың қоршаған ортаны қорғау жөніндегі уәкілетті органы болып есептеледі сондай-ақ, оған ведомстволық бағынысты құрылымдық

бөлімшелермен бірлесіп, ол бірыңғай орталықтандырылған құрылымні құрады. Министрліктің сондай-ақ, оның құрылымдық бөлімшелерінің міндеттері: мемлекеттік саясатты қалыптастыру сондай-ақ, іске асыру, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі мемлекеттік басқару құрылымсін жетілдіру, табиғи ресурстар көздерін қорғауды, қолдануды сондай-ақ, молықтыруды, өндіріс сондай-ақ, тұтыну қалдықтарымен жұмыс істеуді коммуналдық, медициналық сондай-ақ, радиоактивті қалдықтарды қоспағанда мемлекеттік бақылау, қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, мемлекеттік экологиялық бақылау жөніндегі мемлекеттік реттеу құрылымсін, қоршаған ортаны қорғаудың экономикалық әдістерін жетілдіру болып табылады, өз құзыреті шегінде «жасыл экономиканы» дамытудың мемлекеттік саясатын, мемлекеттік геологиялық зерделеуді, өз құзыреті шегінде халықаралық келісімдерды жасасу сондай-ақ, кмақсатында жою жөнінде ұсыныстар енгізеді.

ҚР ЭК 17-бабында ҚР экология, геология сондай-ақ, табиғи ресурстар министрлігінің, оның ішінде халықаралық ынтымақтастық сондай-ақ, халықаралық келісімдерды іске асыру жөніндегі құзыреті регламенттеледі. Атап айтқанда, онда мынадай өкілеттіктер қарастырылған:

- қоршаған ортаны қорғау саласында халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асырады;
- қоршаған ортаны қорғау саласында келісімдер мен меморандумдар жасайды;
- халықаралық келісімдерын іске асыруды жүзеге асырады;
- климаттың өзгеруі жөніндегі Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерын іске асыру жөніндегі жұмыс органын айқындайды;
- орталық атқарушы органдардың Қазақстан Республикасының табиғи сондай-ақ, мәдени мұраны сақтау жөніндегі халықаралық келісімдерын іске асыру жөніндегі қызметін үйлестіреді;
- Қазақстан Республикасының орнықты органикалық ластағыштар жайлы халықаралық келісімдерын іске асыруды ұйымдастырады;
- халықаралық саудадағы жекелеген қауіпті химиялық заттар мен пестицидтерге қатысты алдын ала негізделген келісім рәсімі жайлы

Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерын іске асыру жөніндегі Ұлттық органның функцияларын жүзеге асырады [66].

Бұл тізім Экология геология сондай-ақ, табиғи ресурстар министрлігі барлық халықаралық экологиялық міндеттемелерді жүзеге асыруға емес, климаттың өзгеруі, қауіпті химиялық заттар мен пестицидтер, ОТЗ, табиғи сондай-ақ, мәдени мұраны сақтау жөніндегі міндеттемелерді жүзеге асыруға ғана жауапты екенін көрсетеді, бұл, әрине, міндеттемелерді орындау бағыттарының барлық тізбесін қамтымайды. Біздің ойымызша, Министрліктің аталған өкілеттіктерінің тізімін «қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі Қазақстан Республикасының халықаралық шарттық міндеттемелерінің тиісті орындалуын бақылау» деген ережемен толықтыру қажет.

Атап айтқанда, біз оның ережесін былай баяндауды ұсынамыз: «қоршаған

ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі халықаралық ынтымақтастыққа қатысады: Сыртқы істер министрлігімен және/немесе өзге де мүдделі мемлекеттік органдармен бірлесіп немесе келісім бойынша қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі Қазақстан Республикасының мемлекет аралық, үкіметаралық сондай-ақ, ведомствоаралық халықаралық келісімдерінің жобаларын әзірлейді; құзыретті уәкілетті органдардан алынған өкілеттіктер негізінде қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерін жасасуға қатысады; өзекті экологиялық проблемалар бойынша мамандандырылған халықаралық үкіметаралық сондай-ақ, үкіметтік емес экологиялық ұйымдардың, халықаралық конференциялар мен симпозиумдардың жұмысына қатысады; халықаралық құқықтық нормалар мен стандарттарды Республиканың қолданылып жүрген экологиялық заңнамасымен келісу сондай-ақ, бейімдеу жөнінде тиісті іс-шараларды жүзеге асырады; Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігімен бірлесіп немесе келісім бойынша Республиканың халықаралық экологиялық келісімдерға қосылуы жайлы, Қазақстан Республикасының халықаралық экологиялық келісімдерінің Республика Парламентінде қамқатында жою жайлы мәселелерге бастамашылық жасайды; Республиканың халықаралық экологиялық шарттық міндеттемелерін тиісінше орындауын бақылауды жүзеге асырады; жыл сайын Республика Президентіне, Үкіметіне сондай-ақ, Парламентіне Қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі Қазақстанның халықаралық шарттық қызметінің жай-күйі мен даму үрдістері жайлы есептер береді».

Министрліктің заң қызметі департаментінің құрылымында халықаралық шарттық ынтымақтастық жөніндегі министрліктің қызметін жүзеге асыру жүктелетін жеке орган - шарттық-құқықтық бөлімнің болуы орынды. Дәл осы бөлім Республика таныған халықаралық экологиялық келісімдердан туындайтын халықаралық шарттық міндеттемелерді орындау мәселелерінде ведомство-аралық сондай-ақ, мемлекет аралық өзара іс-қимыл құрылымсіндегі байланыстырушы буын болар еді.

Бұл бөлім аймақтық деңгейде конвенциялық ережелер мен халықаралық экологиялық стандарттардың сақталуын сондай-ақ, орындалуын бақылауды тиімді жүзеге асыра алады. Мұндай бөлімнің жұмысы Министрліктің Қазақстан Республикасының жергілікті өкілді сондай-ақ, атқарушы органдарымен тығыз қарым-қатынасына ықпал етті.

Р. Ережепқызы атап өткендей, «Орхус конвенциясын тиімді іске асырудағы қиындықтар мен кедергілердің арасында мемлекеттік органдар құрылымсінде сыбайлас жемқорлықтың сондай-ақ, құзыретсіздіктің болуы, олардың арасында реттілікпен үйлестірудің болмауы жатқызылады, бұл іске асыру процесіне қатысты мәселелер бойынша құқықтық базаның жетілдірілмеуін туындатады атап айтқанда, тиісті мәселелер бойынша шешімдер қабылдау процесіне азаматтардың қатысу тетіктерінің айқын еместігі; экологиялық ақпаратты жинау мен қорытудың қолданыстағы құрылымсі жетілдіруді талап етеді, ақпаратты тарату келісімдері нақтылап көрсетілуі керек; қоршаған ортаға әсерді бағалау

рәсімдеріне жұртшылықтың қатысуы формалды сипатта болады» [178, 129 б.]. Жоғарыда баяндалғанмен қатар, нарықтық принциптерге сондай-ақ, үйлестірілген немесе біріздендірілген құқықтық нормаларды қолдануға негізделген «экономиканы реттеудің ұқсас сондай-ақ, бір типті тетіктері жұмыс істейтін мүше мемлекеттердің аумақтарынан тұратын бірыңғай экономикалық кеңістікті қалыптастырудың құқықтық негіздерін қалыптастырған» ЕАЭО жайлы шартқа тоқтағымыз келеді, ол экологиялық қатынастарға да басып кіруде. Мәселен, ЕАЭО жайлы шарттың 52-бабына сай Одақтың техникалық реттеу шеңберінде енгізілетін техникалық регламенттері мен стандарттары адамның өмірі мен денсаулығын, мүлікті, қоршаған ортаны, жануарлар мен өсімдіктердің өмірі мен денсаулығын қорғауға, энергетикалық тиімділік пен ресурс үнемдеуді қамтамасыз етуге бағытталған. Мұндай техникалық регламенттер Одақ аумағында тікелей қолданылады [240].

Еуразиялық экономикалық одақ жайлы шарттың 46-бабына сай сондай-ақ, Еуразиялық экономикалық одақ алқасының шешімі негізінде енгізілген үшінші елдерге қатысты тарифтік емес реттеудің бірыңғай шараларына тауарларды әкелуге (әкетуге) тыйым салу немесе рұқсат беру тәртібі; Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік аумағына тауарларды әкелу немесе Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік аумағынан әкету жатады. Мұндай тауарлар тізіміне озонды бұзатын заттар, қауіпті қалдықтар, сонымен қатар минералды шикізат, жабайы тірі жануарлар, жеке жабайы өсімдіктер, соның ішінде ЕАЭО мүше-мемлекеттердің Қызыл кітаптарына енгізілген жабайы өсетін дәрілік шикізат, өсімдіктерді қорғау құралдары, минералогия, палеонтология бойынша коллекциялық материалдар, отын-энергетикалық сондай-ақ, минералды шикізат аудандары мен кен орындары бойынша жер қойнауы жайлы ақпарат кірді. [241].

Кеден одағы мен бірыңғай экономикалық кеңістікті қалыптастыру мақсатында бірыңғай кедендік реттеу, дәрілік заттар мен медициналық бұйымдардың ортақ нарығын тікелей реттеу (VII бөлім) енгізіледі, энергетика саласында ұзақмерзімді өзара тиімді ынтымақтастық (XX бөлім), бірыңғай көлік кеңістігін дәйекті сондай-ақ, кезең-кезеңмен қалыптастыру (XXI бөлім) дамытыл жатыр, келісілген (үйлестірілген) агроөнеркәсіптік саясат (XXV бөлім) жүргізілуде, бұл экологиялық саясатты құқықтық қамтамасыз етуге сондай-ақ, экологиялық қатынастарды ұлттық сондай-ақ, мемлекет аралық реттеудің өзара әрекеттесуі жайлы нормаларды Экологиялық кодекс деңгейінде бекіту қажеттігіне әсер етпей қоймайды [242, 23-27 бб], [243, 33-38 бб].

Осыған байланысты ЕАЭО елдерінің экологиялық заңнамаларын барынша толық біріздендіруге қол жеткізу мақсатында, демек, ЕАЭО елдерінің ұқсас заңнамаларының ерекшеліктері мен оң жақтарын ескере отырып, Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын жетілдіру мақсатында ЕАЭО қатысушы мемлекеттердің экологиялық заңнамаларының негіздерін қабылдау орынды болып табылады.

Осыған байланысты, мұны ҚР ЭК деңгейінде реттеу керек деп есептейміз. Қазіргі уақытта жаңа экологиялық кодекстің жобасы әзірленуде, оның қабылдану себептерінің бірі - халықаралық экологиялық міндеттемелерді орындау болып табылады, бұл ұлттық экологиялық заңға өзгерістер мен

толықтырулар енгізуді талап етеді. Кейбір сарапшылардың пікірінше, «Қазақстанның жаңа экологиялық кодексі прогрессивті, кешенді, құрылымлендірілген, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі заманауи сын-қатерлерге жауап беретін, сонымен қатар мемлекеттік реттеу мен басқарудың неғұрлым тиімді әрі ашық құрылымсін құруы тиіс.

Кодексті қабылдау ЕО сондай-ақ, ЭЫДҰ елдерінің тәжірибесіне негізделі отырып, жоғарыда айтылған салалардағы реттеу тетіктерін жетілдіруге мүмкіндік береді. Чехия сондай-ақ, Польша секілді Шығыс Еуропа елдері ЕО-дағы қоршаған ортаны қорғау құрылымсі тиімділігінің айқын мәселен болып табылады, осы елдер нарықтық экономикаға көшкен сәттен бастап өткен 30 жыл ішінде экономикалық өсу қарқынын сақтай отырып, экологиялық реттеу саласында ЕО стандарттарын қабылдағаннан кейін қоршаған ортаның жай-күйі айтарлықтай жақсарды» [244].

Біз «өте көп еңбекті қажет ететін сондай-ақ, қаржы-шығынды жоба болып табылатын жаңа экологиялық кодексті әзірлеу емес, қазіргі экологиялық кодексті жаңа редакцияда қайта өңдеу сондай-ақ, қабылдау дұрыс қадам болып табылады, посткеңестік кеңістікте экологиялық заңнаманы кодификациялаудағы қазақстан республикасының озықтығын көрсетуге сондай-ақ, уақытында дана сондай-ақ, көреген шешімді қабылдаған қазақстан республикасының билігіне деген құрмет танытуға мүмкіндік берер еді» деген пікірді дұрыс деп есептейміз [245].

Олай болса қорытынды жасай отырып, көп қырлы, аймақтық сондай-ақ, екіжақты сипаттағы халықаралық экологиялық келісімдердің сақталуы мен тиісінше орындалуын мемлекеттік тарапынан бақылауды күшейтуге бағытталған мынадай ұсыныстарды тағы да атап өту қажет. Экология, геология сондай-ақ, табиғи ресурстар министрлігінің қолданыстағы ережесіне кейбір толықтырулар енгізуді ұсынамыз. Атап айтқанда, министрлік міндеттерінің тізбесін тағы бір маңызды міндетпен толықтыруды ұсынамыз, ол дегеніміз «Қазақстан Республикасының Қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі халықаралық шарттық міндеттемелерінің тиісінше орындалуын бақылау».

Халықаралық шарттық экологиялық міндеттемелерді жүзеге асыру саласында мемлекеттік органдардың үйлесімді жұмысы мен үйлестірілуін қамту қажет деп есептейміз. Біз жүргізген талдаудан халықаралық экологиялық келісімдерден туындайтын міндеттемелерді мемлекеттің орындауын бақылау жөніндегі мемлекеттік механизмдер жеткіліксіз дамығанын, бұл мәселелерде елдің сыртқы саяси ведомствосы мен табиғат қорғау ведомствосы арасында нақты өзара әрекеттестік жоқ екенін байқалады. Мұндай мәселе елдің халықаралық шарттық міндеттемелерінің іске асыруды қиындатады. Осыған байланысты біз Қазақстан Республикасының барлық халықаралық экологиялық келісімдерінің орындалуын бақылауды республиканың басты сыртқы саяси сондай-ақ, табиғат қорғау ведомстволарына жүктеу қажет деп санаймыз. Сонымен бірге, келісімшарттың жүзеге асыру міндеттелген өзге де ведомстволар қатысуы керек.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстан халықаралық экологиялық ынтымақтастықтың белсенді қатысушысы болып табылады. Сарапшылардың пікірлеріне сай, Қазақстан Республикасының 30-дан астам ратификацияланған сондай-ақ, оларға теңестірілген халықаралық келісімдері экологиялық мәселелеріне арналған. Қазақстанның қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, оның жекелеген объектілері жөніндегі заңнамасы ауқымды сондай-ақ, жеткілікті деңгейде нақтыланған болып табылады. Сонымен қатар, құқық қолдану тәжірибесі құқықтық реттеудің жекелеген мәселелері бойынша олқылықтар мен кемшіліктерді анықтайды. Жүргізілген зерттеу, оның ішінде ҚР халықаралық келісімдері мен олардың орындалуы бойынша кейбір ұлттық баяндамаларды жалпылама талдауының нәтижелері бойынша, сонымен қатар құқық қолдану тәжірибесін сондай-ақ, соңғы уақытта бекітілген ҚР нормативтік құқықтық қаулыларін ескере отырып, ҚР халықаралық міндеттемелерін ескеретін келесі үрдістері айқын: ұлттық экологиялық заңнаманы жетілдіру, соның ішінде «жасыл экономикаға» көшу мақсатында жетілдіру; ұлттық экологиялық талаптардың бірқатар ұстанымдарын күшейту; қоршаған ортаға эмиссиялар жөніндегі мемлекеттік экологиялық бақылауды күшейту.

Жүргізілген зерттеудің негізінде келесі қорытындылар жасалды:

1. Халықаралық құқықтық қатынастардың дербес субъектісі ретінде тәуелсіз дамудың салыстырмалы түрде қысқа кезеңі ішінде, Қазақстан Республикасы қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі халықаралық шарттық қатынастардың қазіргі уақытта серпінді дамып келе жатқан құрылымсіне толық көлемде сондай-ақ, толық қайтарыммен интерграцияланды. Экологиялық мәселелердің қазіргі аумағы Қазақстанды орасан зор шикізат ресурстары мен табиғи байлықтарға ие болуын негізге ала отырып, шектен тыс амбициялар мен пайдакүнемдік ниеттерден бас тартуға объективті түрде мәжбүр етті, соның салдарынан Қазақстанның өзіне алған халықаралық міндеттемелерді, бірінші кезекте, экология мен барлық адамзат мақсатында қауіпті жаппай қырып-жою қаруының түрлерін әзірлеуге, сынауға сондай-ақ, қолдануға тыйым салу жөніндегі міндеттемелерін адал атқаруының нәтижелері айқын болып табылады. Осындай келісімдердің халықаралық экологиялық ынтымақтастық мақсатында де, Қазақстанның сондай-ақ, әлемнің басқа да мемлекеттерінің ұлттық саясаты мен заңнамасы мақсатында де маңыздылығын ескере отырып, саяси сипаттағы халықаралық экологиялық келісімдер Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының шарттық қайнар көздеріне жатқызылуы мүмкін.

Халықаралық экологиялық келісімдерға қатысу Қазақстан Республикасын ұлттық экологиялық құқық нормаларын осындай шарттық қаулыларге сай келтіру бойынша қызметті жалғастыруға, оған қажетті өзгерістер мен толықтырулар енгізу арқылы Қазақстанның халықаралық-құқықтық міндеттемелерін қолданыстағы экологиялық заңдарға бейімдеуді, осы саладағы халықаралық келісімдердың негізгі ережелерін толығымен орындау мақсатында тиісті заңнамалық қаулыларді қабылдауды міндеттейді.

Қазақстан Республикасының ынтымақтастығы белгілі бір халықаралық келісімдерға кірумен ғана шектелмеуі тиіс. Қызметі қоршаған ортаны қорғау мәселелерін шешумен тікелей байланысты халықаралық институционалдық тетіктер мен органдар құрылымсіндегі Қазақстанның қызметін жандандыруды жалғастыру қажет.

2. «Құқықтық қаулылар жайлы» Қазақстан Республикасының ерекше арнайы заңында Республика таныған халықаралық құқықтық нормалардың заңды мәртебесінің Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының жалпы сатысындағы айқын еместігі ҚР экологиялық құқығының жекелеген қайнар көздерінің сондай-ақ, атап айтқанда, ратификацияланған сондай-ақ, өзгеше түрде танылған халықаралық экологиялық келісімдердың ережелерін нақты айқындауға кедергі келтіреді. Осы мәселелерді зерттеу аталған заңды Қазақстан Республикасының Конституциясына сайтандыру, сонымен қатар «Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының 3-тармағын ресми түсіндіру жайлы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2000 жылғы 11 қазандағы (№18/2) қаулысын ескере отырып, аталған нормативтік құқықтық актіге тиісті өзгерістер енгізу қажеттігін туындады.

3. Сонымен қатар, зерттелген Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының халықаралық құқықтық қайнар көздері қоршаған табиғи ортаны қорғау саласында қалыптасқан қатынастарды реттейтін ерекше халықаралық шарттық сондай-ақ, декларативтік қаулыларді қамтиды деген қорытындыға келдік. Біздің көзқарасымыз бойынша, экологиялық құқықтың жалпы құрылымсінде ерекше халықаралық құқықтық қайнар көздерді бөліп көрсету қажеттігі халықаралық-құқықтық нормалардың Республиканың қолданыстағы экологиялық заңнамасына тікелей ықпалынан туындады. Қазақстан Республикасының халықаралық экологиялық-құқықтық шарттық ынтымақтастығы халықаралық экологиялық конвенциялардың нормаларын танумен сондай-ақ, оларды орындауға дайындықпен ғана шектелмейді, ол мемлекетке осындай халықаралық құқықтық қаулыларді ұлттық құқықтың құрамдас бөлігі ретінде қабылдауға, оларды мәртебесі бойынша ұлттық заңдарға теңестіре отырып немесе оларға заңдарға қатысты басым күш бере отырып, тікелей міндеттеме жүктейді.

4. Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерын қабылдау мен іске асырудың құқықтық табиғатын, мазмұны мен рәсімдік мәселелерін зерделеу келесі тұжырымдарды жасауға мүмкіндік берді. Халықаралық экологиялық шарт Қазақстан Республикасы экологиялық құқығының негізгі халықаралық құқықтың қайнар көзі ретінде республиканың басқа мемлекеттермен қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі өзара құқықтары мен міндеттерін белгілеуге, өзгертуге немесе тоқтатуға қатысты заң жүзінде міндетті ережелер, халықаралық құқықтық нормалар құру жайлы келісімін неғұрлым нақты сондай-ақ, анықталған нысанда көрсетеді. Мұндай келісімшарт бірнеше рет қолдануға арналған жалпы нормаларды сондай-ақ, нақты жағдайларға қолданылатын жеке нормаларды құра алады. Тек заңды экологиялық келісімдер, яғни ерікті түрде, тараптардың тең ерік-жігерімен, күш пен қауіп-қатерсіз сондай-ақ, халықаралық экологиялық құқықтың жалпыға

бірдей танылған қағидаттарына сай жасалған келісімдер шынайы халықаралық құқықтық қайнар көздерге жатады.

5. Экологиялық құқықтың негізгі халықаралық құқықтық қайнар көздері ретіндегі Қазақстан Республикасының халықаралық экологиялық келісімдерінің құқықтық табиғатын айқындау, мұндай келісімдердің түсінігін жеке қалыптастыру, сонымен қатар Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасы мақсатында мұндай қайнар көздердің аса маңызды мәні жайлы қорытынды жасау, жалпы алғанда 2005 жылғы «Халықаралық келісімдер жайлы» Заңға толықтыру енгізу жайлы ұсыныстың қажеттілігін айқындайды, бұл кезекте тиісті заңға халықаралық экологиялық келісімдерді міндетті ратификациялау жайлы норманы енгізу, сонымен бірге халықаралық экологиялық шартты айқындау бөлігінде ҚР ЭК-нің 193-бабының 2-бөлігіне толықтырулар енгізу қажеттілігін анықтады.

6. Отандық экологиялық құқық ғылымында «шарттық емес» халықаралық қайнар көздер, яғни халықаралық факультативтік құжаттар - декларациялар мен қарарлар толық көлемде зерттелмеген. Тиісті зерттеу шеңберінде алғаш рет мұндай қаулыларды Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының жанама халықаралық-құқықтық қайнар көздері ретінде қарастыру қажеттілігі негізделді. Біздің көзқарасымыз бойынша, мұндай ұстаным Біріккен Ұлттар Ұйымының жетекшілігімен бекітілген негізгі көп қырлыты қарарлар мен декларациялардың барлық дүние жүзілік қауымдастық үшін, барлық мемлекеттер мақсатында маңыздылығы мен мәнділігін толығымен айқындады, ал Қазақстан Республикасының ұлттық экологиялық құқығы мен мемлекетіміздің қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ұлттық саясаты мақсатында мұндай қаулылар маңызды болып табылады.

7. Ұсынылған зерттеуде, сонымен бірге, экологиялық құқық ғылымында мемлекеттер мен адамның қоршаған ортаға жаһандық сондай-ақ, ауқымды зиян келтіретін «экоцид» секілді қылмыстық жазаланатын іс-әрекеттің құрамын құрайтын қылмыстық әсер ету мәселелері қарастырылады. Осыған байланысты экологиялық құқық бұзушылықтар мақсатында жалпы жауапкершілік жайлы нормаларды жетілдіру қажеттілігі жайлы маңызды қорытынды жасалады. Бұл кезекте санкциялар бойынша айқындалатын экологиялық құқық бұзушылықтар тізбесін қылмыстық, әкімшілік, азаматтық, тәртіптік экологиялық құқық бұзушылықтар, сонымен қатар халықаралық экологиялық құқық бұзушылықтар түрімен негізді түрде толықтыру ұсынылады. Мұндай қажеттілік мемлекеттердің тиісті халықаралық-құқықтық қаулыларда белгіленген экоцид халықаралық қылмысының құрамын тануымен сондай-ақ, бекітуімен түсіндіріледі, ол мақсатында қылмыстық жауапкершілік Қазақстандық қылмыстық құқық бойынша да (ҚР ҚК 169-б.), Халықаралық қылмыстық сот қызметінің басталуына байланысты халықаралық қылмыстық құқық бойынша да (БҰҰ 1991 жылы қабылдаған Бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар кодексінің 22-бабы) қолданыла алады.

8. Біз жасаған қорытындыға сай, қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі халықаралық шарттық міндеттемелерді іске асыруға жауапты мемлекеттік органдар құрылымсі төмендегідей:

Бірінші топ – қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану саласында халықаралық келісімдер жасасуға құқылы мемлекеттік органдар (халықаралық шарттық құқықтық қабілеті бар органдар ретінде Президент, Үкімет, министрліктер мен ведомстволар).

Екінші топ – келісімдер мен ұлттық заңдарға сай белгілі бір міндеттемелер жүктелетін мемлекеттік органдар (ҚР СІМ, ҚР экология, геология сондай-ақ, табиғи ресурстар министрлігі, шартты іске асыру мақсатында жауапкершілік жүктелген өзге де ведомстволар, мәселен ҚР ПМ).

Тәжірибе көрсеткендей, Республикада халықаралық экологиялық келісімдерден туындайтын мемлекеттің міндеттемелерді орындауын бақылау жөніндегі мемлекеттік тетіктер әлі жеткілікті дамымаған, бұл мәселелерде елдің бас сыртқы саяси ведомствосы, бас табиғат қорғау сондай-ақ, өзге де ведомстволар арасында нақты өзара әрекеттесу жоқ. ҚР экология, геология сондай-ақ, табиғи ресурстар министрлігі барлық халықаралық экологиялық міндеттемелерді емес, климаттың өзгеруі, қауіпті химиялық заттар мен пестицидтер, ТОЛ (тұрақты органикалық ластауыштар), табиғи сондай-ақ, мәдени мұраны сақтау жөніндегі міндеттемелерді ғана жүзеге асыруға жауап береді, бұл, әрине, міндеттемелерді орындау бағыттарының барлық тізбесін қамтымайды. Министрліктің аталған өкілеттіктерінің тізімін «Қазақстан Республикасының қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі халықаралық шарттық міндеттемелерінің тиісінше орындалуын бақылау» секілді Ережемен толықтыру қажет.

9. Министрліктің заң қызметі департаментінің құрылымында жеке органның шарттық-құқықтық бөлімнің болғаны жөн, бұл бөлімге Министрліктің халықаралық шарттық ынтымақтастық жөніндегі қызметін жүзеге асыру жүктелер еді. Дәл осы бөлім Республика таныған халықаралық экологиялық келісімдерден туындайтын халықаралық шарттық міндеттемелерді орындау мәселелерінде ведомствоаралық сондай-ақ, мемлекет аралық өзара іс-қимыл құрылымсіндегі байланыстырушы буын болар еді. Бұл бөлім аймақтық деңгейде конвенциялық ережелер мен халықаралық экологиялық стандарттардың сақталуын сондай-ақ, орындалуын бақылауды тиімді жүзеге асыра алатын еді. Мұндай бөлімнің жұмысы Министрліктің Қазақстан Республикасының жергілікті өкілді сондай-ақ, атқарушы органдарымен тығыз өзара іс-қимыл жасауына ықпал ете алар еді.

10. Қазақстан ЕАЭО мүшесі болып табылады, оның қатарында болу экологиялық қатынастардың да саласына енетін, үйлестірілген немесе біріздендірілген құқықтық нормаларды қолдануды сондай-ақ, бірыңғай инфрақұрылымның болуын талап етеді. Сөйтіп, ЕАЭО жайлы шарттың 52-бабына сай техникалық реттеу шеңберінде енгізілетін Одақтың техникалық регламенттері мен стандарттары адамның өмірін сондай-ақ, денсаулығын, мүлікті, қоршаған ортаны, жануарлар мен өсімдіктердің өмірін сондай-ақ, денсаулығын қорғауға, энергетикалық тиімділік пен ресурс үнемдеуді қамтамасыз етуге бағытталған. Мұндай техникалық регламенттер Одақ аумағында тікелей қолданылады. ЕАЭО елдерінің экологиялық заңнамаларын неғұрлым толық біріздендіруге қол жеткізу мақсатында, демек, ЕАЭО елдерінің

ұқсас заңнамаларының ерекшеліктері мен жағымды жақтарын ескере отырып, Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын жетілдіру мақсатында ЕАЭО-ға қатысушы мемлекеттердің экологиялық заңнамасының негіздерін қабылдау орынды болып табылады.

Қойылған міндеттердің толық шешілуін бағалау. Тиісті диссертациялық зерттеудің алдына қойылған міндеттер отандық сондай-ақ, шетелдік ғалымдардың еңбектерін, Қазақстан Республикасының сондай-ақ, шет мемлекеттердің құқықтық қаулыларын, сонымен қатар халықаралық келісімдер мен келісімдерді талдау арқылы толық шешілді. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының халықаралық қайнар көздерінің мәселелерін кешенді зерттеу жүргізілді. Қазақстан Республикасының халықаралық міндеттемелерінің халықаралық сондай-ақ, ұлттық заңға сайтігі мен орындалуы тұрғысынан құқықтық талдау жүргізілді. Зерттеу қорытындысы бойынша Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын жетілдіру бойынша теориялық сондай-ақ, тәжірибелік ұсыныстар жасалды.

Нәтижелерді нақты қолдану бойынша ұсыныстар мен бастапқы деректерді әзірлеу. Зерттеу барысында алынған нәтижелер, тұжырымдар мен қорытындылар мемлекеттің заң шығару қызметінде қолдануға, сонымен қатар, мемлекеттік органдардың қызметінде қолдануға ұсынылады. Диссертацияда қамтылған нәтижелер су, тау-кен сондай-ақ, экологиялық құқық бойынша жоғары оқу орындарында тиісті оқу курстарын дайындау кезінде, сонымен қатар «Құқықтану» мамандығы бойынша оқу құралдарын әзірлеу кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Орындалған жұмыстың ғылыми деңгейін тиісті саладағы үздік жетістіктермен салыстыра отырып бағалау. Зерттеудің қорытындылары бойынша алынған теориялық сондай-ақ, қолданбалы сипаттағы нәтижелер қазіргі кезеңдегі ғылыми деңгейге сай келеді. Зерттеу жұмыс ҚР-ң экологиялық құқығының теориясына белгілі бір үлес енгізді:

Қазақстан Республикасының қолданыстағы экологиялық заңнамасына халықаралық экологиялық келісімдер нормаларын имплементациялаудың теориялық сондай-ақ, тәжірибелік аспектілері зерттелді;

Республиканың экологиялық құқығының қайнар көздері құрылымсінде халықаралық нормалардың орны мен мәртебесін айқындауға қатысты бөлігінде құқықтық қаулылар жайлы заңнаманың Қазақстан Республикасының Конституциясына сай еместігін жою жөніндегі жолдар анықталды сондай-ақ, ұсынылды;

Экологиялық құқықтың қайнар көздеріне тән ерекшеліктер анықталды;

Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының халықаралық құқықтық қайнар көздерінің ерекшеліктері айқындалды, атап айтқанда, халықаралық экологиялық шарттың заңдық табиғаты зерттелді;

Қазақстан Республикасының көп қырлы халықаралық экологиялық келісімдерінің мазмұны талданды сондай-ақ, олардың ерекшеліктері анықталды;

Қазақстан Республикасының аймақтық сондай-ақ, екіжақты халықаралық экологиялық келісімдерінің мазмұны ашылып, ерекшеліктері анықталды;

Экологиялық мәселелер бойынша факультативті халықаралық құжаттардың мазмұны зерттелді сондай-ақ, Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасы мақсатында олардың қосымша қайнар көздер ретіндегі маңыздылығы негізделді;

Халықаралық экологиялық міндеттемелерді іске асыруды қамтамасыз етудің мемлекеттік-құқықтық тетігі зерделенді сондай-ақ, зерттелетін саладағы Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы мен мемлекеттік мекемелерінің қызметін жетілдіру жөнінде нақты ұсыныстар әзірленді.

Зерттеуде қойылған міндеттер бүгінгі күнге қалыптасқан экологиялық сондай-ақ, басқа да заңнама салаларының даму деңгейінде барынша толық шешілді: Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізу мәселесі негізделді.

Әзірленген теориялық сондай-ақ, тәжірибелік ұсыныстар бұрын отандық экологиялық құқық ғылымында ұсынылмаған.

Жұмыс нәтижелері халықаралық экологиялық шарттың заңды мақсатында анықтау, халықаралық экологиялық міндеттемелерді орындау мәселелерін шешу кезінде Сыртқы істер министрлігінің, Экология, геология сондай-ақ, табиғи ресурстар министрлігінің тәжірибелік қызметінде пайдаланылуы мүмкін.

Теориялық аспектілер экологиялық заңнаманы жетілдіру мақсатында заң шығару қызметінде; ҚР экологиялық құқығы құрылымсіндегі халықаралық шарттық нормалардың орнын, ұлттық заңға халықаралық шарттық нормаларды імплементациялау проблемаларын анықтауды одан әрі теориялық зерттеулерде; жоғары оқу орындары мен колледждердегі оқу процесінде қолданылуы мүмкін.

Тиісті зерттеу экологиялық құқық құрылымсіндегі халықаралық шарттық нормалардың орны мен ролін айқындауға бағытталған, ал жоғарыда аталған зерттеулер өзге мақсаттар мен міндеттерді шешті, атап айтқанда, Қазақстан Республикасының басқа елдермен халықаралық экологиялық-құқықтық ынтымақтастығының құқықтық проблемалары, нысандары мен тетіктері. Жұмыста экологиялық құқықтың қайнар көздерінің теориялық мәселелері сондай-ақ, халықаралық шарттық нормаларды экологиялық заңға іске асыру мәселелері ашылады, Қазақстан Республикасының экологиялық құқығының қайнар көзі ретіндегі халықаралық шарттың заңды табиғаты зерттелді, көп қырлы, аймақтық сондай-ақ, екіжақты халықаралық экологиялық келісімдердің мазмұны зерделенді зерттеу жүргізілді, қоршаған ортаны қорғау сондай-ақ, табиғи ресурстар көздерін қолдану жөніндегі халықаралық ұйымдардың декларациялары мен қарарларының құқықтық табиғаты зерттелді, халықаралық экологиялық міндеттемелерді іске асыруды қамтамасыз етудің мемлекеттік-құқықтық тетігі зерделенді, зерттелетін саладағы қолданыстағы заңнаманы сондай-ақ, ҚР-ң мемлекеттік мекемелерінің қызметін жетілдіру бойынша тәжірибелік ұсынымдар жасалды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕРДІҢ ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың БҰҰ Бас Ассамблеясының 74-ші сессиясы Жалпы дебаттарында сөйлеген сөзі // https://www.akorda.kz/kz/speeches/external_political_affairs/ext_speeches_and_addresses/kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-kasym-zhomart-tokaevty-n-buu-bas-assambleyasynyn-74-shi-sessiyasy-zhalpy-debattarynda-soilegen-sozi 25 қыркүйек 2019.
2. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы 2020 жылғы 6 наурыздағы № 280. Қазақстан Республикасы сыртқы саясатының 2020-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы жайлы// «Егемен Қазақстан» 10.03.2020.-№ 47 (29174) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000280> 2020.
3. Елюбаев Ж.С. Вопросы соотношения норм международных правовых актов и национального законодательства Казахстана по вопросам охраны окружающей среды // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31508602#pos=6;-106.
4. Тюлеубекова С.Ш. Правовое обеспечение исполнения обязательств Республики Казахстан по экологическим конвенциям: автореферат дисс. на соис. учён. степ. канд.юрид.наук., - Алматы, 2003.-33 с.
5. Лаптева Н.Г. Региональный Экологический Центр Центральной Азии как организационно-правовая форма международного экологического сотрудничества Республики Казахстан. Дисс. на соиск. учен. степ. канд.юрид.наук, Алматы. 2008. -155 с
6. Гаврилова Ю.А. Актуальные проблемы международного экологического права: Монография. - Усть-Каменогорск, 2013.-154 с.
7. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30.08.1995 ж. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> 08.11.2017.
8. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.10.2016 г.) // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420395 15.11.2017.
9. Конституция Республики Беларусь 15 марта 1994 года: с изм. и доп., принятыми на респ. референдумах 24 нояб. 1996 г., 17 окт. 2004 г. // Консультант Плюс: Беларусь. Технология Проф [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр». - Минск, 2012.
10. Конституция Республики Молдова от 29 июля 1994 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.11.2018г.) // https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=0390931 20.11.2019.
11. Мухамеджанов Б.А. Экологическая функция советского государства. Автореферат... канд. юрид. наук. Алма-Ата, 1990.-24 с.
12. Бринчук М.М. Экологическое право (Право окружающей среды). М., 1998.-С. 59-60.
13. Петров В.В. Круглый стол. Концепция экологического права /Вестник МГУ. 1987.-№5.-С.36.
14. Новикова Е.В. Теоретические проблемы развития экологического

законодательства в Республике Казахстан. М.: Юрист, 1999.-С.4.

15. Кисс А., Шелтон Д. Международное право окружающей среды. Ч. 1. Структура и основные понятия. 2-е изд. Пер. с англ. Ижевск: Jus est, 2010.-С. 31.

16. Колбасов О.С. Правовые исследования по охране окружающей среды в СССР. Итоги науки и техники. Серия «Охрана природы и воспроизводство природных ресурсов». М., 1978.-Т.5.-С.

17. Байдельдинов Д.Л. Экологическое законодательство Республики Казахстан. Алматы, 1995.-С. 9.

18. Гирусов Э.В. Понятие экологических общественных отношений: философский аспект. Сборник материалов научно-практической конференции «Проблемы экологического, земельного права и законодательства в современных условиях». Софрино-4. М., 1999.-С. 314-315.

19. Байсалов С.Б. «Концепция экологического права» // Вестник Московского ун-та. 1987.-№5.-С. 41.

20. Стамкулов А.С. Особенности преподавания курса советского земельного права и правовой охраны природы в вечерне-заочном юридическом факультете // Методическая работа в КазГУ. Алматы, 1979.-С. 176.

21. Теряевский С.А. Система методов правового регулирования в юридической практике современного российского государства: диссертация ... кандидата юридических наук, Саратов, 2009.-221 с.

22. Nico P. Swartz STATE SOVEREIGNTY AND ENVIRONMENTAL LAW// European Journal of Business and Social Sciences, Vol. 3. - No. 8.- November 2014. P.P. 34-44.

23. Емельянова Л.А. Международные обязательства Республики Казахстан в сфере экологии (аналитический обзор)//см. подробно https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39380114.

24. Орманова Ш.Ш. Нормативный договор как источник права: дис. ... юрид. наук.- Алматы, 2004- 29 с.

25. Алексидзе Л.А. Некоторые вопросы теории международного права. Императивные нормы (jus cogens). Тбилиси, 1982.-С. 163-164.

26. Игнатьева И.А. Правовой обычай в регулировании отношений по природопользованию и охране окружающей среды/ Вестник Московского университета. Серия11. Право. 2018. - № 4.-С. 3-4

27. Боголюбов С.А. Экологическое право. М., 1998.-С. 44-45.

28. Айдарбаев С.Ж. Интеграционные процессы на постсоветском пространстве в условиях глобализации мира: международно-правовые аспекты. Монография. – Алматы: Казак университеті, 2010.-416 с.

29. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (жалпы бөлім) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000> 2020.

30. Алимжан К.А. Обычай как источник права в правовой системе Республики Казахстан//<http://online.zakon.kz> 2020.

31. Сулейменов М.К. Нормативные постановления Верховного суда в системе источников права // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30466100.

32. Қазақстан Республикасы халықаралық келісімдерінің нормаларын қолдану жайлы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2008 жылғы 10

шілдедегі N 1 Нормативтік қаулысы.//«Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P08000001S>.

33. Құқықтық қаулылар жайлы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 6 сәуірдегі №480-ҰҚРЗ // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480#z68>.

34. Rzabay A., Galym Teleuyev., Zauresh Abdugarimova., and others. Some theoretical Issues on the sources of environmental Law in the Republic of Kazakhstan//Journal of Environmental Management and Tourism, Volume IX ,Issue 7(31).-2018.-P. 1421-1427.

35. Постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 11 октября 2000 года N 18/2. Об официальном толковании пункта 3 статьи 4 Конституции Республики Казахстан// «Казахстанская правда» от 28 октября 2000 года N 274-275.

36. Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының нормаларын халықаралық ұйымдар мен олардың мекемелерінің үкімдерін орындау тәртібіне қатысты қолданыста ресми түсіндіру жайлы Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2009 жылғы 5 қарашадағы N 6 Нормативтік қаулысы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/S090000006_.

37. Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдері жайлы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 30 мамырдағы N 54 Заңы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000054_.

38. Конституция Республики Казахстан от 28 января 1993 года (утр.силу) // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1010212.

39. Rzabay A., Yerkinbayeva L., Baimyrzayev K., Ozenbayeva A., Borodina A., Zhomartkyzy M., Implementation of International Norms in National Environmental Legislation// Environmental Policy and Law, vol. 49, no. 6, pp. 389-394, 2019.

40. Сарсембаев М.А. Теоретические и практические проблемы имплементации норм международных актов в выборном законодательстве Республики Казахстан // Вестник института законодательства. 2009. - № 3 (15).- С.100-104.

41. De Mestral, A., Fox-Decent, E. 2015. Rethinking the Relationship Between International and Domestic Law (2015) 53:4.

42. Мингазов Л.Х. Эффективность норм международного права. Казань, 1990. - 316 с.

43. Kanetake, M., Nollkaemper, A. 2014. The Rule of Law at the National and International Levels: Contestations and Deference (Oxford: Hart Publishing). Amsterdam Center for International Law No. 2014-27 Amsterdam Law School Research Paper No. 2014-4.

44. Мюллерсон Р.А. Соотношение международного и национального права. М., 1982. - С.58.

45. Черниченко С.В. Личность и международное право. М., 1974. - 175 с.

46. Черниченко С.В. Теория международного права. М., 1999. - 298 с.
47. G. Dahm. Volkerrecht, Bd. I. Stuttgart, 1958. - S. 55.
48. I.S. Hohenveldern. Transformation or Adaptation of International Law into Municipal Law. - "The International and Comparative Law Quarterly", v.12, pt. 1. January, 1962. - P. 90.
49. Бюллетень чехословацкого права. №3, Прага, 1955. - С. 218-219.
50. Martella, R.R., Grosko, Jr., Brett, J. 2014. International Environmental Law The Practitioner's Guide to the Laws of the Planet, 969. American Bar Association.
51. Макарова Т.И. Теоретико-методологические проблемы систематизации экологического законодательства. // Ученые записки Казанского Университета. Серия Гуманитарные науки. 2019. - Т. 161. - кн. 1. - С. 206-218.
52. Статут Международного Суда: совершен в г. Сан-Франциско, 26 июня 1945 г. // <https://online.zakon.kz>.
53. Лазарев М.И. Теоретические вопросы современного международного морского права / М.И. Лазарев. - М. : Наука, 1983. - 301 с.
54. Международное право / отв. ред. Е. Т. Усенко, Г. Г. Шинкарецкая. - М.: Юристъ, 2003. - 476 с.
55. Копылов М.Н., Копылов С.М., Мишланова В.А. Чего не хватает международному экологическому праву в год своего 175 -летия // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5, Юриспруд. 2014. - № 3 (24). - С.108.
56. Макарова Т.И. Доктрина международного права окружающей среды: формирование, основы, содержание. 2014 // <http://elibr.bsu.by/handle/123456789/85549>.
57. Василенко Е.В. Формирование международного природоресурсного права. Дисс. на соиск. учен. степ. к.ю.н., Ростов-на -Дону, 2016. - 225 с.
58. Курс международного права. М., 1967. - Том 1. - 248 с.
59. Усенко Е.Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права и Российская Конституция // Московский журнал международного права. 1995. - № 2. - С. 16.
60. Гавердовский А.С. Имплементация норм международного права. Киев: Вища школа, 1980. - 252 с.
61. Конституция Российской Федерации // «Российская газета» от 25 декабря 1993 года № 237 // <http://www.constitution.ru>.
62. Drzewski K. National legislation as a Measure for implementation of International Humanitarian Law. Hague: Institute Asser, 1989. - P. 110.
63. David E. Principes de droit des conflicts armes. Bruxelles: Bruylant, 1994. - P. 164.
64. Калугин В.Ю. Механизм имплементации норм международного гуманитарного права на внутригосударственном уровне // Белорусский журнал международного права и международных отношений Электронная версия. - № 1, 2000.
65. Rzabay A., Yerkinbayeva L.K., Remi N.M. Peculiarities of international sources of environmental law of the Republic of Kazakhstan // Al-Farabi Kazakh National University Journal (Вестник) of Actual Problems of Jurisprudence. Almaty, №4 (92). 2019. - Pp. 50-57.

66. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 9 қаңтардағы N 212 Кодексі // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K070000212_.

67. Елюбаев Ж.С. Проблемы правового регулирования недропользования: отечественный опыт и зарубежная практика. Монография. Алматы: Печатный дом «Колесо». 2010.- 452 с.

68. Михаэль Циммер. Экологическое право в Германии// Международный региональный семинар «Судебная практика применения экологического законодательства. Актуальные вопросы применения норм гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан» // <http://online.zakon.kz>.

69. Самхарадзе Д.Г. Взаимодействие источников современного международного права. Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд.юрид.наук., М., 2005. - 32 с.

70. Курс международного права. М., Наука. - 7 т. -1989. - 1993.

71. Международное право. Учебник. (отв.Ред.Тункин Г.И.).М., Юридик. Литература. 1994. //http://lib.maupfib.kg/wp-content/uploads/2015/12/mp_birykin.pdf.

72. Международное право. Учебник. (отв. Ред. Колосов Ю.М., Кузнецов В.И.). М., 1995. – 624 с.

73. Тункин Г.И. Теория международного права. М., 1970. - 511 с.

74. Ушаков Н.А. Проблемы теории международного права. М., 1988.-191 с.

75. Сарсембаев М.А. Международное право (Общая и Особенная части). Алматы: Гылым, 1999.- 408 с.

76. Лукашук И.И. Международное право. Общая и Особенная части. М., 1997. - С. 137-138.

77. Миронов Н.В. Международное право: нормы и их юридическая сила. М., 1980. - 257 с.

78. Конституция Республики Армения от 5 июля 1995 года (с изменениями и дополнениями) // <https://www.president.am/ru/constitution-2015>.

79. Ч. Хайд. Международное право и его понимание и применение Соединенными Штатами Америки. Т. 1. - ИЛ. -1960.- С. 78-79.

80. Государство и право зарубежных стран. Сб. №2. Изд-во АН СССР, 1959. - С. 137.

81. Конституции буржуазных государств Европы. М., 1959. - С. 832.

82. Конституция Грузии от 24 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2018г.). <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=35>.

83. Конституция Кыргызской Республики от 27 июня 2010 года (с изменениями и дополнениями от 28декабря 2018 г.) //<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202913?cl=ru-ru>.

84. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года (с изменениями и дополнениями от 22 мая2016 г.) //https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30391383.

85. Конституция Украины от 28 июня 1996 года (с изменениями и дополне-

ниями от 03 сентября 2019г.) [https://online.zakon.kz/ Document/ ? doc_id=30391155](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30391155).

86. Лукашук И.И. Международно-правовое регулирование международных отношений. М., 1975. - С. 137-138.

87. Международное право. Словарь-справочник. М., 1997. - 154 с.

88. Мартенс В. Современное международное право цивилизованных народов. Т.1. - СПб, 1992. - 412 с.

89. Field D. Supplement to the AJIL. v.20. -1995. - P.127.

90. Kraus H. System et fonctions des traites international.//Rescue de cours. Paris, 1989. - V.50.- P.322.

91. Law of Treaties. Draft Convention. //The American Journal of International Law. Harvard, 1995.-T.29. - №4. Supplement, P.657.

92. Международное право. Учебник. Издание 2-е, дополненное и переработанное. Под ред. Ю.М. Колосова, В.И. Кузнецова. М., 1998. - 135 с.

93. Постановление Верховного Совета Республики Казахстан от 31 марта 1993 года. О присоединении Республики Казахстан к Венской конвенции о праве международных договоров 1969 года // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/B930004700>.

94. Республика Казахстан 17 января 1992 года № 1148-ХІІ. О порядке заключения, исполнения и денонсации международных договоров Республики Казахстан// Ведомости Верховного Совета РК, 1995. - N 23. - ст. 144.

95. Закон Республики Казахстан от 30 мая 2005 года N 54. О международных договорах Республики Казахстан// Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2005. - N 10. - ст. 35.

96. Сборник документов по международному праву. Под общей ред. К.К. Токаева. Алматы, Т.1. - 1998. - С. 150.

97. Талалаев А.Н. Право международных договоров: договоры с участием международных организаций. М., 1989. - 316 с.

98. Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 октября 2010 года № 1133. Правила ведения Государственного реестра международных договоров Республики Казахстан ст. 2 Указа Президента 1995 года// САПП Республики Казахстан, 2010. - № 58.- ст. 564.

99. Талалаев А.Н. Право международных договоров: общие вопросы. М., 1980. - 195 с.

100. Постановление Кабинета Министров РК от 4 марта 1994 г. № 244. О присоединении Республики Казахстан к Международной конвенции о гражданской ответственности за ущерб от загрязнения нефтью (CLC 1969) (с изменениями от 19 ноября 1976 г.)// <https://online.zakon.kz/1000013002>.

101. Ғарыш объектілері келтірген зиян үшін халықаралық жауапкершілік жайлы конвенцияға Қазақстан Республикасының қосылуы жайлы Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 15 мамырдағы N 107 Заңы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000107>.

102. Қауіпті қалдықтарды трансшекаралық тасымалдауды сондай-ақ, оларды аулаққа шығаруды бақылау жайлы Базель конвенциясына Қазақстан Республикасының қосылуы жайлы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 10

ақпандағы N 389-II заңы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. //http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000389.

103. Орнықты органикалық ластағыштар жайлы Стокгольм конвенциясын ратификациялау жайлы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 7 маусымдағы N 259 Заңы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000259.

104. Халықаралық саудадағы жекелеген қауіпті химиялық заттар мен пестицидтерге қатысты алдын ала негізделген келісім рәсімі жайлы Роттердам конвенциясын ратификациялау жайлы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 20 наурыздағы N 239 Заңы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. //http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000239.

105. ҚР Жоғарғы Кеңесінің 20.02.95 ж. № 301-ХІІІ Қаулысы табиғи ортаға әсер ету құралдарын әскери немесе кез келген өзге де дұшпандық қолдануға тыйым салу жайлы конвенцияға қосылу (Женева, 1977 ж. 18 мамыр) // https://online.zakon.kz.

106. КСРО Жоғарғы соты Президиумының 1963 жылғы 25 қыркүйектегі № 1713-VI Жарлығы. Ядролық қаруды атмосферада, ғарыш кеңістігінде сондай-ақ, су астында сынауға тыйым салу жайлы шартты ратификациялау // https://online.zakon.kz.

107. Қазақстан Республикасының биологиялық сан алуандық жайлы Конвенцияны мақұлдауы сондай-ақ, онда көзделген міндеттемелерді орындауды ұйымдастыру жөнінде Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің қаулысы 19 тамыз 1994 ж. N 918. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P940000918.

108. Биологиялық әртүрлілік жайлы конвенцияға биологиялық қауіпсіздік жөніндегі Картахен хаттамасын ратификациялау жайлы Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 17 маусымдағы N 43-IV Заңы. //«Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000043.

109. Қазақстан Республикасының Құрып кету қаупі төнген жабайы фауна мен флора түрлерімен халықаралық сауда жайлы конвенцияға қосылуы жайлы 1999 жылғы 6 сәуірдегі № 372-1 Заңы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000372.

110. Қазақстан Республикасының Жабайы жануарлардың қоныс аударатын түрлерін сақтау жайлы Конвенцияға қосылуы жайлы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 13 желтоқсандағы № 96 Заңы// «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000096.

111. Біріккен Ұлттар Ұйымының Климаттың өзгеруі жайлы негіздемелік конвенциясына Киото хаттамасын ратификациялау жайлы Қазақстан

Республикасының 2009 жылғы 26 наурыздағы №144-IV Заңы// «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000144>.

112. Қазақстан Республикасының Озон қабатын қорғау жөніндегі Вена конвенциясына қосылу жайлы Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 30 қазан №177-І Заңы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000177>.

113. Қазақстан Республикасының Озон қабатын бұзатын заттар жөніндегі Монреаль хаттамасына қосылу жайлы Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 30 қазан №176 Заңы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі.//[http://adilet.zan.kz /kaz/docs/Z970000176](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000176).

114. Закон РК от 23.10.2000г. № 89-ІІ. О присоединении к Конвенции о трансграничном загрязнении воздуха на большие расстояния. Женева, 10 ноября 1979 г. // <https://online.zakon.kz>.

115. Париж келесімін ратификациялау жайлы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 4 қарашадағы №20-VІ ҚРЗ // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z160000020>.

116. Қазақстан Республикасының Трансшекаралық су ағындары мен халықаралық көлдерді қорғау сондай-ақ, қолдану жөніндегі конвенцияға қосылу жайлы 23.10.2000 ж. № 94-ІІ Заңы. Хельсинки, 1992 ж. 17 наурыз// Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2000 г., N 14-15, ст. 290.

117. Каспий теңізінің теңіз ортасын қорғау жөніндегі негіздемелік конвенция ратификациялау жайлы 2005 жылғы 13 желтоқсандағы № 97 Қазақстан Республикасының Заңы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. //[http://adilet.zan.kz /kaz/docs/Z050000097](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000097).

118. Қазақстан Республикасының Антарктика жайлы шартқа қосылуы жайлы Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 3 қарашадағы №938 Жарлығы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. //[http://adilet.zan.kz/kaz/ docs/U1400000938](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1400000938).

119. Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жайлы конвенцияны ратификациялау жайлы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 21 желтоқсандағы № 514-IV Заңы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // [http://adilet.zan.kz /kaz/docs /Z1100000514](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000514).

120. Ақпаратқа кіру, шешімдер қабылдау процесіне жұртшылықтың қатысуы сондай-ақ, қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша сот әділдігіне қол жеткізу жайлы конвенцияны бекіту жайлы Қазақстан Республикасының Заңы 2000 жылғы 23 қазан №92-ІІ // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. //[http://adilet.zan.kz/kaz /docs/Z000000092](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000092).

121. Бактериологиялық (биологиялық) сондай-ақ, ұйым қарулар жасауға, өндіруге сондай-ақ, оның қорларын шоғырландыруға тыйым салу сондай-ақ, оларды жою жөніндегі конвенцияны ратификациялау жайлы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 7 мамырдағы №245 Заңы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // [http://adilet.zan.kz /kaz/docs/Z070000245](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000245).

122. Пайдаланылған отынмен жұмыс істеу қауіпсіздігі жайлы сондай-ақ, радиоактивті қалдықтармен жұмыс істеу қауіпсіздігі жайлы біріктірілген конвенцияны ратификациялау жайлы Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 3 ақпандағы № 246-IV Заңы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // [http://adilet.zan.kz /kaz/docs/Z100000246](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000246).

123. Қазақстан Республикасы қатысушы болуға ниеттенетін халықаралық келісімдер бойынша, сонымен қатар халықаралық келісімдердің жобалары бойынша ғылыми сараптама жүргізу қағидасын бекіту жайлы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 14 қыркүйектегі № 938 Қаулысы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P100000938>.

124. Талалаев А.Н. Право международных договоров: общие вопросы. М., 1980. - 195. - С. 63.

125. Қазақстан Республикасының Ауаның алыс қашықтықта шекарааралық ластануы жайлы Конвенцияға қосылуы жайлы Қазақстан Республикасының Заңы 2000 жылғы 23 қазан №89-ІІ.// «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // [http://adilet.zan.kz /kaz/docs/Z000000089](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000089).

126. Досье на проект закона республики казахстан «О внесении изменений и дополнений в закон Республики Казахстан «о международных договорах республики казахстан» (февраль 2020 года) // <https://online.zakon.kz>.

127. Рзабай А. Особенности международного договора как источника экологического права Республике Казахстан // Материалы международной научно-практической конференции, «Актуальные проблемы права собственности на природные ресурсы и эффективность природопользования в условиях перехода к четвертой промышленной революции. Байсаловские чтения-2018», Талдықорган, 2018. - С.298-306.

128. Игнатенко Г.В. Советское законодательство и международные договоры: опыт, тенденции и проблемы взаимодействия // Правоведение. 1987.- №5. - С.70-76.

129. Байдельдинов Д.Л. Реформа экологического законодательства: история и перспективы // <http://online.zakon.kz>.

130. Петров В.В. Экологическое право России. Учебник. - М., 1995. - С. 495-496.

131. Решетов Ю.А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. М.: Международные отношения, 1983. - 198 с.

132. Макаров О.И. Тягчайшие международные преступления и место экоцида в их системе // Проблемы уголовной политики. Красноярск, 1989. - 167 с.

133. Панов В.П. Международное уголовное право. М.: ИНФРА-М, 1997. - 256 с.
134. Основные положения Женевских конвенций и Дополнительных протоколов к ним. МККК, 1994. - 96 с.
135. Кальсховен Ф. Ограничения методов и средств ведения войны. МККК, Москва, 1994. - 221 с.
136. Swindlers D., Thoman J. The Laws of Armed Conflicts. A Collection of Conventions, Resolutions and Other Documents. The 3rd ed., Dordrecht/Geneva, 1988. - P. 35.
137. Сборник важнейших документов по международному праву. Часть 1 (общая). М., 1996. - 366 с.
138. Макаров О.И. Экоцид: постановка международно-правовой проблемы//Актуальные вопросы теории современного международного права. М., 1988. - 254 с.
139. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының кодексі №226-ВҚРЗ // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>.
140. Токаев К.К. Организация Объединенных Наций: полвека служения миру. Алматы, 1995. - 112 с.
141. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. М., 1974. - 358 с.
142. Данилов А.Д., Кароль И.Л. Атмосферный азон - сенсация и реальность. Л.: Гидрометеиздат, 1991. - 286 с.
143. Виноградов С.В. Международное право и охраны атмосферы. М., 1987. - 324 с.
144. Израэль Ю.А. Экология и контроль природной среды. М., 1984. - 267 с.
145. Горелин Д.О., Конопелько Л.А. Мониторинг загрязнения атмосферы и источников выбросов. М., 1992. - 365 с.
146. Международные договоры, ратифицированные Республикой Казахстан в сфере охраны окружающей среды. Сб. нормативных актов. - Составители: Межибовская И. и др. - Алматы, 2003. - С. 5-25.
147. Организация Объединенных Наций. Основные факты // Справочник. Пер. с англ. -М.:«Международные отношения»,2000. - 273 с.
148. Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту сондай-ақ, қолдану жайлы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі N 593 Заңы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000593>.
149. Қазақстан Республикасының Орман кодексі. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 шілдедегі №477 Кодексі. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000477>.
150. Өсімдіктерді қорғау жайлы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 3 шілдедегі №331 Заңы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. //

<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000331>.

151. Энергетикалық Хартияға Шартты сондай-ақ, Энергетикалық тиімділік мәселелері мен тиісті экологиялық аспектілер жөніндегі Энергетикалық Хартияға Хаттаманы бекіту жайлы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы 1995 жылғы 18 қазан №2537// «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U950002537>.

152. Қазақстан Республикасының «Жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі тұжырымдама жайлы Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы № 577 Жарлығы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000577>.

153. Қазақстан Республикасының отын-энергетикалық кешенін дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту жайлы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 28 маусымдағы № 724 қаулысы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1400000724>.

154. Жаңартылатын энергия көздерін қолдануды қолдау жайлы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 шілдедегі № 165-IV Заңы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000165>.

155. Электр энергетикасы жайлы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі №588 Заңы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000588>.

156. Атом энергиясын қолдану жайлы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 12 қаңтардағы № 442-V ҚРЗ. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000442>.

157. Биоотын өндірісін сондай-ақ, айналымын мемлекеттік реттеу жайлы Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 15 қарашадағы № 351-IV Заңы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1000000351>.

158. Телеуов Ғ.Б. Жаңартылатын энергия көздерін қолдану мен дамытуды құқықтық қамту(Қазақстан Республикасы сондай-ақ, шет мемлекеттерінің заңдары мен тәжірибесін салыстырмалы талдау).Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация.Талдықорған, 2017 -176 б.

159. Нурекешов Т.К. Қазақстан Республикасының жасыл экономикаға көшуі жағдайында дәстүрлі сондай-ақ, балама энергетиканың тепе-теңдігін құқықтық қамтамаселелері.Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. Семей, 2020 -141 б.

160. Teleuyev, G., Yerkinbayeva, L., Bekturganov, A. Legal and economic problems of the governmental regulation of renewable energy sources usage and development in the Republic of Kazakhstan. Journal of Advanced Research in Law and Economics.2016. Volume VII, Issue 6 (20).

161. Қазақстан Республикасының Шекарааралық тұрғыдан қоршаған ортаға жасалатын әсерді бағалау жайлы конвенцияға қосылуы жайлы Қазақстан Республикасының Заңы 2000 жылғы 21 қазан N 86-II// «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000086>.

162. Ни В. Обзор законодательных аспектов оценки воздействия на окружающую среду Республики Казахстан относительно имплементации положений Конвенцией Эспо.2018//http://www.unesco.org/fileadmin/DAM/env/Projects_in_Central_Asia/EIA_Review_Kazakhstan_RUS_final.pdf, 25 с., 21-22 С.

163. Қазақстан Республикасының Өнеркәсіптік авариялардың шекарааралық әсері жайлы конвенцияға қосылуы жайлы Қазақстан Республикасының Заңы 2000 жылғы 23 қазан №91-II // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000091>.

164. Азаматтық қорғау жайлы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 11 сәуірдегі №188-V ҚРЗ. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. //<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000188>.

165. Рұқсаттар сондай-ақ, хабарламалар жайлы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 16 мамырдағы №202-V ҚРЗ. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. //<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000202>.

166. Подготовка доклада Республики Казахстан о выполнении Базельской Конвенции о контроле за трансграничной перевозкой опасных отходов и их удалением //https://ecoservice.kz/projects/podgotovka_doklada_o_vypolnenii_bazels_koj_konvencii%20.

167. Министерство окружающей среды и водных ресурсов Республики Казахстан. Пятый национальный доклад о биологическом разнообразии// <https://www.cbd.int/doc/world/kz/kz-nr-05-ru.pdf>.

168. Закон Республики Казахстан от 21 декабря 2011 года № 514-IV. О ратификации Конвенции об охране нематериального культурного наследия// Ведомости Парламента РК, 2011. - № 21. - ст. 170.

169. Қазақстан Республикасының мәдени саясатының тұжырымдамасы жайлы Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 4 қарашадағы № 939 Жарлығы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. //<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1400000939>.

170. Информационно-аналитический обзор к проектам законов Республики Казахстан «Об охране и использовании объектов историко-культурного наследия» и «О внесении изменений и дополнения в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам историко-культурного наследия» Нур-Султан, 2019, 25с. 18С. //<http://senate.parlam.kz/storage/c003c9722ed04bd5b88167a8153118e9.pdf>.

171. Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау сондай-ақ, қолдану жайлы Қазақстан Республикасының Заңы 2019 жылғы 26 желтоқсандағы № 288-VI ҚРЗ.

// «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. //http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000288.

172. Біріккен Ұлттар Ұйымының Шөлейттенуге қарсы күрес жөніндегі конвенциясын бекіту жайлы Қазақстан Республикасының Заңы 1997 жылғы 7 шілде № 149-1. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. //http://adilet.zan.kz/kaz /docs /Z970000 149.

173. Қазақстан Республикасының Жер кодексі. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы №442 Кодексі. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. //http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442.

174. Жайылымдар жайлы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 20 ақпандағы №47-VI ҚРЗ. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. //http://adilet.zan.kz /kaz /docs/Z1700000047.

175. Қазақстан Республикасында шөлейттенуге қарсы күрес жөніндегі 2005-2015 жылдарға арналған бағдарлама жайлы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 24 қаңтардағы N 49 Қаулысы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. //http://adilet.zan.kz /kaz/docs/P050000049.

176. Akshatayeva, Z., Yerkinbayeva, L., Aigarinova, G., Saipinov, D. Legal problems in implementation of the Convention to Combat Desertification of Lands in Kazakhstan and other Central Asian countries//Environmental Policy and Law - Volume 49, issue 1. 30-35 p.

177. Закон Республики Казахстан от 7 июля 1997 года N 149-1. О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций по борьбе с опустыниванием // http://adilet.zan.kz/rus/docs.

178. Ережепқызы Р. Правовое регулирование доступа общественности к экологической информации (сравнительный анализ национального и зарубежного законодательства). Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD). Алматы. 2018. - 149 с.

179. Международные договоры, ратифицированные Республикой Казахстан в сфере охраны окружающей среды. Сб. нормативных актов. – Составители: Межибовская И. и др. - Алматы, 2003. - 386 с.

180. ЕЭК ООН. Отдел устойчивой энергетике/ UNECE ПРОЕКТ: Реализация второй фазы Специальной Программы для Экономик Центральной Азии (СПЕКА. ОТЧЕТ: «Рациональное использование водных и энергетических ресурсов в Центральной Азии» 2007 //https://www.researchgate.net/publication/336869827_SPEKA_Racionalnoe_ispolzovanie_vodnoenergeticeskih_resursov_CA/link/5db7b295a6fdcc2128e81815/download.

181. Закон Республики Казахстан от 5 июля 2000 года N 69-ІІ. О ратификации Соглашения об условиях работы регионального экологического центра Центральной Азии // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2000.- N 10. - ст. 238.

182. Карина Ж. Обзор по исполнению международных экологических

конвенций в Центральной Азии. Алматы. 2018. - 32 с.

183. Шестакова Е.В. Теоретические и практические аспекты применения модельного законодательства в странах СНГ //Право и политика. 2005.-№ 4. - С. 90.

184. О модельном Кодексе о недрах и недропользовании для государств - участников СНГ: Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств - участников Содружества Независимых Государств от 7 декабря 2002 г. № 20-8 // Информационный бюллетень Межпарламентской Ассамблеи СНГ. 2003. - № 30.

185. О модельном Лесном кодексе для государств - участников СНГ: Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств - участников Содружества Независимых Государств от 15 ноября 2003 г. № 22-11 // Информационный бюллетень Межпарламентской Ассамблеи СНГ.2004.-№33.

186. О модельном Земельном кодексе для государств - участников СНГ: Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств - участников Содружества Независимых Государств от 4 декабря 2004 г. № 24-8 // Информационный бюллетень Межпарламентской Ассамблеи СНГ. 2005. - № 35 (2).

187. О новой редакции модельного закона «Об экологической безопасности»: Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств - участников Содружества Независимых Государств от 15 ноября 2003 г. № 22-18 // Информационный бюллетень Межпарламентской Ассамблеи СНГ. 2004.-№ 33.

188. О новой редакции модельного закона «Об экологическом страховании»: Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств - участников Содружества Независимых Государств от 15 ноября 2003 г. № 22-19 // Информационный бюллетень Межпарламентской Ассамблеи СНГ. 2004.-№ 33.

189. О модельном законе «О доступе к экологической информации»: Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств участников Содружества Независимых Государств от 6 декабря 1997 г. № 10-7 // Информационный бюллетень Межпарламентской Ассамблеи СНГ.1998.-№16.

190. О модельном законотворчестве в Содружестве Независимых Государств: Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств - участников Содружества Независимых Государств от 14 апреля 2005 г.№ 258 //Информационный бюллетень Межпарламентской Ассамблеи СНГ.2005.-№36.

191. Еуразиялық экономикалық одақ жайлы шартты ратификациялау жайлы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 14 қазандағы № 240-V ҚРЗ.//«Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларінің ақпараттық-құқықтық құрылымсі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000240>.

192. Рзабай А.И. Региональное экологическое сотрудничество Республики Казахстан и его влияние на развитие экологического законодательства XXVI Международная научно-практическая конференция. «Современная юриспруденция: актуальные вопросы, достижения и инновации». г.Пенза, РФ 5 февраля 2020.-С. 51-56 //https://24.kz/ru/news/social/item/186945-pravovedy-eaes-vystupa yut-za-edinuyu-pravovuyu-bazu-v-ekologii.

193. Акопова Э.А. Гармонизация экологического законодательства в рамках ЕАЭС//Вестник КазНУ. Серия юридическая. №1 (73), 2015. -321-325 с.

194. ООН.Серия обзоров результативности экологической деятельности. 2019, Выпуск №50 // [https:// www.unecse.org /fileadmin/DAM/ env/epr/epr_studies/kazakhstan%20II%20r.pdf](https://www.unecse.org/fileadmin/DAM/env/epr/epr_studies/kazakhstan%20II%20r.pdf), - С.193.

195. Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі жайлы конвенцияны ратификациялау жайлы Қазақстан Республикасының Заңы 2019 жылғы 8 ақпандағы № 222-VI ҚРЗ. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // [http://adilet.zan.kz /kaz/docs/Z1900000222](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000222).

196. Пресс-релиз. О подписании закона «О ратификации Конвенции о правовом статусе Каспийского моря»// <http://adilet.zan.kz/rus/docs>.

197. Салимгерей А.А. Правовые аспекты участия Казахстана в определении статуса Каспия. Дисс. на соиск. учен. степ. к.ю.н., Алматы. 2000. - 135 с.

198. Воробьев А. Каспийская конвенция год спустя// <http://www.ng.ru/gazeta> 13.10.2019.

199. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ресей Федерациясының Үкіметі арасындағы «Байқоңыр» кешенін Ресей Федерациясының жалға алуы жағдайында оның аумағында экология сондай-ақ, табиғатты қолдану жөніндегі келісімді бекіту жайлы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 13 желтоқсандағы №1242 Қаулысы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі // [http://adilet.zan.kz /kaz/docs/P050001242](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P050001242).

200. Елюбаев Ж.С. Единство прямого и экстерриториального действия экологических норм на «Байконуре» // <http://online.zakon.kz>

201. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ресей Федерациясының Үкіметі арасындағы Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі ынтымақтастық жайлы келісімді бекіту жайлы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 9 қыркүйектегі №907 Қаулысы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // [http://adilet.zan.kz /kaz/docs/P050000907](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P050000907).

202. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ресей Федерациясының Үкіметі арасындағы Траншекаралық су объектілерін бірлесіп қолдану сондай-ақ, қорғау жайлы келісім (Өскемен қ., 2010 жылғы 7 қыркүйекте) ҚР Үкіметінің 2010 жылғы 3 қыркүйектегі № 891 Қаулысымен мақұлданды. // <https://online.zakon.kz>.

203. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ресей Федерациясының Үкіметі арасындағы Жайық трансшекаралық өзені бассейнінің экоқұрылымсін сақтау жөніндегі келісім Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 20 шілдедегі № 439 қаулысы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // [http://adilet.zan.kz/kaz /docs/P1700000439](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000439).

204. Материалы о визите Президента РК в Китайскую Народную Республику (г.Пекин, 31 августа - 3 сентября 2015 года) // <https://www.zakon.kz>.

205. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасы Үкіметінің арасындағы трансшекаралық өзендерді қолдану сондай-ақ, қорғау жөніндегі ынтымақтастық жайлы келісімді бекіту жайлы Қазақстан

Республикасы Үкіметінің 2002 жылғы 10 қыркүйектегі № 989 Қаулысы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P020000989>.

206. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі мен Қытай Халық Республикасының Су шаруашылығы министрлігі арасындағы Тараптарды трансшекаралық өзендердегі табиғи апаттар жайлы шұғыл хабардар ету жайлы келісімге қол қою жайлы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 1 шілдедегі N 677 Қаулысы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P050000677>.

207. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы Трансшекаралық өзендер суының сапасын қорғау жайлы келісімді бекіту жайлы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 30 қыркүйектегі № 1114 Қаулысы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1100001114>.

208. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы Қорғас өзенінде «Достық» бірлескен ортақ су торабын басқару сондай-ақ, қолдану жайлы келісімді ратификациялау жайлы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 20 қарашадағы № 255-V ҚРЗ. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларының ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000255>.

209. Казахстан и Германия договорились сотрудничать по разработке низкоуглеродной экономической стратегии https://www.inform.kz/ru/kazakhstan-i-germaniya-dogovorilis-sotrudnichat-po-razrabotke-nizkouglerodnoy-ekonomicheskoy-strategii_a3591944inform.kz <https://www.inform.kz/ru/kazakhstan-i-germaniya-dogovorilis-sotrudnichat-po>.

210. Луткова О.В. Основные концепции источников международного права. дисс. на соиск. учен. степ. канд.юрид.наук., М. 2004. - 197 с.

211. Доклад Конференции Организации Объединенных Наций по окружающей среде и развитию Рио-де-Жанейро, 3-14 июня 1992 года// <https://undocs.org/ru/A/CONF.151/26/Rev.1%28Vol.I%29>.

212. Декларации, конвенции, и другие нормативные акты// https://www.un.org/ru/documents/decl_conv.

213. Казахстан и ООН: история развития отношений, инициативы и признание мировой общественности// <https://dixinews.kz/articles/politika/39260/>.

214. Стокгольмская Декларация ООН от 16 июня 1972 г. (извлечение) Глава I. Декларация по окружающей среде // <https://online.zakon.kz/>.

215. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 37/7 от 29 октября 1982 г. «Всемирная хартия природы»// <https://online.zakon.kz>.

216. Декларация по окружающей среде и развитию (Рио-де-Жанейро, 14 июня 1992 года)/ <https://undocs.org/ru/A/CONF.151/26/Rev.1%28Vol.I%29/>.

217. Саммит тысячелетия ООН 2000 года. 6–8 сентября 2000 года, Нью-Йорк / https://www.un.org/ru/events/pastevents/millennium_summit.shtml.

218. Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию//

Йоханнесбург, Южная Африка, 26 августа -4 сентября 2002 года// https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml.

219. Казахстан и ОБСЕ: монография / Под общ. ред. Б.К. Султанова.- Алматы: КИСИ при Президенте Республики Казахстан, 2009. - 288 с.

220. Стратегия обсе по экономическому и экологическому измерениям 2003 г.// <https://www.osce.org/files/f/documents/5/6/30349.pdf>.

221. Вильнюсская декларация Парламентской ассамблеи ОБСЕ и резолюции восемнадцатой ежегодной сессии (Вильнюс, 29 июня - 3 июля 2009 года)// <https://online.zakon.kz>.

222. Информация о ВОЗ / <https://www.who.int/ru/about/who-we-are>.

223. Расследование действий по борьбе с пандемией COVID-19 проведет ВОЗ//<https://rus.azattyq-ruhy.kz/world/9544-rassledovanie-deistvii-po-borbe-s-pandemiei-covid-19-provedet-voz>.

224. Участие Казахстана в ВТО: проблемы и перспективы//strategy2050.kz: <https://strategy2050.kz/ru/news/52093/>.

225. ВТО и экологическое регулирование// <https://tradepol.hse.ru/programme4.9.1>.

226. Кулжабаева Ж.О. Научный комментарий к Закону Республики Казахстан «О международных договорах Республики Казахстан»// <http://online.zakon.kz>.

227. Bodansky d., the art and craft of international environmental law // https://digitalcommons.law.uga.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1529&context=fac_artchop p. 223.

228. David Victor, Kal Raustiala and Eugene B. Skolnikoff, eds., The Implementation and Effectiveness of International Environmental Commitments: Theory and Practice (MIT Press, 1998).

229. UNEP, «Future shape of international law to address pollution of global significance affecting the Earth's ecosystems» // <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/26339>.

230. ООН, пробелы в международном экологическом праве и касающихся окружающей среды документах: к заключению всемирного пакта о защите окружающей среды. доклад генерального секретаря. семьдесят третья сессия. пункт 14 повестки дня // https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/27070/ssgaps_ru.pdf?sequence=5&isallowed=y.

231. Применение законодательства об охране окружающей среды и природопользовании: действенные методы на примере стран Африки, Центральной Азии, АСЕАН и Китая // <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/9968/enforcement-environmental-laws-RU.pdf?sequence=3&isAllowed=y>.

232. Республика Казахстан. О присоединении Республики Казахстан к Конвенции о трансграничном воздействии промышленных аварий: Закон от 23 октября 2000 г. N 91-ІІ. //Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2000. - N 14-15. - ст. 287.

233. ОБСЕ. Секретариат по международным отношениям. Реформы в Казахстане: успехи, задачи и перспективы // <http://www.oecd.org/eurasia>

/countries/eurasia-reforming-kazakhstan-progress-challenges-opport.pdf.

234. Байдельдинов Д.Л., Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан. Алматы, 2004. - 311 с.

235. О ратификации Соглашения о Межпарламентской Ассамблее государств-участников Содружества Независимых Государств Постановление Верховного Совета Республики Казахстан от 2 июля 1992 года № 1492-ХІІ// «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларінің ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/B920006800>.

236. О Регламенте Совета Республики Национального собрания Республики Беларусь: Постановление Совета Республики Национального собрания Республики Беларусь от 2 апреля 1998 г. № 278-СР/IV (с изм. и доп.) // Эталонный банк данных правовой информации «Эталон. Беларусь» 129800278; Ведомости Национального собрания Республики Беларусь. 1999. - № 1 - ст.10; 1999. - № 32. - Ст.466.

237. Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару құрылымсін одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар жайлы Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы 17 маусымдағы № 24 Жарлығы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларінің ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U190000024U>.

238. Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдерінің орындалуы жайлы ақпаратты дайындау сондай-ақ, оны Қазақстан Республикасы Президентінің қарауына ұсыну, сонымен қатар Қазақстан Республикасы қатысушысы болып табылатын халықаралық ұйымдар үкімдерінің жобаларын келісу сондай-ақ, оларды іске асыру, Қазақстан Республикасы Президентінің қатысуымен өтетін Қазақстан Республикасының халықаралық іс-шараларын дайындау, қол жеткізілген уағдаластықтарды орындау, халықаралық сот органдарымен өзара іс-қимыл сондай-ақ, Қазақстан Республикасының мемлекеттік мекемелерінің халықаралық қызметін үйлестіруді жүзеге асыру мәселелері жайлы Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 12 тамыздағы № 1037 Жарлығы. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық қаулыларінің ақпараттық-құқықтық құрылымсі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U100001037>.

239. Указ Президента Республики Казахстан от 12 августа 2010 года № 1037 О вопросах подготовки информации о выполнении международных договоров Республики Казахстан и представления ее на рассмотрение Президента Республики Казахстан, а также согласования проектов решений международных организаций, участницей которых является Республика Казахстан, и их реализации, подготовки международных мероприятий Республики Казахстан с участием Президента Республики Казахстан и выполнения до-стигнутых договоренностей // <http://adilet.zan.kz/rus/docs>.

240. Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 14 қазандағы № 240-V ҚРЗ. Еуразиялық экономикалық одақ жайлы шартты ратификациялау жайлы // «Егемен Қазақстан» 15.10.2014. - № 201 (28424).

241. Договор о Евразийском экономическом союзе (ред. от 15.03.2018) (вместе с Приложениями 1 - 33) [Электронный ресурс]: Подписан в г.Астане 29

мая 2014 г. // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. - Минск, 2019.

242. Макарова, Т.И. К вопросу о методологии исследования эффективности экологического права в условиях участия Республики Беларусь в интеграционных процессах / Т.И. Макарова // Правовое государство: теория и практика. - 2017. - № 4(50). - С. 23-27.

243. Макарова, Т.И. Проблемы правового обеспечения экологической безопасности в контексте интеграционных процессов Республики Беларусь и Российской Федерации /Т.И. Макарова// Правовое обеспечение экологической безопасности в сфере природопользования и энергетики: сб. статей участников Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. Году экологии в Российской Федерации (Казань, 8-9 дек. 2017 г.).-Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2018. - С. 33-38.

244. Концепция проекта Экологического кодекса Республики Казахстан //https://eenergy.media/wp-content/uploads/2018/06/1.abakanov.pdf.

245. Макарова Т.И. Теоретико-инструментальный анализ проекта Экологического кодекса Республики Казахстан //http://online.zakon.kz.